

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

“ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАДБИРКОРЛИК” КАФЕДРАСИ

Ф.А.ДЖАЛИЛОВ

**РЕАЛ СЕКТОРДА МАҲСУЛОТ СИФАТИ ВА
РАҚОБАТБАРДОШЛИГИ**

**ФАНИ БЎЙИЧА
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА**

Маъруза маишулотини учун

Самарқанд – 2018

УДК: 338+658:338

Ф.А.Джалилов. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фани бўйича ўқув-услубий мажмуа. Маъруза машғулоти учун. –Самарқанд: Иқтисодиёт, 2018 йил, 210 бет.

Ғоя муаллифи: иқтисод фанлари доктори, профессор Б.Ю.Ходиев

Такризчилар:

Б.Салимов – “Саноат иқтисодиёти” кафедраси профессори,
Т.Жўраев – “Саноат иқтисодиёти” кафедраси доценти.

“Иқтисодиёт ва тадбиркорлик” кафедрасининг 2018 йил ____ июлдаги ____-сонли мажлисида муҳокама қилинган.

Ўқув-услубий мажмуа Самарқанд давлат университети ўқув услубий Кенгашининг 2018 йил “__” _____даги ____-сонли қарорига мувофиқ ўқув жараёнига татбиқ этиш учун тавсия этилган.

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУАНИНГ ТАРКИБИЙ ТУЗИЛИШИ
(маъруза машғулоти учун)

№	Мажмуанинг таркибий қисмлари	бетлар
	<u>Мажмуанинг қисқача аннотацияси</u>	4
I.	<u>Фаннинг меъёрий-услубий таъминоти</u>	6
1.	<u>Ўқув дастури</u>	7
2.	<u>Ўқув курси проспекти</u>	17
3.	<u>Маъруза машғулотлари режаси</u>	25
II.	<u>Фаннинг мазмуни ва ахборот-ресурс таъминоти</u>	33
1.	<u>Мавзулар бўйича матн аннотацияси ва охири янгиликлар (Мавзуга оид адабиётлар, журналлар ва интернет тармоғидан олинган тарқатма материаллар, мақолалар)</u>	33
2.	<u>Мавзулар бўйича тақдимот слайдлари ва видео роликлар</u>	113
III.	<u>Фанни ўқитишнинг интерактив технологиялари</u>	191
1.	<u>Қўлланиладиган педагогик технологиялар шарҳи</u>	191
2.	<u>Мустақил таълимга оид топшириқлар</u>	194
3.	<u>Глоссарийлар</u>	207
4.	<u>Тавсия этиладиган электрон журналлар ва интернет сайтлар</u>	220

МАЖМУАНИНГ ҚИСҚАЧА АННОТАЦИЯСИ

Ўқув-услугий мажмуа – Самарқанд давлат университетида бакалавриат ва магистратура таълим босқичларининг Ўқув режаларида ақс этган фанлар бўйича профессор-ўқитувчининг дарс жараёнига ўқув-услугий тайёрлигини тасдиқловчи энг муҳим мезон, меъёрий-услугий ҳужжатдир.

Мажмуанинг асосий мақсади – авваломбор фаннинг ўқитувчиси, худди шунингдек талаба учун, фанни ҳар томонлама сермазмун, чуқур назарий, услубий ва амалий тарзда етказиш (талаба учун – ўзлаштириш) учун ягона ўқув-услугий ва ахборот-ресурс манбаини яратиш ҳисобланади.

Ўқув-услугий мажмуа Самарқанд давлат университети бакалавриаттаълим йўналишлари учун мўлжалланган бўлиб, у жумладан қуйидаги таркибий тузилишга эга:

- *фаннинг меъёрий-услугий таъминоти,*
- *фаннинг мазмуни ва ахборот-ресурс таъминоти,*
- *фанни ўқитишнинг интерактив технологиялари,*
- *талабаларнинг билимини баҳолаш услубиёти,*
- *қўшимча электрон таълим ресурсларини ўз ичига олган.*

Илғор хорижий тажриба билан узвийлик

Мазкур мажмуа илғор хорижий тажрибани кенг ўрганиш, умумлаштириш ва ундан таълим ва тадқиқотлар жараёнида самарали фойдаланиш мақсулидир.

Мамлакатимизда “2017 йилда барқарор иқтисодий ўсиш суръатлари 5,5 фоизни ташкил этди, экспорт ҳажми қарийб 15 фоиз кўпайди. Ташқи савдо айланмасининг ижобий сальдоси 854 миллион долларига етди”¹. Бу эса давлатимизнинг оқил ва одил йўлдан бораётгани, халқимиз, одамларимизнинг даромади кўпаяётгани, турмуш фаровонлиги юксалаётганидан далолатдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 26 май қарорида олий ўқув юртлари “Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларидаги етакчи университетлар ва олий ўқув юртлари билан қалин ҳамкорлик доирасида кенг кўламда иштирок этган ҳолда барча ўқув режалари ва дастурлари тубдан қайта ишлаб чиқилишини ниҳоясига етказишни таъминласин, фанларни ўқитишнинг эскирган, умрини ўтаб бўлган ёндашув ва услубларидан батамом воз кечишни, бакалавриат ва магистратурада жаҳон фани ва илғор педагогик технологияларнинг замонавий ютуқларига асосланган янги ўқув режалари ва дастурларини жорий этишни, шунингдек, таълим жараёнида уларни амалга ошириш ҳамда олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш учун ... етакчи хорижий олимлар ва ўқитувчиларни жалб этишни назарда тутсин”² деб алоҳида таъкидланган.

Ушбу қарорда белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида таълим ва тадқиқотларнинг мазкур ахборот-ресурс манбаини ишлаб чиқишда Данкин Университети, Массачусетс Технология институти ва Нью-Йорк Давлат

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси / “Халқ сўзи”, 2017 йил 23 декабрь, № 258.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 26 майдаги “2016/2017 ўқув йилида Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасаларида ўқишга қабул қилиш тўғрисида”ги қарори. “Халқ сўзи” газетаси, 2016 йил 27 май, №103 (6538).

Университети (АҚШ), Оксфорд Университети, Бат Университети ва Лондон Метрополитен Университети (Буюк Британия), Бремерхафен Университети (Германия), Васеда Университети (Япония), Кемёнг Университети (Корея Республикаси), Шанхай Университети (ХХР) ва бошқа етакчи хорижий университетлар бой ижобий тажрибасидан самарали фойдаланилди.

Мажмуани такомиллаштириш масалалари

Электрон ўқув-услубий мажмуа ўқув йили мобайнида халқаро ва миллий иқтисодиёт тизимидаги ўзгаришлар ва тенденциялар, янги қабул қилинган қонунлар, фармонлар ва қарорларни, хорижда ва республикада чоп этилган янги ўқув ва илмий адабиётларни, фан-техника ва технология борасида эришилган янги ютуқларни ҳисобга олган ҳолда мунтазам такомиллаштирилиб борилади.

“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги”фани ўз ичига қуйидаги вазифаларни олади:

- *биринчидан*, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар ўртасида соғлом рақобатни таъминлашнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш;

- *иккинчидан*, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларининг сифатга бўлган ҳолатини таҳлил қилиш ва сифатни бошқариш усулларини билиш;

- *учинчидан*, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришида стандартлаштириш, сертификатлаштириш ва метрологик фаолиятни таҳлил қилиш ва истикболда амалга ошириш;

- *тўртинчидан*, сифатни бошқаришда халқаро давлатлар тажрибасини ўрганиш; ISO халқаро стандартлар ҳақида тасаввурга эга бўлиш;

- *бешинчидан*, истеъмолчилар манфаатларини ҳимоя қилиш ва корхонанинг маҳсулот сифатига бўлган талабни ошириш ҳамда сифатни бошқариш борасида қарор қабул қилишни ўрганади.

Шунингдек, **“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги”** фани фундаментал фанлардан бири бўлиб, бошқа иқтисодий фанларни чуқур ўрганишда асос бўлиб хизмат қилади.

ЎҚУВ ДАСТУРИ

КИРИШ

Республикамизда ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсиши бевосита халқаро стандарт талаблари асосида сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга узвий равишда боғлиқдир. Бугун бозор иқтисодиёти йўлидан бораётган давлатларнинг барчаси ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар айнан уларни доимий сифатини бошқариш ва халқаро стандартлаштиришга бўлган эътибор ошаётганлигидан далолат беради. Реал сектор корхоналарида саноат маҳсулоти умумий ўсишининг қарийб 70 фоизини юқори қўшимча қийматга эга бўлган тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилган соҳалар ташкил этади.

Мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантиришда бевосита республикамизда фаолият юритаётган реал сектор корхоналарининг ҳиссаси ошиб бораётган ҳозирги пайтда ишлаб чиқариш-хўжалик фаолияти билан шуғулланувчи ҳар бир корхона, фирма ёки тадбиркор рақобат шароитларида хўжалик юритиш тизимида сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишни амалга оширишда ўзига хос муносиб ўрин эгаллашга интилади.

“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фани ислохотларни чуқурлаштириш шароитида содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий жараёнларини назарий ва амалий масалаларини ўрганиш ва уни мўътадил ривожлантиришнинг ечимларини топишда ҳамда бакалаврият таълими “саноат” йўналишида мутахассисларини шаклланишида катта аҳамиятга эга.

Ушбу фаннинг ютуқ ва хулосаларидан мамлакат реал сектор корхоналарида сифатни ошириш ва халқаро стандартларни жорий этиш ва унга ўтиш, сифатни бошқариш орқали корхона фаолиятини ривожлантиришнинг белгиланган дастурларини ишлаб чиқишда кенг фойдаланилади.

Фаннинг мақсади ва вазифалари

Фанни ўрганишдан асосий мақсад - иқтисодиёт соҳасида бакалаврларга мамлакат иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида халқ хўжалигининг етакчи тармоғи бўлган ишлаб чиқариши корхоналарида маҳсулот сифатини ошириш бўйича йўналиш ихтисослигига мос билим, кўникма ва малака шакллантиришдир.

Фаннинг вазифалари – реал сектор корхоналарида сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришини ташкил этиш ва уни самарали бошқаришни; давлатнинг иқтисодий сиёсатини жумладан сифат сиёсатини чуқур англатишни; иқтисодий қонунлар, саноат соҳасида фундаментал қоидалар ва ҳодисаларнинг саноат соҳасида амал қилиш хусусиятларини ҳолатларни таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилишни ўргатишдан иборатдир.

Фан бўйича талабаларнинг билимига, кўникма ва малакасига қўйиладиган талаблар

“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида талаба:

- реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги бўйича қонунлар ва қонуниятларни билиши;

- ишлаб чиқарувчи кучлар, ишлаб чиқариш муносабатлари ривожини таъминлаш борасида сифатнинг роли ва ўрнини кўрсатиб бериш *ҳақида тасаввурга эга бўлиши;*

- ушбу курсга тааллуқли барча мавзуларнинг моҳиятини,

- реал секторда ишлаб чиқариш корхоналарининг маҳсулот сифати билан боғлиқ бўлган иқтисодий категориялар, воқеалар, далил ва рақамларнинг ҳозирги аҳволини ҳамда башоратини тасвирлаш ва тушунтириш,

- Ўзбекистон Республикасининг саноатида сифатни бошқариш моҳиятини **билиши ва улардан фойдалана олиши;**

- маҳсулот сифатини оширишдан ижтимоий ва иқтисодий самарадорликни баҳолаш усулини эгаллаш,

- реал секторда корхона ва унинг алоҳида бўғинларида ҳар турли иқтисодий – услубий ҳисоб-китобларни амалга оширишни ўргатиш,

- реал секторда сифат муаммолари бўйича асосий иқтисодий талабларни шакллантира олиш **кўникмаларга эга бўлиши керак;**

- фан техника тараққиётининг ютуқларини ўрганиш орқали маҳсулот рақобатбардошлигини таъминлаш,

- сифатни сертификатлаштириш, стандартлаштириш ва метрология тизимини ўргатиш,

- истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш асосларини эгаллаш,

- маҳсулот сифатини бошқаришда чет-эл тажрибасини қўллаш хусусиятлари тўғрисида аниқ **малакаларга эга бўлиши керак.**

Фаннинг ўқув режасидаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фани танлов фани ҳисобланиб, VII-семестрда ўқитилади.

Бу дастурни амалда бажариш учун талабалар “Иқтисодиёт назарияси”, “Микроиқтисодиёт”, “Статистика”, “Макроиқтисодиёт”, “Саноат тармоқлари технологияси”, “Корхона иқтисодиёти”, “Бизнес режалаштириш” фанларидан етарлича маълумотга эга бўлишлари лозим.

“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фани “Индустриал иқтисодиёт”, “Инновацион иқтисодиёт” ва бошқа фанларни ўрганишда асос бўлиб хизмат қилади.

Фаннинг ишлаб чиқаришдаги ўрни

Ушбу фан ишлаб чиқариш соҳаси билан чамбарчаст боғлиқдир. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фани ҳар бир реал сектор корхонасининг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади, бозор иқтисодиёти шароитидан келиб чиқиб сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқаришнинг самарали усуллари жорий этиш, иқтисодий танлов қондасини ва ишлаб чиқариш омиллари асосида унинг натижаларини асослаш, турли мукчилик шаклида сифатли ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни бошқариш, бизнес ва тадбиркорлик тамойилларини ўрганиш ва уларга амал қилиш қоидаларини белгилаб беришни, саноат корхоналарини барқарор ривожланиши таъминлашга хизмат қилади.

Иқтисодиётни диверсификациялаш шароитида реал секторда сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш тизимини янада ривожлантириш ва бунинг натижасида саноатда ишлаб чиқаришни самарали ташкил этиш куннинг муҳим вазифаларига айланиб бормоқда.

Фанни ўқитишдаги замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Талабаларнинг “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фанини ўзлаштиришлари учун ўқитишнинг илғор ва замонавий усулларида фойдаланиш, янги информацион-педагогик технологияларни татбиқ этиш муҳим аҳамиятга эга. Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар, маъруза матнлари, тарқатма материаллар, электрон материаллар, виртуал стендлар ва макетлардан фойдаланилади. Маъруза, амалий ва лаборатория дарсларида мос равишдаги илғор педагогик ва ахборот технологияларидан ҳамда ўқув-услубий мажмуалардан фойдаланилади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Фан бўйича маъруза мавзулари ва уларнинг мазмуни

1-мавзу. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фанининг предмети ва вазифалари

“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” - фани ўқув курси сифатида. Реал секторда сифатнинг таърифи ва тавсифи. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” курсининг предмети. “ “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фанининг ўрганиш услубияти ва усуллари. Курснинг тузилиши ва унинг иқтисодий фанлар тизимида тутган ўрни ҳамда бошқа ўқув фанлари билан боғлиқлиги. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” курсининг бозор иқтисодиёти шароитига ва ислохотлар талабига хос вазифалари. Ўзбекистон саноатида сифатни бошқариш ва унинг етакчи тармоқларини ривожлантириш тўғрисидаги қонунлар, фармонлар ва низомлар.

“Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” Давлат дастурининг ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев раҳбарлигида бўлиб ўтган йиғилишида 2017 йилда амалга оширилган асосий ишлар якуни ва Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг устивор йўналишларига бағишланган Олий Мажлисга Мурожаатномасининг асосий мазмун ва моҳияти.

2-мавзу. Реал секторда маҳсулот сифатини бошқаришда миллий ва чет эл тажрибаси

Маҳсулот сифатини бошқариш тушунчаси ва моҳияти. Маҳсулотни яратиш, тайёрлаш ва ундан фойдаланиш босқичларида сифатни бошқариш тизими элементларининг таснифи. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги корхоналарида сифатни бошқаришга тизимли ёндашув. Умумжаҳон сифатни бошқариш тушунчаси ва унинг мазмуни. Сифатни бошқаришнинг АҚШ тажрибаси. Сифатни бошқаришнинг Европа тажрибаси. Сифатни бошқаришнинг Япония тажрибаси. Ўзбекистон реал сектор корхоналарида сифатни бошқариш хизмати, уларнинг функциялари ва вазифалари.

3-мавзу. Ўзбекистон реал сектор корхоналарида маҳсулот сифатини таъминлашда стандарлаштиришнинг ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий асослари

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида стандартлаштириш – юқори сифатли маҳсулот тайёрлашнинг ташкилий-техникавий асоси.

Стандартлаштиришнинг мақсадлари ва вазифалари. Стандартлар турлари ва уларнинг тавсифи. Стандартлаштириш тамойиллари таснифи. Стандартлаштириш бўйича норматив ҳужжатлар ва уларга қуйиладиган талаблар. Маҳсулот сифати бўйича давлат назорати идоралари ва уларнинг вазифаси. Ўзбекистон Республикаси «Стандартлаштириш тўғрисида»ги қонуни ва унинг сифатни таъминлаш тизимини тартибга солишдаги роли. Стандартлаштириш ишларини молиялаштириш. Стандарт-лаштиришнинг хориж тажрибаси. Стандартлаштириш бўйича Немис миллий ташкилотининг фаолият тамойиллари. АҚШ да стандартлаштиришни ривожлантириш тажрибаси. Стандартлаштириш бўйича Франция ассоциациясининг стандартларни ишлаб чиқиш ва амалга киритиш тажрибаси.

4-мавзу. ISO-халқаро стандартларнинг реал сектор маҳсулотларини стандартлаштиришдаги ўрни

Халқаро стандартларни шаклланиши, ривожланиши ва амал қилиши. ИСО идоралари ишининг мазмуни. Стандартлаш бўйича халқаро ташкилотларнинг мақсади ва вазифалари. Халқаро стандартларнинг халқаро савдо ва ҳамкорликка таъсири. ИСО 9001 сифат тизимини қўллашнинг хусусиятлари. ИСО 9002 сифат тизими бўйича ишларнинг мазмуни. ИСО 9003 сифат тизимини қўллаш йўналишлари. ИСО-9001, 9002, 9003 сифат тизимидан фойдаланишнинг хусусиятлари ва фарқ қилувчи томонлари. Стандартлаш бўйича минтақавий ташкилотлар фаолиятининг хусусиятлари (ИСО, МЭК, СЕН, СЕНЭЛЕК ва бошқалар).

5-мавзу. Саноат маҳсулотлари сифатини таъминлашда метрологиянинг ўрни ва унинг ташкилий-ҳуқуқий асослари

Метрология соҳасидаги асосий тушунчалар. Маҳсулот сифатини таъминлашнинг метрологик асослари. Физик ўлчов бирликларидан фойдаланишнинг моҳияти ва турлари. Ўзбекистон Республикаси метрология хизмати тузилмаси. Метрологик назорат ва текширув объектлари. Сифатни ўлчаш воситалари ва усуллари. Ўлчов воситаларини тайёрлаш, текшириш, таъмирлаш, сотиш ва ижарага бериш бўйича юридит ва жисмоний шахслар фаолиятини лицензиялаш. Реал сектор маҳсулоти сифатини таъминлашда техник назорат бўлимларининг роли. Метрология бўйича халқаро ташкилотлар, уларнинг вазифалари ва функциялари.

6-мавзу. Реал секторда маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштиришнинг ижтимоий-иқтисодий асослари

Маҳсулотни сертификатлаш соҳасидаги асосий тушунчалар. Сертификатлаштиришнинг мақсади ва вазифалари. Ўзбекистонда сертификатлаштиришнинг ҳуқуқий асослари. Сертификатлаш бўйича давлат идоралари ва уларнинг вазифалари. Сертификатлаш объекти ва субъекти. Товарни сертификатлашни амалга ошириш тартиби. Мажбурий ва кўнгилли сертификатлаш ва уни амалга ошириш шартлари. Сертификатлаштириш бўйича ишларни лицензиялаш. Сертификатлаш натижалари: сертификат ва мувофиқлик белгиси. Импорт ва экспорт маҳсулотларини сертификатлашнинг хусусиятлари. Сертификатлашни амалга ошириш бўйича ИСО халқаро ташкилотининг

тавсиялари. Ҳорижий мамлакатларда сертификатлаш тажрибаси (Германия, Франция и Япония).

7-мавзу. Реал секторда сифат тизими ва ишлаб чиқаришни сертификатлашни ташкил этиш

Сифатни бошқаришнинг замонавий концепцияси. Сифат тизимини сертификатлашнинг мазмуни. Маҳсулотни сертификатлашнинг ахборот таъминоти. Сифат тизимини сертификатлашни амалга оширишда норматив базанинг роли. Маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхонада ишлаб чиқаришнинг ҳолати ва ишлаб чиқариш жараёнининг таҳлили. Реал секторда корхона рақобатбардошлигини оширишда сифат тизимини сертификатлашнинг роли. Сертификатлаш ишларининг қиймати ва уларни тўлаш тартиби. Лабораторияларда маҳсулот намуналарини сертификатлаш синовларини олиб бориш. Сифат тизимини сертификатлашнинг халқаро тажрибаси.

8-мавзу. Реал секторда маҳсулот сифати ва ишлаб чиқариш самарадорлиги

Маҳсулот сифати иқтисодий категория сифатида ва унинг иқтисодиётдаги аҳамияти. Маҳсулот сифатининг турли жиҳатларининг моҳияти. Маҳсулот сифати кўрсаткичлари тизими. Саноат маҳсулотлари сифатини ўлчаш усуллари. Маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини белгиловчи омиллар. Маҳсулот сифатини ошириш иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг асосий услубий тамойиллари. Сифатни яхшилашнинг самарадорлигини аниқлашда маҳсулот сифатига қилинадиган харажатларни режалаштириш ва ҳисобга олиш. Реал секторда корхона фаолияти натижаларига сифатнинг таъсири.

9-мавзу. Реал секторда маҳсулот сифати орқали рақобатбардошликни оширишда EAN Штрих кодларни жорий этиш

Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарларга штрихли кодлашни жорий этиш. “EAN International” товарларни рақамлаш бўйича Халқаро Уюшма фаолияти. Ўзбекистон Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси томонидан халқаро талабларга мувофиқ, товарларни EAN штрихли кодлари билан тамғалаш жараёни. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарларни штрихли кодлаш тизимини жорий этиш бўйича ягона сиёсатни амалга ошириш. Штрих кодларни яраталиши ва уни халқаро савдога таъсири.

10-мавзу. Истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимояланиши

Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Қонуни ва унинг мазмуни. Маҳсулот ишлаб чиқариш, сотиш ва ҳавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги асосий тушунчаларнинг моҳияти. Истеъмолчилар ҳуқуқлари ва ишлаб чиқарувчилар ҳамда товар тўғрисидаги ахборотнинг мазмуни. Истеъмолчи томонидан талабларни қўйиш шартлари. Маҳсулот ҳавфсизлигига бўлган истеъмолчилар ҳуқуқлари. Истеъмолчи томонидан кўрилган зарарни қондириш бўйича талабларни қўйиш шартлари. Маҳсулот (иш ва хизматлар) ишлаб чиқарувчилар ва сотувчиларнинг мажбуриятлари.

Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилишни давлат томонидан таъминлаш. Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда жамоат ташкилотларининг роли.

11-мавзу. Реал секторда маҳсулотлари ишлаб чиқаришида умумий ўлчов тизимини таъминлаш асосида сифатни ошириш

Ўлчов сифати тушунчаси ва унинг моҳияти. Ўлчов ҳолати хусусиятларининг тавсифи. Ягона ўлчовни таъминлаш тизимининг ташкил этувчилари: давлат эталони, ишчи эталон. Давлат ва иккиламчи эталонларни қўллаш шартлари. Ўлчов воситаларини танлаш тамойиллари. Маҳсулот сифатини ўлчаш усуллари. Корхонада метрология хизмати, унинг вазифалари ва функциялари. Метрологик таъминот кўрсаткичлари. Халқаро ўлчов бирлиги тизими (СИ) ва унинг мазмуни.

Амалий машғулотларнинг тахминий мавзулари

1. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фанининг предмети ва вазифалари.

2. Реал секторда маҳсулот сифатини бошқаришда миллий ва чет эл тажрибаси.

3. Ўзбекистон реал сектор корхоаналарида маҳсулот сифатини таъминлашда стандарлаштиришнинг ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий асослари.

4. ISO-халқаро стандартларнинг реал сектор маҳсулотларини стандартлаштиришдаги ўрни.

5. Реал сектор маҳсулотлари сифатини таъминлашда метрологиянинг ўрни ва унинг ташкилий-ҳуқуқий асослари.

6. Реал секторда маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштиришнинг ижтимоий-иқтисодий асослари.

7. Реал секторда сифат тизими ва ишлаб чиқаришни сертификатлашни ташкил этиш.

8. Реал секторда маҳсулот сифати ва ишлаб чиқариш самарадорлиги.

9. Реал секторда маҳсулот сифати орқали рақобатбардошликни оширишда EAN Штрих кодларни жорий этиш.

10. Истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимояланиши.

11. Реал сектор маҳсулотлари ишлаб чиқаришида умумий ўлчов тизимини таъминлаш асосида сифатни ошириш.

Лаборатория ишларини ташкил этиш бўйича кўрсатмалар

Фан бўйича лаборатория ишлари намунавий ўқув режада кўзда тутилмаган.

Курс ишини ташкил этиш бўйича услубий кўрсатмалар

Фан бўйича курс иши намунавий ўқув режада режалаштирилмаган.

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Талаба мустақил ишининг асосий мақсади - ўқитувчининг раҳбарлиги ва назоратида муайян ўқув ишларини мустақил равишда бажариш учун билим вақўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш. Талаба мустақил ишини ташкил этишдақуйидаги шаклларданфойдаланилади:

- айрим назарий мавзуларни ўқув адабиётлари ёрдамида мустақил ўзлаштириш;
- берилган мавзулар бўйича ахборот (реферат, тақдимот) тайёрлаш;
- назарий билимларни амалиётда қўллаш;
- махсус адабиётлар бўйича фанлар бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- талабаларнинг ўқув-илмий тадқиқот ишларини бажариш билан боғлиқ бўлган фанлар бўлимлари ва мавзуларини чуқур ўрганиш;
- кейс-стадилар ва ўқув лойиҳаларини мустақил бажара олиш;
- фаол ва муаммоли ўқитиш услубидан фойдаланиладиган ўқув машғулотларини ўзлаштириш;
- илмий мақола, тезислар, турли илмий анжуманларга маъруза тайёрлаш ва х.к.

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича кафедра профессор-ўқитувчилари томонидан кўрсатма ва тавсиялар, масалалар тўплами ишлаб чиқилади. Унда талабаларга асосий маъруза мавзулари бўйича амалий топшириқ, кейслар ечиш услуги ва мустақил ечиш учун вазифалар келтирилади.

Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг мавзулари

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасини ўрганиш.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” дастури асосида реал сектор корхоналарида маҳсулот рақобатбардошлигини оширишнинг маркетинг таҳлили.
3. Маҳсулотларни сертификатлаш қоидаларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида қарорини ўрганиш.
4. Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисидаги Қонунини ўрганиш ва унинг аҳамиятини ёритиш.
5. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фанининг предмети ва вазифалари.
6. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида реал секторда маҳсулот сифати ва уни ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсири.
7. Ислохотларни чуқурлаштириш шароитида реал секторда маҳсулот сифатини бошқаришда миллий ва чет эл тажрибаларидан фойдаланиш.
8. Реал сектор корхоналарида сифат сиёсати ва сифатни бошқариш тизимини режалаштириш.
9. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида стандартлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари.
10. Иқтисодийни диверсификациялаш шароитида реал секторда

маҳсулотларни халқаро стандартлаштириш талаблари.

11. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида метрологиянинг ташкилий-ҳуқуқий асослари.

12. Реал секторда маҳсулотни сертификатлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари.

13. Реал секторда маҳсулот сифати орқали рақобатбардошликни оширишда EAN Штрих кодларни жорий этиш.

14. Реал секторда сифат тизими ва ишлаб чиқаришни сертификатлашни ташкил этиш йўллари.

15. Истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимояланиш воситалари.

16. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида умумий ўлчов тизимини таъминлаш йўллари.

Дастурнинг ахборот-услугий таъминоти

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологияларидан;

- амалий машғулотларда ақлий ҳужум, гуруҳларда ишлаш, кластер, инсерт, кейс стади, лойиҳа иши ва бошқа педагогик технологиялардан фойдаланиш назарда тутилади.

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

Асосий адабиётлар

1. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition. Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.

2. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007 The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank 1818 H Street, NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

3. Басовский Л.Е., Протасьев Б.Б. Управление качеством. Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 212 стр.

4. CMS Certification Handbook. Coordinate Metrology Society. 2537 Elk Hollow Lane Weatherford, TX 76085.

5. Магомедов Ш.Ш, Беспалова Г.Е. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и К^о», 2010. – 336 стр.

6. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.: ТГЭУ, 2018. 246 стр.

Қўшимча адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.

2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент : Ўзбекистон, 2016. - 56 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б
4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: : “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б
5. Мирзиёев Ш.М. 2017 йил 19 сентябр Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи.// Халқ сўзи, 2017 йил 20 сентябрь.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисга Мурожаатномасини кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп қўлланма./Нашр учун масъул Р.С. Қосимов. – Т: “Маънавият”, 2018. - 320 бет.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон.
9. Маҳсулотларни сертификатлаш қоидаларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида. 2017 йил 23 ноябрь. 571-сонли қарор.
10. Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисидаги Қонун. 05.07.2018 й.
11. Гўшт ва гўшт маҳсулотларининг хавфсизлиги тўғрисидаги умумий техник регламент. ВМнинг 2018 йил 22 январдаги [36-сон](#) Қарори.
12. Ўзбекистон Республикасининг “Техник жиҳатдан тартибга солиш тўғрисида”ги қонуни. 2018 й.
13. Басовский Л.Е, Протасьев В.Б. Управление качеством. Учебник. – М.: «Инфра-М», 2010. – 211 стр.
14. Ўзбекистон Республикасининг 2014-2017 йилларда ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. WWW/ stat.uz.

Интернет сайтлари

15. www.mineconomy.uz (O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi)
16. www.mehnat.uz (O‘zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi)
17. www.mf.uz (O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi)
18. www.stat.uz (O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi)
19. www.ima.uz (O‘zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligi)
20. www.academy.uz (Fanlar akademiyasi)
21. <http://www.semi.rssi.ru> - Россия Федерацияси Марказий-иқтисодий математика институти сайти.
22. <http://www.nber.com> - АҚШ иқтисодий тадқиқотлар миллий бюроси сайти.
23. <http://www.webofscience.com>- Халқаро илмий мақолалар платформаси.
24. <http://www.scopus.com> - Халқаро илмий мақолалар платформаси.
25. <http://www.elibrary.ru> - Россия илмий мақолалар индекси.
26. www.info.smsiti.uz - Ўзбекистон Республикаси Стандартлаштириш, сертификатлаштириш ва метрология агентлиги расмий сайти.

ЎҚУВ КУРСИНИНГ ПРОСПЕКТИ

ЎҚУВ КУРСИНИНГ ПРОСПЕКТИ

(2018/2019 ўқув йили)

Ўқув курсининг тўлиқ номи:	“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги”		
Курснинг қисқача номи:	РСМСР	Код: РСМСР	
Кафедра:	Иқтисодиёт ва тадбиркорлик		
Ўқитувчи ҳақида маълумот:	Джалилов Фахриддин Азимович	faxriddin_jalilov@mail.ru	
Семестр ва ўқув курсининг давомийлиги	7-семестр, 19 ҳафта		
Ўқув соатлари ҳажми:	жами:	190	
	шунингдек:		
	маъруза	54	
	семинар	54	
	амалий мустақил таълим	82	
Йўналиш номи ва шифри	5230100	– Иқтисодиёт (реал сектор)	
Ўқув курсининг статуси	Асосий ўқув курси		
Дастлабки тайёргарлик:	Курс “Инновацион иқтисодиёт”, “Бизнес режалаштириш”, “Индустриал иқтисодиёт” фанларидан ўзлаштирилган билимларга асосланади.		
<p>Курснинг предмети ва мазмуни: Курснинг предмети реал сектор корхоналари фаолиятида рақобатбардошликни ошириш ва маҳсулот сифатини оширишнинг хусусиятларини ўрганишдан иборат.</p> <p>Курс реал сектор тармоқлари ишлаб чиқаришида сифатни ташкил этиш ва унда сифатни жорий қилиш ва сифат бошқарувидаги фаолияти ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш мақсадида стратегияларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг назарий ва амалий томонларини ўрганишга йўналтирилган.</p> <p>Курсни ўқитишнинг мақсади ва вазифалари: Курсни ўқитишнинг мақсади талабаларда мамлакат иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида халқ хўжалигининг етакчи тармоғи бўлган ишлаб чиқариши корхоналарида маҳсулот сифатини ошириш учун керакли назарий ва амалий билимлар профилига мос билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришдан иборат.</p> <p>Курснинг асосий вазифаси қуйидагилар:</p> <p>Реал сектор корхоналари ишлаб чиқаришида сифатни бошқариш жараёнларини ўрганиш;</p> <p>Реал сектор корхоналарида ишлаб чиқарарилаётган маҳсулотлар сифатини баҳолаш ва сифатини таъминлаш, сифат назоратини ошириш борасида ишларни ташкил этиш;</p> <p>Реал сектор корхоналарида сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлашда стандартлаш ва сертификатлаш масалаларини кенг жорий этиш йўллари ва усулларини билиш;</p> <p>Реал сектор корхоналарида сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришда метрологик ўлчамларни тўғри амалга ошириш ишларини ташкил этиш;</p> <p>Реал сектор корхоналарида сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш ҳолатларни таҳлил қилиш ва бошқарув қарорларини қабул қилишни ўрганади.</p> <p>“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида талаба:</p> <p>“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” бўйича қонунлар ва</p>			

конуниятларни билиши ҳамда қўллай олишни чуқур ўрганиш ва талабаларга маҳсулот сифатини ўзгартириш, ҳамда шу асосида ишлаб чиқарувчи кучлар, ишлаб чиқариш муносабатлари ривожини таъминлаш борасида сифатнинг роли ва ўрнини кўрсатиб бериш, ушбу курсга тааллуқли барча мавзуларнинг моҳияти, аҳамияти, мазмуни ва бошқа жиҳатларини очиб бериш, Ўзбекистон Республикасининг саноатида сифатни бошқариш моҳиятини **билиши керак**;

Ишлаб чиқариш корхоналарининг маҳсулот сифати билан боғлиқ бўлган иқтисодий категориялар, воқеалар, далил ва рақамларнинг ҳозирги аҳволини ҳамда башоратини тасвирлаш ва тушунтириш, маҳсулот сифатини оширишдан ижтимоий ва иқтисодий самарадорликни баҳолаш усулини эгаллаш, корхона ва унинг алоҳида бўғинларида ҳар турли иқтисодий – услубий ҳисоб-китобларни амалга оширишни ўргатиш, саноатда сифат муаммолари бўйича асосий иқтисодий талабларни шакллантира олиш **қўникмаларга эга бўлиши керак**.

№	Мавзулар	Маъруза	Амалий (семинар)	Мустақил иш
1.	“Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фанининг предмети ва вазифалари	6	6	6
2.	Реал секторда маҳсулот сифатини бошқаришда миллий ва чет эл тажрибаси	6	6	6
3.	Ўзбекистон реал сектор корхоналарида маҳсулот сифатини таъминлашда стандарлаштиришнинг ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий асослари	6	6	6
4.	ISO-халқаро стандартларнинг реал сектор маҳсулотларини стандартлаштиришдаги ўрни	8	8	8
5.	Реал сектор маҳсулотлари сифатини таъминлашда метрологиянинг ўрни ва унинг ташкилий-ҳуқуқий асослари	4	4	8
6.	Реал секторда маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштиришнинг ижтимоий-иқтисодий асослари	4	4	8
7.	Реал секторда сифат тизими ва ишлаб чиқаришни сертификатлашни ташкил этиш	4	4	8
8.	Реал секторда маҳсулот сифати ва ишлаб чиқариш самарадорлиги	4	4	8
9.	Реал секторда маҳсулот сифати орқали рақобатбардошликни оширишда EAN Штрих кодларни жорий этиш	4	4	8
10.	Истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимояланиши	6	6	8
11.	Реал секторда маҳсулотлари ишлаб чиқаришида умумий ўлчов тизимини таъминлаш асосида сифатни ошириш	4	4	8
Жами		54	54	82

1-мавзу. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фанининг предмети ва вазифалари. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” - фани ўқув курси сифатида. Реал секторда сифатнинг таърифи ва тавсифи. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” курсининг

предмети. “ “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” фанининг ўрганиш услубияти ва усуллари. Курснинг тузилиши ва унинг иқтисодий фанлар тизимида тутган ўрни ҳамда бошқа ўқув фанлари билан боғлиқлиги. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” курсининг бозор иқтисодиёти шароитига ва ислохотлар талабига хос вазифалари. Ўзбекистон саноатида сифатни бошқариш ва унинг етакчи тармоқларини ривожлантириш тўғрисидаги қонунлар, фармонлар ва низомлар.

“Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” Давлат дастурининг ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев раҳбарлигида бўлиб ўтган йиғилишида 2017 йилда амалга оширилган асосий ишлар якуни ва Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг устивор йўналишларига бағишланган Олий Мажлисга Мурожаатномасининг асосий мазмун ва моҳияти.

2-мавзу. Реал секторда маҳсулот сифатини бошқаришда миллий ва чет эл тажрибаси. Маҳсулот сифатини бошқариш тушунчаси ва моҳияти. Маҳсулотни яратиш, тайёрлаш ва ундан фойдаланиш босқичларида сифатни бошқариш тизими элементларининг таснифи. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги корхоналарида сифатни бошқаришга тизимли ёндашув. Умумжаҳон сифатни бошқариш тушунчаси ва унинг мазмуни. Сифатни бошқаришнинг АҚШ тажрибаси. Сифатни бошқаришнинг Европа тажрибаси. Сифатни бошқаришнинг Япония тажрибаси. Ўзбекистон реал сектор корхоналарида сифатни бошқариш хизмати, уларнинг функциялари ва вазифалари.

3-мавзу. Ўзбекистон реал сектор корхоналарида маҳсулот сифатини таъминлашда стандарлаштиришнинг ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий асослари. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида стандартлаштириш – юқори сифатли маҳсулот тайёрлашнинг ташкилий-техникавий асоси. Стандартлаштиришнинг мақсадлари ва вазифалари. Стандартлар турлари ва уларнинг тавсифи. Стандартлаштириш тамойиллари таснифи. Стандартлаштириш бўйича норматив ҳужжатлар ва уларга қўйиладиган талаблар. Маҳсулот сифати бўйича давлат назорати идоралари ва уларнинг вазифаси. Ўзбекистон Республикаси «Стандартлаштириш тўғрисида»ги қонуни ва унинг сифатни таъминлаш тизимини тартибга солишдаги роли. Стандартлаштириш ишларини молиялаштириш. Стандартлаштиришнинг хориж тажрибаси. Стандартлаштириш бўйича Немис миллий ташкилотининг фаолият тамойиллари. АҚШ да стандартлаштиришни ривожлантириш тажрибаси. Стандартлаштириш бўйича Франция ассоциациясининг стандартларни ишлаб чиқиш ва амалга киритиш тажрибаси.

4-мавзу. ISO-халқаро стандартларнинг реал сектор маҳсулотларини стандартлаштиришдаги ўрни. Халқаро стандартларни шаклланиши, ривожланиши ва амал қилиши. ИСО идоралари ишининг мазмуни. Стандартлаш бўйича халқаро ташкилотларнинг мақсади ва вазифалари. Халқаро стандартларнинг халқаро савдо ва ҳамкорликка таъсири. ИСО 9001 сифат тизимини қўллашнинг хусусиятлари. ИСО 9002 сифат тизими бўйича ишларнинг мазмуни. ИСО 9003 сифат тизимини қўллаш йўналишлари. ИСО-9001, 9002, 9003 сифат тизимидан фойдаланишнинг хусусиятлари ва фарқ қилувчи томонлари. Стандартлаш бўйича минтақавий ташкилотлар фаолиятининг хусусиятлари (ИСО, МЭК, СЕН, СЕНЭЛЕК ва бошқалар).

5-мавзу. Реал сектор маҳсулотлари сифатини таъминлашда метрологиянинг ўрни ва унинг ташкилий-ҳуқуқий асослари. Метрология соҳасидаги асосий тушунчалар. Маҳсулот сифатини таъминлашнинг метрологик асослари. Физик ўлчов бирликларидан фойдаланишнинг моҳияти ва турлари. Ўзбекистон Республикаси метрология хизмати тузилмаси. Метрологик назорат ва текширув объектлари. Сифатни ўлчаш воситалари ва усуллари. Ўлчов воситаларини тайёрлаш, текшириш, таъмирлаш, сотиш ва ижарага бериш бўйича юридит ва жисмоний шахслар фаолиятини лицензиялаш. Реал сектор маҳсулоти сифатини таъминлашда техник назорат

бўлимларининг роли. Метрология бўйича халқаро ташкилотлар, уларнинг вазифалари ва функциялари.

6-мавзу. Реал секторда маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштиришнинг ижтимоий-иқтисодий асослари. Маҳсулотни сертификатлаш соҳасидаги асосий тушунчалар. Сертификатлаштиришнинг мақсади ва вазифалари. Ўзбекистонда сертификатлаштиришнинг ҳуқуқий асослари. Сертификатлаш бўйича давлат идоралари ва уларнинг вазифалари. Сертификатлаш объекти ва субъекти. Товарни сертификатлашни амалга ошириш тартиби. Мажбурий ва кўнгилли сертификатлаш ва уни амалга ошириш шартлари. Сертификатлаштириш бўйича ишларни лицензиялаш. Сертификатлаш натижалари: сертификат ва мувофиқлик белгиси. Импорт ва экспорт маҳсулотларини сертификатлашнинг хусусиятлари. Сертификатлашни амалга ошириш бўйича ИСО халқаро ташкилотининг тавсиялари. Ҳорижий мамлакатларда сертификатлаш тажрибаси (Германия, Франция ва Япония).

7-мавзу. Реал секторда сифат тизими ва ишлаб чиқаришни сертификатлашни ташкил этиш. Сифатни бошқаришнинг замонавий концепцияси. Сифат тизимини сертификатлашнинг мазмуни. Маҳсулотни сертификатлашнинг ахборот таъминоти. Сифат тизимини сертификатлашни амалга оширишда норматив базанинг роли. Маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхонада ишлаб чиқаришнинг ҳолати ва ишлаб чиқариш жараёнининг таҳлили. Реал секторда корхона рақобатбардошлигини оширишда сифат тизимини сертификатлашнинг роли. Сертификатлаш ишларининг қиймати ва уларни тўлаш тартиби. Лабораторияларда маҳсулот намуналарини сертификатлаш синовларини олиб бориш. Сифат тизимини сертификатлашнинг халқаро тажрибаси.

8-мавзу. Реал секторда маҳсулот сифати ва ишлаб чиқариш самарадорлиги. Маҳсулот сифати иқтисодий категория сифатида ва унинг иқтисодиётдаги аҳамияти. Маҳсулот сифатининг турли жиҳатларининг моҳияти. Маҳсулот сифати кўрсаткичлари тизими. Саноат маҳсулотлари сифатини ўлчаш усуллари. Маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини белгиловчи омиллар. Маҳсулот сифатини ошириш иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг асосий услубий тамойиллари. Сифатни яхшилашнинг самарадорлигини аниқлашда маҳсулот сифатига қилинадиган харажатларни режалаштириш ва ҳисобга олиш. Реал секторда корхона фаолияти натижаларига сифатнинг таъсири.

9-мавзу. Реал секторда маҳсулот сифати орқали рақобатбардошликни оширишда EAN Штрих кодларни жорий этиш. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарларга штрихли кодлашни жорий этиш. “EAN International” товарларни рақамлаш бўйича Халқаро Уюшма фаолияти. Ўзбекистон Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси томонидан халқаро талабларга мувофиқ, товарларни EAN штрихли кодлари билан тамғалаш жараёни. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарларни штрихли кодлаш тизимини жорий этиш бўйича ягона сиёсатни амалга ошириш. Штрих кодларни яраталиши ва уни халқаро савдога таъсири.

10-мавзу. Истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимояланиши. Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Қонуни ва унинг мазмуни. Маҳсулот ишлаб чиқариш, сотиш ва ҳавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги асосий тушунчаларнинг моҳияти. Истеъмолчилар ҳуқуқлари ва ишлаб чиқарувчилар ҳамда товар тўғрисидаги ахборотнинг мазмуни. Истеъмолчи томонидан талабларни қўйиш шартлари. Маҳсулот ҳавфсизлигига бўлган истеъмолчилар ҳуқуқлари. Истеъмолчи томонидан кўрилган зарарни қондириш бўйича талабларни қўйиш шартлари. Маҳсулот (иш ва хизматлар) ишлаб чиқарувчилар ва сотувчиларнинг мажбуриятлари. Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилишни давлат томонидан таъминлаш. Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда жамоат ташкилотларининг роли.

11-мавзу. Реал секторда маҳсулотлари ишлаб чиқаришида умумий ўлчов тизимини таъминлаш асосида сифатни ошириш Ўлчов сифати тушунчаси ва унинг моҳияти. Ўлчов ҳолати хусусиятларининг тавсифи. Ягона ўлчовни таъминлаш тизимининг ташкил этувчилари: давлат эталони, ишчи эталон. Давлат ва иккиламчи эталонларни қўллаш шартлари. Ўлчов воситаларини танлаш тамойиллари. Маҳсулот сифатини ўлчаш усуллари. Корхонада метрология хизмати, унинг вазифалари ва функциялари. Метрологик таъминот кўрсаткичлари. Халқаро ўлчов бирлиги тизими (СИ) ва унинг мазмуни.

Таълим бериш ва ўқитиш услуби:	Маъруза, амалий машғулотлар, мустақил ишлар (думалок стол, кейс стади, мастер-класслар)		
Мустақил ишлар:	Ўқув лойиҳалар, гуруҳли тақдимот, рефератлар, кейслар, докладлар, кроссвордлар, постер, проспект, эссе ва х.з		
Маслаҳатлар ва топшириқларни топшириш вақти	Чоршанба Шанба	14.30-15.30 11.00-13.00	Ауд. 1/421 Ауд. 1/421
Билимларни баҳолаш усуллари, мезонлари, ва тартиби:			
Баҳолаш усуллари	Экспресс тестлар, ёзма ишлар, оғзаки сўров, презентациялар ва х.з.		
Баҳолаш мезонлари	86-100балл «аъло» 71-85 балл «яхши» 55-70 балл«қониқарли» 0-54 балл«қониқарсиз»		
	Рейтинг баҳолаш турлари	Макс. балл	Ўтказиш вақти
	Жорий назорат:	30	
	Мустақил таълим топшириқларининг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши	10	Семестр давомида
	Амалий машғулотларда фаоллиги, саволларга тўғри жавоб берганлиги, амалий топшириқларни бажарган-лиги учун	20	
	Жорий назорат:	30	
	Оралик назорат	40	
	Оралик назорат (маърузачи ўқитувчиси томонидан қабул қилинади). Оралик назорат 2 босқичда амалга оширилади. Биринчи босқич, 20 балл-талаба яқка тартибда топшириқлар олади ва ҳимоя қилади. Иккинчи босқич, 20 балл-талабалар кичик гуруҳларга бўлинади (ҳар бир гуруҳда талабалар сони 5-7 тагача бўлиши мумкин), ҳар бир гуруҳга алоҳида топшириқлар берилади ва ҳимоя қабул қилинади.	40	17-ҳафта

	<p>Топшириқлар 2-3-хафталар оралиғида талабаларга бириктирилади. Гуруҳнинг фаоллиги, берилган топшириқни назарий ва амалий жиҳатдан ёритилиши, хулосаларнинг мантиқий боғлиқлиги, креатив мулоҳазаларнинг мавжудлиги, хуқуқий-норматив хужжатларни билиши ва бошқа талабларга мослиги ҳисобга олинади. Гуруҳдаги ҳар бир талабага 0-40 оралиғида бир хил балл қўйилади. Ҳимоя кафедра мудири томонидан тасдиқланган график асосида дарс машғулотларидан сўнг ташқил этилади</p>		
	Яқуний назорат	30	20-хафта
	ЖАМИ	100	

Ахборот ресурс база:

Асосий адабиётлар:	<p>1. Басовский Л.Е., Протасьев Б.Б. Управление качеством. Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 212 стр.</p> <p>2. Магомедов Ш.Ш, Беспалова Г.Е. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и К°», 2010. – 336 стр.</p> <p>3. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.</p>
Қўшимча адабиётлар:	<p>1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил яқунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.</p> <p>2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент : Ўзбекистон, 2016. - 56 б.</p> <p>3. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б</p> <p>4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураамиз. – Тошкент: : “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б</p> <p>5. Мирзиёев Ш.М. 2017 йил 19 сентябр Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи.// Халқ сўзи, 2017 йил 20 сентябрь.</p> <p>6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь.</p>

	<p>7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисга Мурожаатномасини кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп кўлланма./Нашр учун масъул Р.С. Қосимов. – Т: “Маънавият”, 2018. - 320 бет.</p> <p>8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон.</p> <p>9. Маҳсулотларни сертификатлаш қоидаларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида. 2017 йил 23 ноябрь. 571-сонли қарор.</p> <p>10. Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисидаги Қонун. 05.07.2018 й.</p> <p>11. Гўшт ва гўшт маҳсулотларининг хавфсизлиги тўғрисидаги умумий техник регламент. ВМнинг 2018 йил 22 январдаги 36-сон Қарори.</p> <p>12. Ўзбекистон Республикасининг “Техник жиҳатдан тартибга солиш тўғрисида”ги қонуни. 2018 й.</p> <p>13. Басовский Л.Е, Протасьев В.Б. Управление качеством. Учебник. – М.: «Инфра-М», 2010. – 211 стр.</p> <p>14. Ўзбекистон Республикасининг 2014-2017 йилларда ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий кўрсаткичлари. WWW/ stat.uz.</p>
Хорижий адабиётлар:	<p>1. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition. Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.</p> <p>2. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007 The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank 1818 H Street, NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894</p> <p>3. CMS Certification Handbook. Coordinate Metrology Society. 2537 Elk Hollow Lane Weatherford, TX 76085.</p>
Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:	<p>1. Ўзбекистон Республикасининг “Стандартлаштириш тўғрисида” ги Қонуни. 28.12.1993 й.</p> <p>2. Ўзбекистон Республикасининг “Метрология тўғрисида” ги Қонуни. 28.12.1993 й.</p> <p>3. Ўзбекистон Республикасининг “Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида” ги Қонуни. 30.08.1997 й.</p> <p>4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 11 февралдаги “2015 -2019 йилларда тайёр маҳсулот, бутловчи қисмлар ва материалларни ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш Дастури тўғрисида”ги қарори. www.lex.uz</p>
Илмий журналлар:	<p>ISO Central Secretariat, «Ўзстандарт» агентлиги илмий-техника журнали. Маҳсус сон 2017, “Экономическое обозрение”, “Иқтисодиёт ва таълим”, “Менежмент”, “Бизнес, вестник востока”, “Вопросы экономики”.</p>
Даврий нашрлар:	<p>“Халқ сўзи”, “Карьера”</p>
Статистик нашрлар:	<p>1. Статистический ежегодник регионов Узбекистана. 2017. –Т.: Госкомстат Узбекистана. 2018. - 130 стр.</p> <p>2. Статистическое обозрение Узбекистана. 2015-2017.</p>

	3. Ўзбекистан в цифрах. 2017. – Т.; Госкомстат Узбекистана 2018. – 200 стр.
Интернет ресурслар:	<ol style="list-style-type: none"> 1. www.mineconomy.uz (O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi) 2. www.mehnat.uz (O‘zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi) 3. www.mf.uz (O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi) 4. www.stat.uz (O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi) 5. www.ima.uz (O‘zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligi) 6. www.academy.uz (Fanlar akademiyasi) 7. http://www.semi.rssi.ru - Россия Федерацияси Марказий-иқтисодий математика институти сайти. 8. http://www.nber.com - АҚШ иқтисодий тадқиқотлар миллий бюроси сайти. 9. http://www.webofscience.com- Халқаро илмий мақолалар платформаси. 10. http://www.scopus.com - Халқаро илмий мақолалар платформаси. 11. http://www.elibrary.ru - Россия илмий мақолалар индекси. 12. www.info.smsiti.uz - Ўзбекистон Республикаси Стандартлаштириш, сертификатлаштириш ва метрология агентлиги расмий сайти.

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИ РЕЖАСИ

МАЪРУЗА МАШҒУЛОТЛАРИ РЕЖАСИ

1-мавзу. «Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги» фанининг предмети ва вазифалари(6 соат)

1.1. Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги - фани ўқув курси сифатида.

1.2. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” курсининг предмети.

1.3. Ўзбекистон саноат корхоналарида сифатни бошқариш тизими.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: [аклий хужум](#), гуруҳларда ишлаш, блиц-сўров.

1-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.

2. Басовский Л.Е., Протасьев Б.Б. Управление качеством. Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 212 стр.

3. Магомедов Ш.Ш, Беспалова Г.Е. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и К^о», 2010. – 336 стр.

4. Огвоздин В.Ю. Управление качеством. Основы теории и практики: Учебной пособие. – М.: «Дело и Сервис», 2009. – 304 стр.

5. Джейм Эванс. Управление качеством(Total Quality). USA. 2008, 586 стр.

6. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition.Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.

7. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

2-мавзу. Реал секторда маҳсулот сифатини бошқаришда миллий ва чет эл тажрибаси(6 соат)

2.1. Маҳсулот сифатини бошқариш тушунчаси ва моҳияти.

2.2. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги корхоналарида сифатни бошқаришга тизимли ёндашув.

2.3. Умумжаҳон сифатни бошқариш тушунчаси ва унинг мазмуни.

2.4. Сифатни бошқаришнинг АҚШ тажрибаси.

2.5. Сифатни бошқаришнинг Европа тажрибаси.

2.6. Сифатни бошқаришнинг Япония тажрибаси.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: [инсерт техникаси](#), Нилуфар гули, гуруҳларда ишлаш.

2-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр..
2. Магомедов Ш.Ш, Беспалова Г.Е. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и К^о», 2010. – 336 стр.
3. Огвоздин В.Ю. Управление качеством. Основы теории и практики: Учебной пособие. – М.: «Дело и Сервис», 2009. – 304 стр.
4. Джейм Эванс. Управление качеством(Total Quality). USA. 2008, 586 стр.
5. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition.Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.
6. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

3-мавзу. Ўзбекистон реал сектор корхоналарида маҳсулот сифатини таъминлашда стандарлаштиришнинг ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий асослари (6 соат)

- 3.1. Стандартлаштириш–юқори сифатли маҳсулот тайёрлашнинг ташкилий-техникавий асоси.
- 3.2. Стандартлаштиришнинг мақсадлари ва вазифалари.
- 3.3. Стандартлаштириш бўйича норматив ҳужжатлар ва уларга қўйиладиган талаблар.
- 3.4. Ўзбекистон Республикаси «Стандартлаштириш тўғрисида»ги қонуни ва унинг сифатни таъминлаш тизимини тартибга солишдаги роли.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, [балик скелети](#).

3-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.
2. Магомедов Ш.Ш, Беспалова Г.Е. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и К^о», 2010. – 336 стр.
3. Огвоздин В.Ю. Управление качеством. Основы теории и практики: Учебной пособие. – М.: «Дело и Сервис», 2009. – 304 стр.
4. Джейм Эванс. Управление качеством(Total Quality). USA. 2008, 586 стр.
5. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition.Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.
6. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

4-мавзу. ISO-халқаро стандартларнинг реал сектор маҳсулотларини стандартлаштиришдаги ўрни(8 соат)

4.1. Халқаро стандартларни шаклланиши, ривожланиши ва амал қилиши.

4.2. ISO-халқаро стандартлаш бўйича халқаро ташкилотларнинг мақсади ва вазифалари.

4.3. ISO-9001 сифат тизимини қўллашнинг хусусиятлари. Стандартлаш бўйича минтақавий ташкилотлар фаолиятининг хусусиятлари (ИСО, МЭК, СЕН, СЕНЭЛЕК ва бошқалар).

4.4. Стандартлаштириш бўйича Немис миллий ташкилотининг фаолият тамойиллари.

4.5. АҚШ да стандартлаштиришни ривожлантириш тажрибаси.

4.6. Стандартлаштириш бўйича Франция ассоциациясининг стандартларни ишлаб чиқиш ва амалга киритиш тажрибаси.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, балик скелети, [кейс стади](#).

4-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.

2. Магомедов Ш.Ш, Беспалова Г.Е. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и К^о», 2010. – 336 стр.

3. Огвоздин В.Ю. Управление качеством. Основы теории и практики: Учебной пособие. – М.: «Дело и Сервис», 2009. – 304 стр.

4. Джейм Эванс. Управление качеством(Total Quality). USA. 2008, 586 стр.

5. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition.Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.

6. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

5-мавзу. Реал сектор маҳсулотлари сифатини таъминлашда метрологиянинг ўрни ва унинг ташкилий-ҳуқуқий асослари (4 соат)

5.1. Метрология соҳасидаги асосий тушунчалар.

5.2. Маҳсулот сифатини таъминлашнинг метрологик асослари.

5.3. Ўзбекистон Республикаси метрология хизмати тузилмаси.

5.4. Ўлчов воситаларини тайёрлаш, текшириш, таъмирлаш, сотиш ва ижарага бериш бўйича юридик ва жисмоний шахслар фаолиятини лицензиялаш.

5.5. Метрология бўйича халқаро ташкилотлар, уларнинг вазифалари ва функциялари.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: [инсерт техникаси](#), жамоада ишлаш, балик скелети, [кейс стади](#).

5-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.
2. Огвоздин В.Ю. Управление качеством. Основы теории и практики: Учебной пособие. – М.: «Дело и Сервис», 2009. – 304 стр.
3. Джейм Эванс. Управление качеством(Total Quality). USA. 2008, 586 стр.
4. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition.Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.
5. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

6-мавзу. Реал секторда маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштиришнинг ижтимоий-иқтисодий асослари (4 соат)

- 6.1.Маҳсулотни сертификатлаш соҳасидаги асосий тушунчалар. Сертификатлаштиришнинг мақсади ва вазифалари.
- 6.2. Ўзбекистонда сертификатлаштиришнинг ҳуқуқий асослари.
- 6.3. Сертификатлаштириш бўйича ишларни лицензиялаш.
- 6.4. Сертификатлаш натижалари: сертификат ва мувофиқлик белгиси.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, балик скелети, [кейс стади](#).

6-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.
2. Огвоздин В.Ю. Управление качеством. Основы теории и практики: Учебной пособие. – М.: «Дело и Сервис», 2009. – 304 стр.
3. Джейм Эванс. Управление качеством(Total Quality). USA. 2008, 586 стр.
4. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition.Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.
5. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

7-мавзу. Реал секторда сифат тизими ва ишлаб чиқаришни сертификатлашни ташкил этиш(4 соат)

- 7.1. Сифат тизимини сертификатлашнинг мазмуни. Сифат тизимини сертификатлашни амалга оширишда норматив базанинг роли.
- 7.2. Маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхонада ишлаб чиқаришнинг ҳолати ва ишлаб чиқариш жараёнининг таҳлили.
- 7.3. Сертификатлашни амалга ошириш бўйича ИСО халқаро ташкилотининг

тавсиялари.

7.4. Хорижий мамлакатларда сертификатлаш тажрибаси (Германия, Франция ва Япония).

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, [кейс стади](#).

7-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.
2. Магомедов Ш.Ш, Беспалова Г.Е. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и К^о», 2010. – 336 стр.
3. Джейм Эванс. Управление качеством(Total Quality). USA. 2008, 586 стр.
4. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition.Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.
5. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

8-мавзу. Реал секторда маҳсулот сифати ва ишлаб чиқариш самарадорлиги (4 соат)

- 8.1. Маҳсулот сифати иқтисодий категория сифатида ва унинг иқтисодиётдаги аҳамияти.
- 8.2. Маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини белгиловчи омиллар.
- 8.3. Маҳсулот сифатини ошириш иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг асосий услубий тамойиллари.
- 8.4. Корхона фаолияти натижаларига сифатнинг таъсири.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, [кейс стади](#).

8-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.
2. Магомедов Ш.Ш, Беспалова Г.Е. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и К^о», 2010. – 336 стр.
3. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

9-мавзу. Реал секторда маҳсулот сифати орқали рақобатбардошликни оширишда EAN Штрих кодларни жорий этиш (4 соат)

- 9.1. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарларга штрихли

кодлашни жорий этиш.

9.2. “EAN International” товарларни рақамлаш бўйича Халқаро Уюшма фаолияти.

9.3. Ўзбекистон Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси томонидан халқаро талабларга мувофиқ, товарларни EAN штрихли кодлари билан тамғалаш жараёни.

9.4. Штрих кодларни яраталиши ва уни халқаро савдога таъсири.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, [кейс стади](#).

9-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.

2. Магомедов Ш.Ш, Беспалова Г.Е. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и К^о», 2010. – 336 стр.

3. Джейм Эванс. Управление качеством(Total Quality). USA. 2008, 586 стр.

4. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition.Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.

5. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

10-мавзу. Истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимояланиши (6 соат)

10.1. Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Қонуни ва унинг мазмуни.

10.2. Истеъмолчилар ҳуқуқлари ва ишлаб чиқарувчилар ҳамда товар тўғрисидаги ахборотнинг мазмуни.

10.3. Маҳсулот хавфсизлигига бўлган истеъмолчилар ҳуқуқлари.

10.4. Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилишни давлат томонидан таъминлаш.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоада ишлаш, [кейс стади](#).

10-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.

2. Джейм Эванс. Управление качеством(Total Quality). USA. 2008, 586 стр.

3. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition.Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.

4. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

11-мавзу. Реал секторда маҳсулотлар ишлаб чиқаришда умумий ўлчов тизимини таъминлаш асосида сифатни ошириш (2соат)

- 11.1. Ўлчов сифати тушунчаси ва унинг моҳияти.
- 11.2. Ўлчов ҳолати хусусиятларининг тавсифи.
- 11.3. Ягона ўлчовни таъминлаш тизимининг ташкил этувчилари: давлат эталони, ишчи эталон.
- 11.4. Халқаро ўлчов бирлиги тизими (СИ) ва унинг мазмуни.

Қўлланиладиган педагогик технологиялар: Жамоода ишлаш, [кейс стади](#).

11-мавзу бўйича тавсия этилган адабиётлар

1. Л.Ишмухаммедова, А.Ядгаров, М.Адилова. Управление качеством в реальном секторе. Учебное пособие. Т.:ТГЭУ, 2018. 246 стр.
2. Магомедов Ш.Ш, Беспалова Г.Е. Управление качеством продукции. Учебник. – М.: «Дашков и К^о», 2010. – 336 стр.
3. Джейм Эванс. Управление качеством(Total Quality). USA. 2008, 586 стр.
4. David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition.Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 686 page.
5. Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

**МАВЗУЛАР БЎЙИЧА МАТН АННОТАЦИЯСИ
ВА ОХИРГИ ЯНГИЛИКЛАР**

1-МАВЗУ. «РЕАЛ СЕКТОРДА МАҲСУЛОТ СИФАТИ ВА РАҚОБАТБАРДОШЛИГИ» ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

1.1. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” - фани ўқув курси сифатида.

1.2. “Реал секторда маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги” курсининг предмети.

1.3. Ўзбекистон реал сектор корхоналарида сифатни бошқариш тизими.

Таянч иборалар: сифат, рақобат, сифат тизими, сифатни бошқариш, сифат кўрсаткичлари.

Реал сектор корхоналари ўртасида кескин рақобат муҳитининг шаклланганлиги, айнан ишлаб чиқариш корхоналари олдида турган асосий вазифа сифатида рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш долзарблигини белгилаб берди. Маҳсулот ва хизматлар сифатини яхшилаш, реал сектор тармоқлари корхоналари олдидаги муҳим масалаларидан ҳисобланади.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг стабиллашуви ва стратегик муаммоларидан бири бўлиб, ишлаб чиқариш тармоқларида маҳсулот ва хизматлар сифатини яхшилашдаги муаммоларни тубдан ҳал этишига боғлиқдир. Реал сектор корхоналари ишлаб чиқаришида сифатни яхшилаш жараёни маҳсулотни ишлаб чиқаришдан тортиб, то сотиш ёки хизматлар кўрсатиш, ҳамда исътемомлчига сифатли тарзда етказиб бериш, сифатли сервис хизматларини кўрсатиш орқали фақатгина фойда олиш учунгина эмас, балки аҳолининг эҳтиёжларини имкон қадар қондириш, шунингдек, жамият ва унинг равнақи учун ҳам зарур масалалардан биридир.

Харидор бирор-бир маҳсулотни харид қилишда унинг айнан ўзи учун наф келтириши билан бирга доимий фойдалиikka эга бўлишини ҳам ҳисобга олган ҳолда маҳсулотни сотиш баҳосига қизиқиши табиий. Бирок, харидор маҳсулотни сотиб олар экан, уни фақатгина зарур бўлгани учунгина эмас, балки ўзига ёққани учун ҳам сотиб олади ва келишилган ҳолда ҳақини тўлайди.

Харидор маҳсулотларнинг ташқи кўриниши, ундан фойдаланишнинг қулайлиги, хизмат кўрсатиш муддати, маҳсулотнинг техникавий тавсифи, кафолатли хизмат кўрсатиш шартлари кабилар товарнинг баҳосини белгилашда муҳим омил ҳисобланиб, харидор товарни “ўзининг маълум эҳтиёжларни қондиради”, деган яхши бир ният билан харид қилади. Бозор иқтисодиётининг муҳим талабларидан бири ишлаб чиқарилган товар сотилишининг муҳим шартлари сифатида харидорга ишончли ва кафолатланган сифатли маҳсулотли тақдим этишдир.

Дунёнинг тараққий этган кўпгина мамлакатлари ривожланишга тўртки бўлаётган омил асосан рақобатдир. Ривожланган давлатлар хусусан, АҚШ, Европа давлатлари, Япония, Корея ва Хитой, Россия давлатларида рақобатнинг кучлилиги эвазига ишлаб чиқарувчи корхоналар ўртасида юқори натижага эришилмоқда. Бозор иқтисодиётининг ўзига хос қонунияти айнан, рақобатбардош товарлар ва хизматларни исътемомлчига таклиф қилиш орқали юқори фойда олишга интилиш ҳисобланади.

Иқтисодиётни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида саноат тармоқларида ишлаб чиқарилаётган товарлар рақобатбардошлигини ошириш асосий муаммодир. Ушбу масалани ҳал этиш бугунги кунда ички ва ташқи бозорда

Ўзбекистон товарларининг мавқеини янада оширади ва миллий иқтисодиётда пайдо бўлган барча муаммоларни ижобий ҳал этишга йўл очади.

Ҳозирги пайтда аксарият кўп турдаги товарларимиз ички бозоримизда хорижий товарлар билан рақобатлаша олиши қийин кечмоқда. Эркин иқтисодиётга асосланган шароитда, саноат корхоналарнинг асосий эътибори корхона ишлаб чиқаришида сифатни бошқаришга қаратилган бўлиши кераклиги, шу орқали ишлаб чиқарувчилар барча рақобатчиларга қарши кураша оладилар ва истеъмолчиларнинг ҳар қандай талабларига тўлиқ жавоб бера олиш имкониятини қўлга киритадилар. Рақобатнинг бугунги олтин қоидасига айланган **“сифат масаласи”** муҳим воситалардан бири сифатида юқори сифатли маҳсулот ва хизматларни тақлиф этиш орқали рақобатбар-дошликни оширувчи энг асосий кўрсаткичлар бири ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатларнинг тажрибасидан маълумки, ишлаб чиқарувчи корхоналар муайян даражада сифатни таъминламай, истеъмолчилар талабларини қондирмай туриб иқтисодиётда ҳеч қандай ютуқ ва юқори фойдага эриша олмасликлари амалда ўз исботини топмоқда. Айтиб ўтиш жоизки, халқаро ҳамжамият тараққиётида интеграцион жараёнлар шуни тақазо этадики, маҳсулот ва хизматлар сифатини бошқариш, саноат тармоқларида фаолият юритаётган корхоналарнинг барча мақсадларига эришишида ва обрў-эътибор топишида энг асосий йўналиш бўлиб қолмоқда.

Мамлакатимиз олий таълим тизимида **“Сифатни бошқариш”** фанини ўқитишнинг жорий қилиниши асосан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 29 августдаги 183-сонли қарори меъёрий ҳужжат сифатида тўртки бўлди ва бунга мувофиқ барча олий ўқув ва ўрта махсус таълим муассасаларида ўқув жараёнига **“Сифат менежменти”** ёки **“Саноат маҳсулотлари сифати ва рақобатбардошлиги”** фанларини кенг тадбиқ этилиши муносабати билан Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг **“Ўзбекистон Республикасида Халқаро стандартларга мос равишда сифат менежментини жорий қилиш”** режаси ишлаб чиқилди ҳамда олий таълимнинг ўқув режаларига киритилди.

Олий таълим тизимида **“Реал секторда сифатни бошқариш”** фанининг жорий қилиниши, ўз навбатида: реал сектор тармоқлари корхоналарида сифатни бошқаришнинг мазмун моҳияти; сифатни бошқаришда халқаро тажрибалар, маҳсулотларни стандартлаштириш; маҳсулотларни сертификатлаш; метрология хизматларини ташкил этиш, истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва сифатни бошқаришда умумий ўлчов тизимини тартибга солиш каби йўналишларни кенгрок ёритиш билан бирга корхоналарда сифатни назорат қилиш ва бошқарув масалаларига ҳам эътибор қаратилган.

Сифатни бошқариш соҳасида рўй бераётган барча янгиликлардан хабардор бўлиш, уларнинг моҳияти ва аҳамиятини тўғри тушуниб етиш, сифатни бошқаришдаги муаммоларни оқилона ҳал этиш реал сектордаги тармоқ ва корхоналар, фирмалар, йирик ишлаб чиқариш мажмуалари олдида турган вазифаларни ўз вақтида амалга ошириш учун сифатни бошқариш соҳасидаги билимларни ўзлаштириш ва уни чуқур эгаллашни талаб этади.

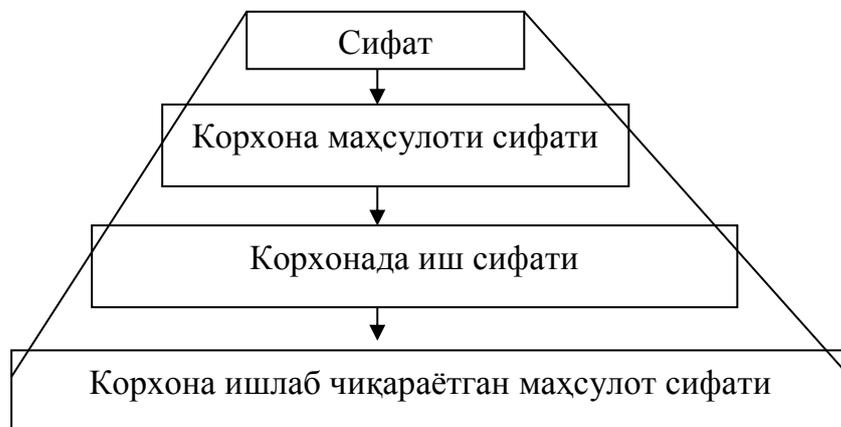
“Реал секторда сифатни бошқариш” фани эса корхонадаги муҳим муаммоларини ўрганишда ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини таъминлаш асосида ишлаб чиқаришда иштирок этадиган ходимлар, хомашё ресурслари ҳамда техника ва технологиянинг самарали ишлашини таъминлаб берадиган йўллари билан белгилаб берадиган фанлар сирасига киритиш мумкин.

“Реал секторда сифатни бошқариш” фанининг предмети деганда корхоналарда сифатни бошқаришнинг объектив иқтисодий қонунлари ва зарурий қоидаларнинг шу соҳада намоён бўлиш шакллари, реал сектор тармоқлари корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида жонли ва буюмлашган меҳнатнинг энг оптимал тарзда сифатни тўғри бошқариш ва назоратни таъминлаш асосида харажатларни қисқартириш ҳамда энг юқори натижаларга эришишни таъминлайдиган шарт-шароитлар ва омилларни ўрганиш тушунилади.

Бозор муносабатлари шароитида республикада фаолият юритаётган корхоналарнинг олдида турган асосий муаммоларидан бири сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш ва аҳолининг эҳтиёжларини сифатли таъминлашдан иборат. Бу муаммони ечиш корхонанинг ҳозирги ва кейинги ривожланишини белгилаб беради.

Замонавий бозор иқтисодиёти шароитида кўплаб корхоналар сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ҳаракат қилади. Чунки, корхонанинг товар ва хизматлар бозорида рақобат устунлигига эга бўлишлари сифатли товарларни истеъмолчиларга таклиф қилишларига қараб белгиланади. Бу жараёнда рақобатбардошлик куйидаги икки омилга: яъни, маҳсулотнинг қиймат даражаси ва сифат даражасига боғлиқ. Рақобатбардошликдаги иккинчи омил, яъни сифат даражаси секин-аста биринчи ўринга чиқади. Меҳнат ва ишлаб чиқариш ресурсларини иқтисод қилиш сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш асосида шаклланади.

Сифат-корхонанинг эътиборли жиҳати ёки обриси, даромадни оширувчи, корхонанинг барқарор ўсишини таъминловчи муҳим омил бўлиб, корхона сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришида ходимлардан самарали фойдаланишни йўлга қуйишида ҳамда раҳбардан тортиб то аниқ ишни бажарувчи ходимгача боғлиқдир.

1-расм. Корхонада сифатни таъминлаш учбурчаги

Юқоридаги расмдан кўриниб турибдики, корхонада сифатни таъминлаш учбурчаги келтирилган бўлиб, унга кўра сифатни таъминлаш жараёни, корхонада маҳсулотни сифатли қилиб тайёрлаш учун иш сифати ва ишлаб чиқараётган маҳсулот сифатини яхшилашга узвий боғлиқ. Сифатни бошқариш муҳим стратегик масалалардан биридир, барча турдаги истеъмолчилар учун нафли бўлиб, бир

томондан уларни қизиқтирса, иккинчи томондан барча сифатни аҳамияти янада юқори. Барчанинг бирдек мақсади сифат рейтингини янада оширишдир³.

Маҳсулот сифати-корхона фаолиятининг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. Маҳсулот сифатини ошириш корxonанинг товар ва хизматлар бозоридаги юқори устиворлигини таъминлаб бериш билан бирга, илмий-техник тараққи ётнинг ўсиш суръатини, корхона самарадорлиги ўсишини, корхона ишлаб чиқаришида барча турдаги ресурслардан тежаб фойдаланишни юзага келтиради.

Иқтисодиётни модернизациялаш ва диферсификациялаш шароитида маҳсулот сифатини яхшилаш корхона ишлаб чиқариши самарадорлигини оширишнинг асосий омилларидан биридир. Чунки, бозор иқтисодиёти шароитида ижтимоий меҳнатнинг тежалиши, асосан, сифатли маҳсулотни истеъмол қилиш соҳасида юзага келади. Сифатли маҳсулотни ишлаб чиқариш эса ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг техник-иқтисодий кўрсаткичларида, шунингдек, айрим ишчи-хизматчиларнинг меҳнат унумдорлигида ҳам ўз аксини топади. Маҳсулот сифатини яхшиланиши ҳисобига корхонада ижтимоий меҳнат унумдорлиги ортади. Яъни, бир хил ҳажмда ишлаб чиқарилган маҳсулот сифат кўрсаткичлари яхшиланиши ҳисобига шу маҳсулот бирлигининг баҳоси ортиб, товар маҳсулоти қиймати кўпаяди.

Корхона сифатли маҳсулот ишлаб чиқариши натижасида ва ишчилар сони ўзгармаган ҳолда, товар маҳсулоти қийматининг ортиши ҳар бир ишчига тўғри келадиган ўртача товар маҳсулоти кўпайишига ва меҳнат унумдорлиги кўтарилишига олиб келади. Корхона томонидан таклиф этилаётган маҳсулот ва хизматлар сифатини яхшилаш стратегик муаммо бўлиб, мамлакатимиз иқтисодиётининг стабиллашуви бу муаммоларнинг ҳал этишига боғлиқдир. Сифатни яхшилаш жараёни маҳсулотни сотиш ёки хизматлар кўрсатишда фақатгина кўпроқ фойда олиш учунгина эмас, балки жамият учун, унинг равнақи учун ҳам зарурдир.

³ David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition. Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 11 page.

2-расм. Сифат тушунчасини намоён этувчи асосий жиҳатлари

Сифатга яна қуйидагича таъриф бериш мумкин, яъни сифат-кенг сигимли, мураккаб ва универсал категория бўлиб, у кўплаб хусусият ва жиҳатларга эгадир. Ундан қайси мақсадда фойдаланишига қараб сифат тушунчасини қуйидаги жиҳатлари намоён бўлади: фалсафий, ижтимоий, техникавий, иқтисодий ва ҳукукий.

2-расмда сифат тушунчасини намоён этувчи асосий жиҳатлари келтирилган бўлиб, унга кўра сифатни барча хусусиятлари қуйида очиб берилган.

Сифатга фалсафий нуқтаи назардан қараганда сифат аниқ мазмун ва моҳиятига эга бўлиб, бошқалардан фарқ қилади. Авваламбор, унинг айрим хусусиятлари ва бошқалардан фарқи намоён бўлишига қарамай улар ўзаро узвий боғлиқликда эканлигидир. Сифат кўплаб хусусиятлар мажмуасидан таркиб топади, улар чексиз бўлишлари ҳам мумкин. Бу эса моддий манбъаларга ва турлича дунёқарашларга асос бўла олади.

Сифат тушунчасининг ижтимоий жиҳатлари муайян субъект билан ёки жамият билан боғлиқ бўлиб, у истеъмолчилар ва маҳсулот (хизматлар) орасидаги муносабатдир. Бу ерда сифат аниқ бир категория кўринишида намоён бўлиб харидорларнинг талаб ва таклиф қонуниятларига жавоб берган ҳолда харидорларнинг маънавий дунёқараш, ижтимоий маданияти ва иқтисодий даромадларига бевосита боғлиқ бўлади.

Сифат тушунчасининг техник жиҳатлари ўрганилаётган объектнинг миқдор ва сифат ўзгаришлари билан боғлиқдир. Бу ерда физикавий, электрокимёвий ва механик ўзгаришлар бир турдаги вазифани бажарувчи маҳсулот (моддалар) хусусияти ҳақида сўз юритилади.

Сифат тушунчасига муҳандислик нуқтаи-назардан қараганда ўрганилаётган маҳсулот сифати ва хусусиятлари аниқ маҳсулот эталонлари билан таққослаб ўрганилиши назарда тутилади.

Сифат тушунчасига иқтисодий нуқтаи назардан олганда сифат-ўрганилаётган манбъани истеъмол хусусиятларини ва қийматини намоён этади.

Сифат тизимини жорий этиш бўйича илмий тадқиқотлар олиб борган етакчи мутахассис, Америкалик олим Д. Джуранни сифат-“фойдаланиш (истеъмол) учун яроқлик” деган тушунчани фанга киритган. Бу тушунча ўзига хос тўртта элементдан ташкил топган:

- Маҳсулотни шакли, тузилишини (дизайни) истеъмолчилар ўзларида идрок қилишлари;
- Маҳсулотнинг лойиҳасига ва вазифасига мослиги;
- Маҳсулотни истеъмолчиларга маъқуллиги, чидамлиги ва таъмирлаш мумкинлиги;
- Маиший хизмат корхоналарининг мавжудлиги.

Немис тадқиқотчилари сифатга қуйидагича: “Сифат-маҳсулот ёки хизматлардаги барча хусусиятларининг йиғиндиси бўлиб, улар ўз вазифаларини бажара олишларини кафолатлайди” деб таъриф берадилар.

Фан-техника тараққиёти билан бирга барча тараққиётларнинг сифат ҳақидаги фикрлари турли-туман бўлишига қарамай, улар доимо бир-бирларини тўлдириб келмоқда ва ҳеч қачон қарама-қарши бўлмаган. Бозор рақобатчилиги даврида товар ва хизматлар турлари қанчалик кўпайиб борар экан сифат тўғрисидаги тасаввуримиз ҳам ўзгариб бораверади.

Сифат ўзининг хақиқий мазмунини ва моҳиятини "сифат халқаси" деб номланган, товар ва хизматларнинг ҳаётий жараёнида тўла ифодаланади.

Маҳсулот сифатини бошқариш-маҳсулот сифати даражасини жорий қилиш, таъминлаш ва зарурий даражада ушлаб туриш мақсадида лойиҳалаш, тайёрлаш ва фойдаланиш (ёки истеъмол қилиш) пайтида амалга ошириладиган ҳаракатлар мажмуасидир.

Сифатнинг зарурий даражасини жорий этиш тадқиқот қилиш ва лойиҳалаш босқичида мамлакат ҳамда хориждаги энг илғор илмий-техникавий ютуқлар таҳлили асосида амалга оширилади. Мазкур босқичда сифатни бошқариш муҳим аҳамиятга эга, чунки шу ерда бўлажак маҳсулотнинг асосий техникавий-иқтисодий ва фойдаланиш кўрсаткичлари ҳисобланади ва уларга асос қўйилади. Бу кўрсаткичлар истеъмолчиларнинг замонавий талабларидан юқорироқ бўлиши керак, чунки, янги маҳсулот савдо соҳасига чиққунча унинг сифат кўрсаткичлари маънавий эскириб қолиши мумкин.

3-расм. Сифат халқасининг кетма-кет тарзда тузилиши

Маҳсулот сифатини таъминлаш-ишлаб чиқариш босқичида амалга оширилади. Бу ерда маҳсулот сифати маҳсулотни тайёрлаш меъёрий-техникавий ҳужжатлар, жиҳозлар, ускуна ва асбоблар, олинadиган хом ашё, материал ва жамловчи буюмлар сифати билан аниқланади. Ишлаб чиқарилган маҳсулот сифатини баҳолаш мезони сифатида амалдаги техникавий-иқтисодий кўрсаткичлар лойиҳа ҳужжатларда, яъни биринчи босқичда кўзда тутилган мос кўрсаткичларга мувофиқлик даражаси хизмат қилади.

Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг сифатини сақлаб туриш айланиш ва сотиш, фойдаланиш ёки истеъмол қилиш босқичларида амалга оширилади. Маҳсулот айланиши ва сотилишида сифатни сақлаш ва транспортлаш сифатларидан йиғилади. Истеъмолчи томонидан фойдаланиш жараёнида маҳсулот сифатига келганда, фойдаланиш ва таъмирлаш ҳужжатлари, фойдаланиш ва таъмирлаш жиҳозлари, эҳтиёт қисмлар ва сарфланадиган материаллар сифатларига ҳамда фойдаланувчи ва таъмирловчи ходимлар малакасига боғлиқ. Фойдаланишда маҳсулот сифатини баҳолаш мезони унинг кўрсаткичлари илова қилинган

техникавий ҳужжатларда қайд қилинган мос кўрсаткичларга, яъни қондириши зарур бўлган амалий эҳтиёжларга мувофиқлиги даражасидир деб баҳоланади.

Айтиб ўтилган босқичлар маҳсулотнинг ҳаётий циклини ташкил қилади. Унинг фойдаланиш босқичидаги муддати ҳар бир босқичда эришилган сифат даражасига боғлиқ.

4-расм. Маҳсулотнинг ҳаётий цикли

Маҳсулот сифатига илмий тадқиқотлар, конструкторлик технологик ишланмаларда асос солинади, фойдаланишда эса улар рўёбга чиқади.

Маҳсулот сифатини жорий қилиш, таъминлаш ва сақлаб туришнинг асосий босқичларини тавсифловчи "сифат сиртмоғи" мавжуд. Бу босқичларга:

- маҳсулотга бўлган талаблар, маҳсулотнинг техникавий даражаси ва сифатини олдиндан кўриш (маркетинг тадқиқотлари);
- илмий-техникавий тараққиёт ютуқларини ҳисобга олиш сифат даражаси шакллантириш, меъёрий-техникавий ҳужжатларни тайёрлаш;
- ишлаб чиқарувчи корхона имкониятларини таҳлил қилиш;
- сифатли хом ашё, материал, жамловчи буюмлар билан моддий-техникавий таъминлаш;
- ишлаб чиқаришни техникавий тайёрлаш, технологик жараёнларни ишлаб чиқиш, жиҳоз, ускуна ва асбоблар билан таъминлаш;
- тегишли меъёрий-техникавий ҳужжатлар ва стандартларга мувофиқ маҳсулотни ишлаб чиқариш;
- техникавий назорат ва синаш, тайёрлаш сифатни баҳолаш;
- тайёр маҳсулотни сотиш, маҳсулотни сақлаш, транспортлаш ва сотиш жараёнларида унинг сифатини сақлаб қолиш;
- тайёр маҳсулотни монтаж қилиш ва ундан фойдаланиш, хизмат қилиш ва таъмирлаш, сифатини таъминлаш, истеъмолчи маҳсулот сифати билан қониққанлиги даражасинини баҳолаш. Маҳсулот ҳаётий циклининг охири босқичи уни фойдаланишга тиклаш (утилизация) ва қайта тикланган моддалардан тўлиқ фойдаланишдир.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида мамлакатимизни иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаш ва ривожланишда, дунё бозорида илдам қатнашишда товарлар сифатини кўтариб, уларни рақобатбардош товарларга айлантириш энг долзарб муаммолардан биридир. Рақобат - бу эркин тадбиркорликнинг ажралмас бир бўлагидир.

Товарнинг сифати айнан рақобатбардошликни оширишда ва рақобатбардошлигини ўрганиш мураккаб бўлиб ўз ичига қуйидаги босқичларни олади:

- товарни сотиш бозорни ўрганиш;
- рақиблар ҳақида маълумотлар йиғиш;
- истеъмолчилар талабларини ўрганиш;
- рақобатбардошлигини ошириш бўйича тадбирлар ишлаб чиқиш;
- ишлаб чиқариш ва бозорга синов сотишлари билан чиқиш ҳақидаги қарор.

Бу масалаларни ҳал қилиш корхонада товар рақобатбардошлиги даражасини баҳолашнинг ўзлуксиз тизимини яратишни талаб қилади.

Ҳар қандай товар бозорга чиқиши биланок ўз рақобат қобилиятини йўқота бошлайди, бу жараёни секинлатиш мумкин, бу иқтисодий фойда ва олдинги буюм рақобат қобилиятини тўла йўқотиш пайтигача бозорга янги товар билан чиқиш имкониятини беради.

Рақобат сўзи лотинчадан олинган бўлиб, мақсадга эришиш учун курашни билдиради. Бозорда рақибларнинг мақсади харидорни товарни харид қилишга жалб қилишдан иборат.

Товар рақобатбардошлигини асосий шарти қуйидаги кўринишга эга бўлган худди шундай товарга нисбатан энг катта ялпи фойдали самарадан иборат:

$$K = P/C \longrightarrow \max$$

бу ерда: P-товарнинг фойдали самараси;

C-товарни харид қилиш ва фойдаланишга оид харажатлар (сотиб олиш харажатлари);

Товарнинг рақобатбардошлигини баҳолаш қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- бозорни таҳлил қилиб, ўзимизнинг товаримизга ўхшаш намунасини топиб олиш;
- бизнинг товар билан солиштириладиган товарлардаги асосий кўрсаткичларни белгилаш;
- ўзимизнинг товаримиздаги интеграл рақобатбардошлик хусусиятини аниқлаш.

П.С.Завялов фикрича «Рақобатбардошлик деганда, товарнинг бозорда харидорғирлигини таъминлайдиган истеъмол ва қиймат тавсифлари мажмуини, яъни ўхшаш рақобатчи товарларни айирбошлашга тақлиф катта бўлган шароитларда худди шу товарни пулга айрибошланиш қобилиятини тушунмоқ лозим»⁴.

Харидорнинг харажатлари икки қисмдан ташкил топади, унинг бир қисмини харид харажатлари (товар нархи), иккинчи қисмини уни истеъмол этиш билан боғлиқ харажатлар ташкил этади.

Рақобатбардошлик кенг тушунча бўлиб, унга кўплаб омиллар таъсир этади.

Фирманинг рақобатбардошлиги даражасини баҳолашда тармоқ бозорида рақобат кўраши жадаллигини белгилайдиган омиллар таҳлил учун асос сифатида хизмат қилади. Бу омилларга қуйидагилар киради:

⁴Philip Kotler, Kevin Lane Keller. Marketing management. 12 th edition. 2010 by Pearson Education, Inc.p. 369-373.

1. Рақобатчи фирмалар сони, ва уларни қиёсий қуввати;
2. Рақиблар ҳаракатларининг диверсификациялашуви даражаси;
3. Бозордаги талаб ҳажмини ўрганиш;
4. Маҳсулотни табақалашуви даражаси;
5. Истеъмолчининг бир ишлаб чиқарувчидан бошқасига кўчиш ҳаракатлари;
6. Бозордан чиқиб кетиш тўсиқлари ва уларнинг даражаси;
7. Бозорга кириб келиш ва унинг даражаси;
8. Ёндош тармоқ бозорларидаги вазият;
9. Рақиблар стратегиясидаги фарқлар;

10. Ушбу бозорда рақобат учун алоҳида сабабларнинг бўлиши, рақобат даражаси бозорнинг алоҳида бир жалб этувчанлик ёки аксинча бездирувчанлик хусусиятлари билан ҳам белгиланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Рақобат тўғрисида” ги Қонунида қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

- бир-бирининг ўрнини босадиган товарлар — ўзининг белгиланган вазифаси, қўлланилиши, сифат ва техник хусусиятлари, нархи ҳамда бошқа параметрлари бўйича таққосланиши мумкин бўлган шундай товарларки, уларни олувчи истеъмол қилиш чоғида бир товарни бошқасига ҳақиқатан ҳам алмаштиради ёки алмаштиришга тайёр бўлади;

- инсофсиз рақобат — хўжалик юритувчи субъектнинг ёки шахслар гуруҳининг иқтисодий фаолиятни амалга оширишда афзалликларга эга бўлишга қаратилган, қонун ҳужжатларига, иш муомаласи одатларига зид бўлган ҳамда бошқа хўжалик юритувчи субъектларга (рақобатчиларга) зарар етказадиган ёки зарар етказиши мумкин бўлган ёхуд уларнинг ишчанлик обрўсига путур етказадиган ёки путур етказиши мумкин бўлган ҳаракатлари;

- иқтисодий концентрация — хўжалик юритувчи субъектнинг ёки шахслар гуруҳининг устунлигига олиб келадиган, товар ёки молия бозоридаги рақобатнинг ҳолатига таъсир кўрсатадиган битимлар тузиш ва (ёки) бошқа ҳаракатларни содир этиш;

- иқтисодий фаолиятни мувофиқлаштириш — хўжалик юритувчи субъектлар ҳаракатларини бундай хўжалик юритувчи субъектлардан бирортаси билан ҳам бир шахслар гуруҳига кирмайдиган юридик ёки жисмоний шахс билан келишиб олиш;

- камситувчи шартлар (шароитлар) — товар ёки молия бозорига кириш, товарни ишлаб чиқариш, истеъмол қилиш, олиш, реализация қилиш, ўзгача тарзда бошқа шахсга ўтказиш шартлари (шароитлари) бўлиб, улар бошқа тенг шартларда (шароитларда) битта ёки бир нечта хўжалик юритувчи субъектни ўзга хўжалик юритувчи субъект (рақобатчи) билан таққослаганда тенг бўлмаган ҳолатга солиб кўяди;

- келишиб олинган ҳаракатлар — товар ёки молия бозорида икки ёки ундан ортиқ хўжалик юритувчи субъектнинг бозорнинг мазкур иштирокчиларидан ҳар бирининг манфаатларини қаноатлантирадиган ва улардан ҳар бирига олдиндан маълум бўлган, рақобатни чеклашга олиб келадиган ёки олиб келиши мумкин бўлган ҳаракатлари;

- молия бозори — банклар ҳамда бошқа кредит, суғурта ва ўзга молия ташкилотлари томонидан кўрсатиладиган молиявий хизматнинг, шунингдек қимматли қоғозлар бозори профессионал иштирокчилари хизматларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги ёки унинг бир қисмидаги муомала доираси бўлиб, у Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-ҳудудий бўлинишига мос

келмаслиги мумкин ва мазкур муомала доираси чегараларида бундай хизматни кўрсатиш имконияти мавжуд бўлади;

- нотўғри таққослаш — рақобатчилар ёки бошқа шахслар томонидан тарқатиладиган, товар ёки молия бозорида айрим хўжалик юритувчи субъектга афзалликлар яратадиган ёхуд хўжалик юритувчи субъектни (рақобатчини) ёки рақобатчи ишлаб чиқарган товарни ёмонловчи ёлғон, ноаниқ ёки бузиб таққослаш;

- рақобат — хўжалик юритувчи субъектларнинг (рақобатчиларнинг) мусобақалашуви бўлиб, бунда уларнинг мустақил ҳаракатлари улардан ҳар бирининг товар ёки молия бозоридаги товар муомаласининг умумий шарт-шароитларига бир томонлама тартибда таъсир кўрсатиш имкониятини истисно этади ёки чеклайди⁵.

Ж.Ж.Ламбен рақобатли афзалликларни иккита кенг категорияларга гуруҳлайди – ташқи ва ички рақобатли афзалликлар, яъни фирма ва товарни рақобатдошлигини тавсифловчи рақобатли афзалликлардир. Ташқи рақобатли афзаллик товарни «бозор кучини ифодалайди, яъни у бозорни имтиёзли рақобатчидагига нисбатан юқорироқ сотиш нархларини қабул қилишга мажбур қила олади ва мавжуд товарлардан норози бўлган харидорларнинг истақларини аниқлаш ва қондиришдаги афзалликларга таянади. Ички рақобатли афзаллик фирманинг ишлаб чиқариш харажатлари, рақобатчидан кўра камроқ таннархга эришишга имкон берувчи ва ишлаб чиқарувчи учун қиймат ҳосил қилувчи товарга асосланган ҳамда сотиш нархларининг бозор ёки рақобат томоиндан пасайтирилишига кўпроқ даражада бардошли қилувчи юқорироқ унумдорлик оқибатидир»⁶.

Товарни жалб етувчанлиги ва рақобатбардошлигини ифодаловчи омиллар классификацияси схемасини занжир кўринишида кўрсатиш мумкин: нарх – сифат – сервис – маркетинг муҳити.

Рақобатбардошлик сифат ва қиймат омиллари билан боғлиқдир. Улар сифат, иқтисодиёт ва маркетинг кўрсаткичлари ёрдами билан тўлиқ тавсифланиши мумкин.

Назорат учун саволлар

1. Сифат деганда нимани тушунаси?
2. Сифат ва сифатни бошқариш тушунчалар фарқлари нимадан иборат?
3. Сифатни бошқариш схемасини таҳлили?
4. Корхонада маҳсулот турларини баён қилинг ?
5. Сифатни ошириш ғояси нимадан иборат?
6. Сифатни қандай хусусиятлари мавжуд ?

⁵ Ўзбекистон Республикаси “Рақобат тўғрисидаги Қонуни”. //Халқ сўзи, 2012-йил, 6 январь.

⁶Ламбен Ж.Ж. Стратегический маркетинг. М.: Прогресс, 2008, 164-бет.

2-МАВЗУ. РЕАЛ СЕКТОРДА МАҲСУЛОТ СИФАТИ ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИ

2.1. Реал секторда маҳсулот сифати иқтисодий категория сифатида ва унинг иқтисодиётдаги аҳамияти.

2.2. Маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини белгиловчи омиллар.

2.3. Маҳсулот сифатини ошириш иқтисодий самарадорлигини аниқлашнинг асосий услубий тамойиллари.

2.4. Корхона фаолияти натижаларига сифатнинг таъсири.

Маҳсулот сифати истеъмолчилар учун энг асосий кўрсаткичлардир, чунки, сифат маҳсулотнинг истеъмол хусусиятини белгилайди. Бу ерда маҳсулот сифатини ошиши унинг хажмини ошишига олиб келади, шунингдек маҳсулот маҳсулот сифатини ошиши учун нисбатан кам маблағ талаб қилинади. Истеъмолчилар талабини қондириш дегани бу таварлар ишлаб чиқариш учун эҳтиёж бор дегани бу ўз навбатида корхона бир меёрда ишлашини таъминлайди ва уни келажагини белгилайди.

Кўплаб хорижий фирмалар юксак натижаларга эришишида асосан сифатга жиддий эътибор қаратдилар.

Сифатни бошқариш деган тушунча деярли янги йўналиш бўлишига қарамай унинг жадал ривожланиш даври бозор иқтисодиёти даврига тўғри келади. Айни шу даврда кўплаб адабиётларда маҳсулот сифатини бошқариш борасида янгича талқин ва тарғиботар кўпайиб уларни таққослаш ва таҳлил қилиш лозим бўлади.

Маҳсулот сифатини бошқариш бўйича асосий тушунчалар.

Маҳсулот сифатини бошқариш — маҳсулот сифати даражасини жорий қилиш, таъминлаш ва зарурий даражада ушлаб туриш мақсадида лойиҳалаш, тайёрлаш ва фойдаланиш (ёки истеъмол қилиш) пайтида амалга ошириладиган ҳаракатлар мажмуасидир.

Сифатнинг зарурий даражасини жорий этиш тадқиқот қилиш ва лойиҳалаш босқичида мамлакат ҳамда хориждаги энг илғор илмий-техникавий ютуқлар таҳлили асосида амалга оширилади. Мазкур босқичда сифатни бошқариш муҳим аҳамиятга эга, чунки шу ерда бўлажак маҳсулотнинг асосий техникавий-иқтисодий ва фойдаланиш кўрсаткичлари хисобланади ва уларга асос қўйилади. Бу кўрсаткичлар истеъмолчиларнинг замонавий талабларидан юқорироқ бўлиши керак чунки янги маҳсулот савдо соҳасига чиққунча унинг сифат кўрсаткичлари маънавий эскириб қолиши мумкин.

Маҳсулот сифатини таъминлаш ишлаб чиқариш босқичида амалга оширилади. Бу ерда маҳсулот сифати маҳсулотни тайёрлаш меъёрий-техникавий ҳужжатлар, жиҳозлар, ускуна ва асбоблар, олинадиган хом ашё, материал ва жамловчи буюмлар сифати билан аниқланади. Ишлаб чиқарилган маҳсулот сифатини баҳолаш мезони сифатида амалдаги техникавий-иқтисодий кўрсаткичлар лойиҳа ҳужжатларда, яъни биринчи босқичда кўзда тутилган мос кўрсаткичларга мувофиқлик даражаси хизмат қилади.

Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг сифатини сақлаб туриш айланиш ва сотиш, фойдаланиш ёки истеъмол қилиш босқичларида амалга оширилади. Маҳсулот айланиши ва сотилиши сифати сақлаш ва транспортлаш сифатларидан йиғилади. Фойдаланишдаги маҳсулот сифатига келганда, у фойдаланиш ва таъмирлаш ҳужжатлари, фойдаланиш ва таъмирлаш жиҳозлари, эҳтиёт қисмлар ва сарфланадиган материаллар сифатларига ҳамда фойдаланувчи ва таъмирловчи ходимлар малакасига боғлиқ. Фойдаланишда маҳсулот сифатини баҳолаш мезони

унинг кўрсаткичлари илова қилинган техникавий ҳужжатларда қайд қилинган мос кўрсаткичларга, яъни қондириши зарур бўлган амалий эҳтиёжларга мувофиқлиги даражасидир.

Маҳсулот сифатига илмий тадқиқотлар, конструкторлик технологик ишланмаларда асос солинади, фойдаланишда эса улар рўёбга чиқади.

Маҳсулот сифатини жорий қилиш, таъминлаш ва сақлаб туришнинг асосий босқичларини тавсифловчи "сифат сиртмоғи" мавжуд. Бу босқичларга:

- ✓ маҳсулотга бўлган талаблар, маҳсулотнинг техникавий даражаси ва сифатини олдиндан кўриш (маркетинг тадқиқотлари);

- ✓ илмий-техникавий тараққиёт ютуқларини ҳисобга олиш сифат даражаси шакллантириш, меъерий-техникавий ҳужжатларни тайёрлаш;

- ✓ ишлаб чиқарувчи корхона имкониятларини таҳлил қилиш;

- ✓ сифатли хом ашё, материал, жамловчи буюмлар билан моддий-техникавий таъминлаш;

- ✓ ишлаб чиқаришни техникавий тайёрлаш, технологик жараёнларни ишлаб чиқиш, жиҳоз, ускуна ва асбоблар билан таъминлаш;

- ✓ тегишли меъерий-техникавий ҳужжатлар ва стандартларга мувофиқ маҳсулотни ишлаб чиқариш;

- ✓ техникавий назорат ва синаш, тайёрлаш сифатни баҳолаш;

- ✓ тайёр маҳсулотни сотиш, маҳсулотни сақлаш, транспортлаш ва сотиш жараёнларида унинг сифатини сақлаб қолиш;

- ✓ тайёр маҳсулотни монтаж қилиш ва ундан фойдаланиш, хизмат қилиш ва таъмирлаш, сифатини таъминлаш, истеъмолчи маҳсулот сифати билан қониққанлиги даражасинини баҳолаш.

Маҳсулот ҳаётининг циклининг охириги босқичи уни фойдаланишга тиклаш (утилизация) ва қайта тикланган моддалардан тўлиқ фойдаланишидир.

Сифат-бошқариш объекти. Сифатни бошқариш назариясини ишлаб чиқишга атоқли олимлар П.Л. Чебишев, А.М. Ляпунов, И.Г. Венецкий, А.М. Длин, У.А. Шухарт, Э. Дэминг, А.Фейгенбаумлар қатта ҳисса қўшганлар.

Сифатни бошқариш замонавий назарияси шундан келиб чиқадики, сифатни бошқариш бўйича фаолият маҳсулот ишлаб чиқарилгандан кейин самарали бўлиши мумкин эмас, бу фаолият маҳсулот ишлаб чиқариш жаоаёнида амалга оширилиши лозим.

Ишлаб чиқариш жараёнидан одинги маҳсулот сифатини таъминловчи фаолият ҳам муҳимдир.

Сифат кўпгина тасодифий, маҳаллий ва субъектив омилларнинг таъсирига боғлиқ. Бу омиллар сифат даражасига кўрсатадиган таъсирининг олдини олиш учун **сифатни бошқариш тизими** зарур. Бунда айрим уюлмаган ва тасодифий ҳаракатлар эмас, балки сифатнинг тегишли даражасини сақлаб туриш мақсадида маҳсулотни яратиш жараёнига мунтазам таъсир қилиш чоралари мажмуаси зарур.

Сифатни бошқаришда тизим, муҳит, мақсад, дастур ва бошқа тушунчалардан фойдаланиши муқаррар.

Бошқарувчи ва бошқарилувчи тизимлар ажратилади. *Бошқарилувчи* тизим ташкилот (фирма ва бошқа тузилмалар) ни бошқаришнинг турли даражаларидан иборат. *Бошқарувчи* тизим сифат менеджментини яратади. Замонавий адабиёт ва амалиётда сифат менеджментининг қуйидаги концепциялари қўлланади:

- сифат тизими (Quality system);

- сифатни бошқаришга асосланган, менеджмент тизими (Quality Driven Management System);
- умумий сифатни бошқариш (Total Quality Management);
- сифатни таъминлаш (Quality Assurance);
- сифатни бошқариш (Quality Control);
- сифатни статистик назорати (Statistical Quality Control);
- сифатни таъминлаш тизими (Quality Assurance System);
- маҳсулотни кафолатлаш (Product Assurance);
- умумий ишлаб чиқариш менеджменти (Total Manufacturing Management);
- илғор ишлаб чиқариш тажрибаси (Good Manufacturing Practices);
- ишлаб чиқариш ресурсларини бошқариш тизими (Environmental Management System);
- "биз безовтамит" тизими (We Care);
- "маъсул шахслар безовталиги" тизими (Responsible Care);
- атроф-муҳитни муҳофаза қилиш доирасидаги умумий сифат менеджменти (Environmental TQM);
- ишлаб чиқаришни умумий таъминлаш (Total Manufacturing Assurance);
- жараёнлар интеграллашган менеджменти (Integrated Process Management);
- сифатни яхшилаш мақсадидаги менеджмент (Management for Quality Improvement);
- сифат ва унумдорликни тўла (умумий, тотал) бошқариш (Total Quality and Productivity Management);
- интеграллашган сифат менеджменти (Integrated Management);
- узлуксиз яхшилашларни татбиқ этиш тизими (Continues Improvement Implementation System);
- сифатни тўла ислохот қилиш (Total Quality Transformation);
- сифат тизими менеджменти (Quality System Management).

Сифат менеджментининг бошқа концепциялари ҳам мавжуд. Биз сифатни бошқариш объектидек тушуниш учун зарур бўлган кичкина қисмини келтирдик холос. Келтирилган концепциялар TQM услубиятида сифатнинг турли муаммоларини ечишда қўлланадиган турли усуллар аслини акс эттиради. Замонавий фирмаларни бошқаришда TQM муҳим аҳамиятга эга.

Бошқариш тизими олий бўғин раҳбарларидан бошланади. Айнан олий бўғин раҳбарлари фирма олдингидан кўпроққа қодир деган стратегиядан келиб чиқиши керак. Фирманинг ташкилий тузилмасида сифатни бошқариш бўйича ишларни мувофиқлаштирувчи махсус бўлинмалар назарда тутилиши мумкин. Сифатни бошқариш функциялари бўлинмалар ўртасида тақсимланиши фирма фаолияти ҳажми ва хусусиятларига боғлиқ.

Менеджмент объекти бўлмиш сифатга менеджментнинг барча таркибий қисмлари хос: *режалаштириш, таҳлил, назорат*.

Замонавий сифат менеджменти сифатни бошқариш ҳамда консультантлар дастурлари бўйича хорижий корпорациялар бажарган тадқиқотлар натижаларига асосланган. Бу "Хьюлетт-Паккард" каби машҳур корпорациялар тажрибасидир. 1980 йилларда бу ва қатор бошқа фирмалар сиёсатида Ф.Б. Кросби У.Э. Деминг, А.В. Фейгенбаум, К. Исикава, Дж. М. Джуран ишланмалари таъсир қилган.

Етакчи фирмалар фаолиятининг асослари қуйидагилар бўлиб қолди:

- олий бўғин раҳбарлари манфаатдорлиги;

- иш сифатини яхшилаш бўйича кенгаш ташкил қилиш;
- барча раҳбарлар таркибини ишни яхшилаш жараёнига жалб қилиш;
- жамоа иштирокини таъминлаш;
- индивидуал иштирокни таъминлаш;
- тизимларни такомиллаштирувчи гуруҳларни яратиш (жараёнларни бошқарувчи гуруҳлар);
- таъминловчиларни тўлароқ жалб қилиш;
- бошқариш тизимлари ишлаш сифатини таъминлаш;
- ишни яхшилашнинг қисқа муддатли режалари ва узок муддатли стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- хизматларни тан олиш тизимини яратиш.

Айниқса, бошқариш тизимлари ишлаш сифатини таъминлаш йўналишида тўхталиб ўтиш керак. Сифатни бошқариш бўйича консультантлар сифат ва ишончликни бошқарувчи хизматлар ҳаракат ва ресурсларини муаммоларни аниқлаш ва хатоларни тўғрилашга йўналтирганларига эътибор беришган. Натижада оғишлар бўйича бошқариш тизими шаклланган. Бу тизим хатоларга жавоб қайтарган, лекин профилактик чора-тадбирларга ҳамда ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган бўлинмаларга муносиб баҳо бермаган. Сифатни таъминлаш фирманинг ишлаб чиқариш-хўжалик фаолиятини бошқарувчи тизимларга боғлиқ деган хулоса чиқарилган.

Сифат бўйича етакчи консультантлардан бири Ф. Кросби рағбатлантириш тизими муҳимлигига эътиборни жалб қилди. Ходимлар хизматларини тан олиш ва юксак натижаларга эришишга қизиқтириш замонавий сифат менеджментининг таркибий қисмидир.

1951 йилда Деминг мукофоти ҳақида низом ишлаб чиқилди ва у умумий сифатни бошқариш (TQM) модели асосини яратди. У модел экспертларнинг кенг доирасидан тушадиган маълумотни мунтазам тахлилини ва сифатга янгича қарашни назарда тутди. Деминг мукофоти Япония сифатига эришишда катта рол ўйнади. Кейинроқ, 1987 йилда АҚШ да Малколм Балдридж номидаги мукофот таъсис этилди. М. Балдридж мукофоти моделининг ривожини бизнес натижалари ва жамиятга қилган таъсирни баҳоловчи Европа сифат мукофоти бўлди.

Бозор иқтисодиётида фаолият кўрсатаётган фирмалар сифат соҳасидаги сиёсатни шундай ифода қилишадикки, у фақат таклиф этилаётган буюмлар ёки хизматлар сифатларигагина эмас, балки ҳар бир ишчи фаолиятига даҳлдор бўлиши керак. Сиёсатда аниқ фирма учун иш сифати стандартлари даражаси ва сифатни таъминлаш тизимларининг жиҳатлари аниқ белгиланади. Бунда берилган сифатли маҳсулот истеъмолчига маълум муддатларда, маълум ҳажмда ва мақбул нарҳда етказиб берилиши керак.

Бугунги кунда сифатни бошқаришда маҳсулот сифати юқори барқарорлиги ва турғунлиги кафолати бўлган сифат менеджментининг сертификатлаштирилган тизими муҳим аҳамиятга эга. Сифат тизимининг сертификати фирмага бозорда рақобат устунлигини сақлаб қолиш имконини беради.

Назорат ва мулоҳаза учун саволлар

1. Товар қандай восита сифатида таърифланади?
2. Сифат самарадорлигини айтиб беринг.
3. Самарадорлик деганда нимани тушунасиш?
4. Маҳсулот сифати қандай?

3-МАВЗУ. РЕАЛ СЕКТОРДА МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ БОШҚАРИШДА МИЛЛИЙ ВА ЧЕТ ЭЛ ТАЖРИБАСИ

3.1. Маҳсулот сифатини бошқариш тушунчаси ва моҳияти.

3.2. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги корхоналарида сифатни бошқаришга тизимли ёндашув.

3.3. Умумжаҳон сифатни бошқариш тушунчаси ва унинг мазмуни.

3.4. Сифатни бошқаришнинг АҚШ тажрибаси.

3.5. Сифатни бошқаришнинг Европа тажрибаси.

3.6. Сифатни бошқаришнинг Япония тажрибаси.

Таянч иборалар: сифатни бошқариш, умумжаҳон сифатни бошқариш, сифатни бошқаришнинг АҚШ, Европа, Япония ва Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги тажрибаси.

Сифатни бошқариш ҳар қандай бошқариш тизимида объект ва бошқариш дастури ҳамда бошқарувчи таъсирлар мавжуд. Объект сифатини бошқариш тизимига унинг сифати билан боғлиқ бўлган ҳаётий цикли ҳар бир босқичнинг жараёнлари киради. Бошқарувчи таъсирлар бошқарилаётган жараённинг ҳақиқий ҳолати бошқариш дастури жорий қилган ҳолат билан қиёслаш асосида ишлаб чиқилади. Бошқариш дастури сифатида маҳсулот сифати кўрсаткичлари қийматларини белгиловчи меъерий ҳужжатлар ва маҳсулотни ишлаб чиқиш ҳамда ишлаб чиқариш, фойдаланиш ёки истеъмол қилишга бўлган талабларни белгилайдиган техникавий ҳужжатлар хизмат қилади.

Доимий тарзда сифатни ошириш жараёнида ISO 9001 умумий сифатни бошқариш тизими талабларига мос тарзда барча корхоналарда сифатни бошқариш орқали самарадорликни таъминлашга эришилади⁷.

Бошқарувчи таъсирлар сифатни бошқариш тизимида иккита масалани ечиши мумкин:

- бошқарилаётган жараённи бошқариш дастури жорий қилган ҳолатда сақлаб туриш, яъни ишлаб чиқариш тизимини режалаштирилган сифат даражасида маҳсулот чиқаришни таъминлайдиган барқарор ҳолатда сақлаб туриш;

- бошқарилаётган жараён ҳолатини тўғрилаб туриш, яъни ишлаб чиқариш тизимини замонавийлаштирилган ёки юқорироқ техникавий даражали ва сифатли янги маҳсулот чиқаришни таъминлайдиган юқорироқ даражага кўтариш.

Маҳсулот сифатини бошқариш жараёни куйидаги операция (ҳаракат) лардан иборат:

- сифатни бошқариш дастурларини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишни режалаштириш;
- маҳсулот сифатига таъсир қилувчи ҳар қандай бошқарилаётган жараён ҳолати ҳақида ахборот олиш ва уни таҳлил қилиш;
- сифатни бошқаришга оид қарорлар қабул қилиш ва объектга қилинадиган бошқарувчи таъсирларни тайёрлаш;
- бошқарувчи таъсирларни чиқариш;
- бошқарувчи таъсирлар юзага келтирган маҳсулот сифати кўрсаткичларининг ўзгаришлари ҳақида информация олиш ва уни таҳлил қилиш.

⁷ David Hoyle. ISO 9000 Quality systems Handbook. Fourth Edition. Oxford. 2001. ISBN 07506 4451 6. 172 page.

Маҳсулот сифатини бошқаришнинг асосий шакли 3-чизмада келтирилган. Мазкур шаклда кўринганидек маҳсулот сифатининг режаси талаблар тавсифи ва ҳажми (маркетинг тадқиқотлар) ҳамда аниқ корхона (ёки корхоналар мажмуаси) нинг техникавий, иқтисодий ва ташкилий имкониятлари асосида аниқланади.

Бу асосда ишлаб чиқаришнинг конструкторлик ва технологик тайёргарлиги, зарурий миқдорда маҳсулот чиқариш бошланади.

Маҳсулот сифати ҳақида маълумот, одатда, бир неча каналлар орқали келади (қайтма алоқа). Асосий шаклда иккита асосий канал кўрсатилган:

- биринчи канал маҳсулотни яратиш ва ишлаб чиқариш даражасида ишлайди (ишлаб чиқарувчи корхонадаги сифат назорати);
- иккинчи канал фойдаланиш доирасидаги маҳсулот сифати ҳақида маълумотни ўзатади.

Маҳсулотнинг ҳақиқий сифати тўғрисидаги маълумот режалаштирилган сифат кўрсаткичлари билан солиштирилади. Қиёслаш натижалари бўйича сифатни сақлаб туриш ёки кўтариш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилади ва амалга оширилади.

Ишлаб чиқилган чора-тадбирлар маҳсулот сифатига таъсир этувчи турли омиллар ўзгартирилишини назарда тутаяди. Бу омилларни *техникавий, ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий*ларга ажратиш мумкин.

Техникавий омиллар: технологик жихозлар, ускуналар, асбоб назорат воситалари ҳолати; дастлабки материаллар, хом ашё жамловчи буюмлар сифати; техникавий ҳужжатлар ва бошқалар ҳолати ва сифатидан иборат.

Ташкилий омиллар гуруҳига:

- ишнинг мунтазамлиги ва бир маромдалиги;
- жихозларга техник хизмат кўрсатиш ва уларни таъмирлаш;
- материал, жамловчи буюмлар, ускуналар, асбоблар, назорат воситалари ва техникавий ҳужжатлар билан таъминланганлик
- меҳнатни илмий ташкил қилиш; ишда овқатланиш ва дам олишни ташкил этиш ва бошқалар.

Иқтисодий омиллар: меҳнатга ҳақ тўлаш шакли; иш ҳақининг миқдори; юқори сифатли маҳсулот ва иш учун мукофотлаш; яроқсиз маҳсулот учун маошдан чегириб қолиш; маҳсулот таннархи ва нархи; сифат даражаси ва бошқалар.

Ижтимоий омиллар гуруҳи: кадрларни танлаш, жойлаш ва иш жойини ўзгартириш; малака оширишни ташкил қилиш; илмий-техникавий ижод, рационаллаштириш ва ихтирочилик турар-жой, маиший шароитлар, жамоадаги ўзаро муносабатлар, психологик иқлим ва бошқалар.

Маҳсулот сифатини бошқариш мезонлари. Ҳар қандай бошқариш тизими унинг иши самаралилигини аниқловчи бошқариш мезонларига эгадир. Бизнинг мисолимизда маҳсулот сифати, юқорида айтилгандек унинг вазифасига мувофиқ маълум эҳтиёжларни қондириш қобилияти билан тавсифланади.

Сифатни бошқариш масаласидан келиб чиқиб, бу хусусиятларни бошқариш мезонларидек қабул қилиш мумкин. Масалан, материаллар сарфланишини камайтириш керак бўлса, мезон сифатида машинанинг массаси қабул қилинади. Ишончлиликини ошириш керак бўлса, мезон сифатида машина тўхтаб қолмаслиги ва бошқалар қабул қилинади.

АҚШ фирмаларининг характерли томони шуки, улар ишлаб чиқариш-нинг айрим участкаларида тажрибавий тугараклар ташкил қилишади ва ижобий натижадан сўнгина уни кенг қўламда жорий қила бошлайдилар.

АҚШ да тўғарак аъзолари иш вақтида ҳафтасига бир марта 1 соат ичи-да йиғилишади, тўғаракнинг ишлари эса ишдан ташқари пайтда ўтказилиб, уларга оширилган ставкаларда ҳақ тўланади.

Аксарият ҳолларда АҚШ фирмаларидаги сифат тўғараклари 1,5-2 йил мобайнида фаолият юритадилар, холос. Бунга асосий сабаб фирма раҳбарлари томонидан уларни буткул қўллашнинг йўқлиги, тўғарак аъзоларининг қўшимча харажатлар билан боғлиқ таклифларнинг қондиравермаслиги ва ўқитиш тизимининг етарли даражада мукамал эмаслигидадир. Шунинг учун ҳозирга келиб, уларга маълум талаблар қуйилиши кераклигини ҳаётнинг ўзи талаб қилмоқда.

АҚШ да сифат тўғаракларидаги ташкилий гуруҳларга қуйиладаган талаблар:

1. Тўғаракда қатнашиш ихтиёрий бўлиши лозим. Тўғарак аъзолари ва уларнинг раҳбарлари ҳал қилинувчи муаммоларни ўзлари танлайдилар.

Тўғаракда фақат маъмуриятга тегишли муаммолар қурилмайди. Тўғаракни тузилишида муоммоларни ҳал қилиш принципларини ўрганадилар, бу ўз навбатида тўғаракнинг келгусидаги ишларини муваффақиятли бўлишига асос бўлади. Тўғарак қатнашчилари иш вақтида йиғилишиди (ҳафтасига 1 соат). Йиғилишнинг умумлашган тартиби, очиш, янги аъзоларни қабул қилиш, умумий тавсифга эга бўлган янгиликлар ва ташкилий масалалар-5 минут, тўғарак ишининг ҳафталик якуни - 5 минут, маҳорат оширишда янгиликлар ва янги материаллар ўрганиш ҳақида - 5 минут, амалий масалаларга қўлланувчи янги ўзлаштирилган билимлар - 5 минут.

2. Тўғарак раҳбарлари етарли малакага эга бўлмоғи, ишонч қозонмоқлиги ва тўғаракни бошқаришга ихтиёрий розилиklarини бермоғи лозим. Улар фирма бошлиқлари ва касаба уюшмалари билан алоқада бўлишлари шарт.

3. Ҳамма даражадаги мутахассислар техникавий маслаҳатчилар сифат тугараги ишига ердан беришга мажбурдирлар, уларнинг илтимосига биноан мажлисларга қатнашиши ҳам мумкин.

4. Кичик ва ўрта ҳолдаги фирмалар узларининг сифат тугараги ишларини мувофиқлаштирувчи ходимига эга бўлади, катта фирмаларда эса бундай шахслар ва ундан ортиқни ташкил этиши мумкин. Мувофиқлаштирувчи ходим сифат тўғараги ва тўғараклар орасида ҳамда раҳбарият ўртасидаги алоқа ўрнатувчи шахсдир.

5. Фирма таркибидаги ўрта раҳбарлар усталар,технологлар томонидан доимий ҳимоя қилинади.

6. Фирманинг энг юқори раҳбарияти томонидан сифат тўғаракларининг режаларини ҳимоя қилиш кафолатланади.

АҚШ да ўз режаларига эга бўлган 300 та сифат тўғаракларида ўтказилган сўроқлаш натижалари қуйидагиларни кўрсатади. Сифат тугарагининг имкониятлари қанақа деган саволга фирмалар қуйидагича жавоб беришди (фоиз ҳисобига):

"чегарасиз" -0,

"фавкулотда самарадор" -37,

"яхши, ҳамма вақт эмас" -32,

"яхши, лекин ютуқ бундан ортиқ бўлиши мумкин эди"- 8,

"жуда чегарали, ютуғи эса кафолатсиз" -1.

Сифат тўғаракларининг самарадорлиги ҳақидаги фикр жуда эътиборга сазовардир, суралганлар дан 30 фоизи ҳар бир сарфланган доллар эвазига 1

доллардан 3 долларгача ойлик тарикасида, 0 фоизи эса 4 дан 12 долларгача олганликларни айтдилар. Сўралганларнинг 48 фоизи эса ўзларининг бу масалада аниқ маълумотлари йўқлигини кўрсатди, фақатгина фоизи эса бу ҳаракатлар ўзини ўзи оқлай-олмайди деб жавоб берди.

Япония давлати дунёдаги ривожланган мамлакатлар ичида ажралиб туради. Бу ерда сифат тўғарагига алоҳида эътибор билан қарайди. 60-йиллар бошида Японияда биринчи марта сифат тўғараги вужудга келди. Бунинг сабаби бор, албатта Япония жойлашишига қараб аҳолиси зич яшайдиган географик объект бўлиб, ўзининг ер ости бойликларига деярли эга эмас. Территориясининг тахминан 70 фоизи тоғликларни ташкил этган бўлиб, саноатининг ривожланишида ўзининг хом ашёсига умид боғлаши ўринсиз бўлар эди. Бу ҳолда Япония ўз халқини озиқ - овқат билан таъминлай олмас, саноатни эса етарли даражада ривожлантира олмасди. Саноат ва энергетика учун ташқаридан келтириладиган хомашё тилла, қимматбаҳо тошлар ва экспорт маҳсулотлари билан тўланиши мумкин эди.

Япония учун танлов йук эди: на тилла, на қимматбаҳо тош унинг ер ости бойликларида мавжуд эди. Демак, экспорт. Бундан бошқа йули йўқ. Хуллас, Япония оғир шароитларга бардош бера оладиган сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга бутун, ҳозирги вақтда Япония дунё экспортидаги маҳсулотларнинг 70 фоиздан ортиқ асосий хилига етакчилик қилмоқда. Буларга дастгоҳлар, оптика асбоблари, радиоприёмниклар, фотоаппаратлар, кемалар, енгил ва юк ташувчи автомобиллар, телевизорлар, видеомагнитофонлар, оргтехника маҳсулотлари, соатлар, ғилдираклар, сунъий толадан бўлган матолар, пўлат тахталар ва бошқалар қиради.

1962 йилдан бошлаб Японияда "усталар ва бригадалар учун сифатни бошқариш" журнали чиқа бошлади. Бундан мақсад журнал саҳифаларида босилиб чиқадиган материаллар ва мақоллар орқали 4 сифатни бошқариш тизимидаги янгиликларни кўпчилликка, айниқса ишчиларга ўз вақтида етказиш, баъзи курсатмаларин тушунарли булишини таъминлаш. Бундан ташқари куйидаги муҳим масалаларга жиддий эътибор берилди:

-сифат назорати соҳасида ишлайдиган ходимларнинг малакаси ва лаёқатлилигини ошириш;

-сифат назорати усулларни тарғибот қилиш;

- тингловчилар учун ҳар бир цех миқёсида, сифат тўғараги деб ата- лувчи, цехларда сифат назоратини такомиллаштиришга асос бўлувчи тўғарақлар ташкил қилиш.

Натижада Япониядаги воқеалар қуйидагича ривожланди: 1967 йил, июнь ойида 10 мингга яқин шундай тўғарақлар қайд қилинган бўлса, 1969 йилда бу рақам мингга, 1979 йилнинг июнь 100 мингга ташкил қилади. 1987 йил март ойида Японияда сифат тўғараги ўзининг 5 йиллигини нишонлади. Бу даврга келиб сифат тўғарақларининг сони 50 мингга ташкил қилиб, бу кўрсаткич ҳар йили 10 мингга ошиб бормоқда. Унинг қатнашчиларининг сони эса миллиондан ошиб кетди. Шунини алоҳида айтиш лозимки, Япониядаги тўғарақлар ўз олдида ишлаб чиқариш жараёнларини такомиллаштириш ҳисобига маҳсулот сифатини тубдан ошириш мақсад қилиб қуйишган.

Япония усулининг яна бир характерли тарафи тўғарақларнинг ишлари-ни мунтазам равишда олимлар ва муҳандислар Иттифоқи томонидан кузатилади, ўрганилади ва таҳлил қилиниб борилади. Сўнгги маълумотларга қараганда сифат тўғарақларининг 50 фоиздан ортиғи юқори раҳбарларнинг ташаббуси орқали

ташкил қилинади. Тўғарак ташкилотчиларининг мақсадига кўра қуйидаги умумлашган тўғараклар ташкил қилинган:

Ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш (31,6 фоиз), маҳсулот сифатини яхшилаш (16,4 фоиз), сифатга бўлган харажатларни камайтириш (13,8 фоиз). Тахминан 38 фоиз тўғараклар бир йилда иккита темани, 16,5 фоизи -учта темани ва тахминан 3 фоизни 1 темани ишлаб чиқади.

Ҳозирга вақтда сифат тўғараклари Америка Қўшма Штатларида, Европа мамлакатларида ҳамда Хитой Халқ республикасида ҳам фаол ишлаб турибди.

Назорат учун саволлар:

1. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги корхоналарида сифатни бошқаришга қандай тизимли ёндашув мавжуд?
2. Умумжаҳон сифатни бошқариш тушунчаси ва унинг мазмунини ёритиб беринг.
3. Сифатни бошқаришда АҚШ тажрибаси нимадан иборат.
4. Сифатни бошқаришнинг Европа тажрибаси нимадан иборат.
5. Сифатни бошқаришнинг Япония тажрибаси нимадан иборат.

4-МАВЗУ. РЕАЛ СЕКТОРДА СТАНДАРЛАШТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ, ИҚТИСОДИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

4.1. Стандартлаштириш–юқори сифатли маҳсулот тайёрлашнинг ташкилий-техникавий асоси.

4.2. Стандартлаштиришнинг мақсадлари ва вазифалари.

4.3. Стандартлаштириш бўйича норматив ҳужжатлар ва уларга қўйиладиган талаблар.

4.4. Ўзбекистон Республикаси «Стандартлаштириш тўғрисида»ги қонуни ва унинг сифатни таъминлаш тизимини тартибга солишдаги роли.

Таянч иборалар: стандартлаштириш, стандартлаштириш ҳужжатлари, норматив ҳужжатлар, стандартлаштириш қонуни.

Стандарт – бу кўпчилик манфаатдор томонлар келишуви асосида ишлаб чиқилган ва маълум соҳаларда энг маъқул даражали тартиблаштиришга йўналтирилган ҳамда фаолиятнинг ҳар хил турларига ёки натижаларига тегишли бўлган умумий ва такрор қўлланиладиган қоидалар, умумий қонун-қоидалар, тавсифлар, талаблар ва усуллар белгиланган ва тан олинган идора томонидан тасдиқланган меъёрий ҳужжатдир.

Стандартлар фан, техника ва тажрибаларнинг умумлаштирилган натижаларига асосланган ва жамият учун юқори даражадаги фойдага эришишга йўналтирилган бўлиши керак.

Стандартлар даражасига қараб, халқаро, минтақавий давлатлараро, миллий ва корхона миқёсида фаолият кўрсатади.

Бизни ўраб турган заминда маҳсулот ва уни ишлаб чиқариш жараёнлари бир-бири билан боғлиқ ҳолда ривожланиб, инсонларнинг йўлини тўғри танлашда стандартлардан фойдаланиш замон талабидир⁸.

Давлат стандартлари маҳсулотни ишлаб чиқиш ва уни ишлаб чиқаришга қўйиш босқичида янги маҳсулотларнинг юқори сифатли турларини яратиш ва ўзлаштиришни тезлаштиришга, ишлаб чиқарувчи, тайёрловчи ва истеъмолчи ўртасидаги муносабатларни яхшилашга йўналтирилган.

Стандартлаштириш - мавжуд ёки бўлажак масалаларга нисбатан умумий ва кўп марта тадбиқ этиладиган талабларни белгилаш орқали маълум соҳада энг маъқул даражада тартиблаштиришга йўналтирилган илмий техникавий фаолиятдир.

Бу фаолият стандартларни ва техникавий талабларни ишлаб чиқишда, нашр этишда ва тадбиқ этишда намоён бўлади. Стандартлаштиришнинг муҳим натижалари одатда маҳсулот, жараён ва хизматларнинг белгиланган вазифага мос келиши, савдодаги тўсиқларни бартараф қилиш ҳамда илмий-техникавий ҳамкорликка кўмаклашишда намоён бўлади. Одатда стандартлаштириш объекти сифатида стандартлаштириладиган нарса (маҳсулот, жараён, хизмат) тушунилади.

Стандартлаштириш тизими янги буюмга ўз вақтида юқори сифатли лойиҳа-конструкторлик ҳужжатлар бериш, корхонанинг янги маҳсулотини берилган сифат кўрсаткичларига асосан тайёрлашни ва зарур бўлса маҳсулотни ишлаб чиқаришдан олиб ташлашни белгилаб беради.

⁸ Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

Стандартлаштириш бўйича халқаро, минтақавий, миллий стандартлаштириш идоралари фаолият олиб боришади.

Халқаро стандартлаштириш фаолиятида барча мамлакатларнинг тегишли идоралари эркин ҳолда иштирок этишлари мумкин.

Минтақавий стандартлаштириш деганда дунё миқёсида биргина географик ёки иқтисодий минтақасига қарашли мамлакатларнинг тегишли идоралари учун эркин ҳолда иштирок этишлари мумкин бўлган стандартлаштириш тушунилади.

Миллий стандартлаштириш – бу муайян бир мамлакат доирасида ўтказиладиган стандартлаштириш фаолиятidir.

2. Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш бўйича ишларни ташкил этиш.

“Стандартлаштириш тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси қонунига мувофиқ "Ўзстандарт" агентлиги стандартлаштириш ишларини ўтказишнинг умумий қоидаларини, манфаатдор томонларнинг давлат бошқарув органлари, жамоат бирлашмалари билан олиб борадиган ҳамкорликдаги ишининг шакл ва усулларини белгилайди.

"Ўзстандарт" агентлиги", "Давархитектқурилиш" кўмитаси, Давлат табиатни муҳофаза қилиш кўмитаси ва республика Соғлиқни сақлаш вазирлиги ўз ваколатлари доирасида стандартлаштириш ишларини бажаришни бошқа ташкилотларга топширишга ҳақлидирлар.

Стандартларни тасдиқлаган органлар стандартларга доир тармоқ ахборот жамғармаларини ҳосил қиладилар ва юритадилар ҳамда манфаатдор истеъмолчиларни халқаро (давлатлараро, минтақавий) стандартлар, Ўзбекистон Республикаси стандартлари, хорижий мамлакатларнинг миллий стандартларига доир ахборотлар билан, шунингдек стандартлаштириш соҳасидаги халқаро шартномалар, техник-иқтисодий ҳамда ижтимоий ахборот давлат классификаторлари, стандартлаштириш қоидалари, нормалари ва тавсияларига оид ахборотлар билан таъминлайдилар.

Стандартларни нашр қилиш ва қайта нашр этишни уларни тасдиқлаган органлар амалга оширадилар.

Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш ишларини ўтказишнинг умумий ташкилий-техник қоидаларини тартибга солиб турувчи давлат стандартлаштириш тизими фаолият кўрсатади.

Республикада стандартлаштириш ишларини ташкил этиш, мувофиқлаштириш ва таъминлашни:

-халқ хўжалиги тармоқларида - Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги ("Ўзстандарт" агентлиги);

-қурилиш, қурилиш индустрияси соҳасида, шу жумладан лойиҳалаш ва конструкциялашда - Ўзбекистон Республикаси Давлат архитектура ва қурилиш кўмитаси (Давархитектқурилиш" кўмитаси);

-табиий ресурслардан фойдаланишни тартибга солиш ҳамда атроф муҳитни ифлосланишдан ва бошқа зарарли таъсирлардан муҳофаза қилиш соҳасида - Ўзбекистон Республикаси Давлат табиатни муҳофаза қилиш кўмитаси (Давлат табиатни муҳофаза қилиш кўмитаси);

-тиббий мақсадлардаги маҳсулотлар, тиббий техника ашёлари, дори-дармонлар соҳасида ҳамда республика саноати ишлаб чиқараётган, шунингдек импорт бўйича республикага етказиб берилаётган маҳсулотларда инсон учун зарарли моддалар миқдорини аниқлаш масалаларида - Ўзбекистон Республикаси

Соғлиқни сақлаш вазирлиги амалга оширади.

Ушбу қонунга мувофиқ давлат бошқарув органлари ўз ваколатлари доирасида стандартлар ва техник шартларни (бундан буён матнда "стандартлар" деб юритилади), шунингдек ушбу қонунни қўллашга доир йўриқномалар ва изохларни ишлаб чиқадилар, тасдиқлайдилар, нашр этадилар.

Хўжалик фаолияти субъектлари стандартларнинг мажбурий талабларига, стандартлаштиришга тааллуқли бошқа қонун ҳужжатларига риоя этиши устидан давлат назоратини "Ўздавстандарт" агентлиги", "Давархитекткурилиш" қўмитаси, Давлат табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси, Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва уларнинг ҳудудий органлари, шунингдек бошқа махсус вакил қилинган давлат бошқарув органлари ўз ваколатлари доирасида амалга оширадилар.

Идоравий бўйсунуви ва мулк шаклидан қатъи назар хўжалик фаолияти субъектларининг, шунингдек тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган жисмоний шахсларнинг маҳсулот, шу жумладан сертификатлаштирилган маҳсулот (ишлаб чиқиш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, фойдаланиш, таъмирлаш ва чиқиндини фойдали суратда ишлатиш босқичларида) давлат назорати объекти ҳисобланади.

Хўжалик фаолияти субъектлари давлат назоратини амалга ошириш учун барча зарур шароитни яратишлари шарт.

Стандартларнинг мажбурий талабларига риоя этилиши устидан давлат назоратини қуйидаги органлар амалга оширадилар:

-стандартларни текшириш ва назорат қилиш ҳамда ўлчовларнига ягона бирликда бўлишини таъминлаш бўйича Ўзбекистон Республикаси бош давлат инспектори;

-стандартларни текшириш ва назорат қилиш ҳамда ўлчовларнинг ягона бирликда бўлишини таъминлаш бўйича Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бош давлат инспекторлари;

-стандартларни текшириш ва назорат қилиш ҳамда ўлчовларнинг ягона бирликда бўлишини таъминлаш бўйича давлат инспекторлари.

Ўзбекистон Республикасида халқаро стандарт талаблари асосида сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришда стандартлаштириш, сертификатлаштириш ва метрология агентлиги амалга оширади. Республикада стандартлаштириш тартиби бир хил турдаги маҳсулотнинг ҳар бир тури бўйича Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан қайд этиладиган стандартлаштириш қоидаларига мувофиқ келувчи тартибда амалга оширилади.

Стандартлаштириш таърифи – ҳақиқатда амалга оширилаётган ёки потенциал масалаларга нисбатан кўплаб марта фойдаланиш учун маълум шартларни ўрнатиш орқали оптимал даражада тартибга солишга эришишдир⁹.

Стандартлаштириш ва сифат самарадорлиги иқтисодий самарадорликка олиб келади. Стандартлар кўплаб вазифаларни бажаради. Иқтисодиёт масшабининг турли туманлиги айнан сифатнинг кафолати ва хавфсизлиги, маҳсулот ва уни ишлаб чиқариш жараёнидаги ахборотларнинг тўғри берилаётганлигига боғлиқ¹⁰.

⁹ Ўзбекистон Республикасининг "Стандартлаштириш тўғрисида" ги қонуни. 28.12.1993 йил.

¹⁰ Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

Стандартлар фан, техника ва тажрибаларнинг умумлаштирилган натижаларига асосланган ҳамда жамият учун юқори даражадаги фойдага эришишга йўналтирилган бўлиши керак. Стандартлар даражасига қараб халқаро, минтақавий, давлатлараро, миллий ва корхона миқёсида фаолият юритади. Стандартлар маҳсулотни ишлаб чиқиш ва уни ишлаб чиқаришга қўйиш босқичида янги маҳсулотларнинг юқори сифатдаги турларини яратиш ва уларни ўзлаштиришни тезлатишга, ишлаб чиқарувчи, тайёрловчи ва истеъмолчи ораларидаги муносабатларни яхшилашга йўналтирилган.

Стандартлаштириш тизими янги буюмга ўз вақтида юқори сифатли лойиҳа-конструкторлик ҳужатларини бериш, корхонанинг янги маҳсулотини берилган сифат кўрсаткичларига асосан тайёрлашни ва керак бўлса маҳсулотни ишлаб чиқаришдан олиб ташлашни таъминлайди.

Стандартлаштириш маҳсулот муомалада бўлганида ва сотиш босқичларида маҳсулотни жойлаштиришда яхши тартиб ва шароитлар яратишга, юклашга ва жойлаштиришга, тўғри сақлашга, буюмни транспортда ташиш, тарқатиш талабларини сотиш ташкилотларига белгилаб беради.

Стандартлаштиришни техника тараққиётида ва ишлаб чиқаришда энг рационал жорий қилиш—маҳсулот сифатини яхшилаш, меҳнат харажатларини ва моддий ресурслар сарфини камайтиришнинг таъсирчан воситаларидан бири сифатида кўрилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида 1993 йилнинг 28 декабрида метрология ва сертификатлаштириш бўйича қабул қилинган қонунлар билан бир қаторда "Стандартлаштириш ҳақида" қонун ҳам қабул қилинди. Бу қонун республикада стандартлаштириш соҳаси ва стандартлаштириш тизими учун асосий қонуний асослардан ҳисобланади.

Қонуннинг 2-моддасида стандарт сўзига таъриф берилган бўлиб, унда кўпчилик манфаатдор томонлар келишуви асосида ишлаб чиқарилган ва маълум соҳаларда энг мақбул даражали тартиблаштиришга йўналтирилган ҳамда фаолиятнинг ҳар хил турларига ёки натижаларига тегишли бўлган умумий ва такрор қўлланиладиган қоидалар, умумий қонун-қоидалар, тавсифлар ва усуллар белгиланган ва тан олинган идора томонидан тасдиқланган меъёрий ҳужжатлар ҳисобланади.

Бугунги кунда стандартлар асосан фан, техника ва тажрибаларнинг умумлаштирилган натижаларига асосланган ва жамият учун юқори даражадаги фойдага эришишга йўналтирилган бўлиши керакдир.

Мамлакат корхоналарида ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларининг сифатини таъминлаш соҳасидаги давлат бошқаруви Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Давлат санитария-эпидемиология хизмати, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Бош давлат ветеринария бошқармаси, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Ўсимликлар карантини бош давлат инспекцияси, Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги ҳамда қонун ҳужжатлари билан белгиланадиган бошқа органлар томонидан амалга оширилади¹¹.

¹¹ Ўзбекистон Республикасининг "Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида"ги Қонуни, 30.08.1997 й.

Ўзбекистон стандартлаштириш агентлиги томонидан қуйидагиларга йўл қўйилмайди:

➤ озиқ-овқат маҳсулотининг ҳар хил турларини бир хил номда давлат рўйхатидан ўтказиш;

➤ айна бир турдаги озиқ-овқат маҳсулотини бир хил ёки ҳар хил номлар билан қайта-қайта рўйхатдан ўтказиш;

➤ таркибида гиёҳвандлик моддалари бўлган озиқ-овқатларни, овқатга қўшиладиган озиқ-овқат қўшимчалари, ембоп қўшимчалар ва биологик фаол қўшимчаларни рўйхатдан ўтказиш.

Ўзбекистон Республикасида стандартлаштиришга доир қуйидаги тоифадаги меъёрий ҳужжатлар қўлланилади:

- халқаро (давлатлараро, минтақавий) стандартлар;
- Ўзбекистон Республикасининг давлат стандартлари;
- тармоқ стандартлари;
- техник шартлар;
- корхона стандартлари;
- хорижий мамлакатларнинг миллий стандартлари;
- маъмурий-худудий стандартлар.

Давлат ягона ва узлуксиз таълим тизимида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган давлат таълим стандартлари ишлаб чиқилади.

Стандартлаштиришга доир норматив ҳужжатлар жумласига, шунингдек, стандартлаштириш қоидалари, нормалари, техник-иқтисодий ахборот классификаторлари ҳам киради. Мазкур ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва қўллаш тартиби "Ўзстандарт" томонидан белгиланади.

Халқаро (давлатлараро, минтақавий) стандартлар ва хорижий мамлакатларнинг миллий стандартлари, шунингдек, халқаро қоидалар ва нормалар Ўзбекистон Республикаси иштирок этган шартнома ёки битимларга мувофиқ қўлланилади. Ушбу стандартлар, қоидалар ва нормаларни республика ҳудудида қўллаш тартибини "Ўзстандарт" ва давлат бошқарувининг бошқа органлари ўз ваколатлари доирасида белгилайдилар. Улар халқаро савдо-сотик учун ортиқча тўсқинликларни вужудга келтирмаслиги лозим.

Стандартлаштиришга доир меъёрий ҳужжатлар ватанимиз ҳамда чет эл фан ва техникасининг замонавий ютуқларига асосланган ва Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига мувофиқ бўлиши лозим. Улар халқаро савдо-сотик учун ортиқча тўсқинликларни вужудга келтирмаслиги лозим. Меъёрий ҳужжатларсиз маҳсулот ишлаб чиқариш ва реализация қилишга йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикасининг манфаатлари ҳимоя қилинишини ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг рақобат қила олиш имконини таъминлаш учун асосли ҳолларда стандартларда истиқболга мўлжалланган, анъанавий технологияларнинг имкониятларидан илдамлашган дастлабки талаблар белгилаб қўйилади.

Истеъмолчиларга реализация қилинадиган маҳсулотга доир стандартлар ва уларга киритилган ўзгартишлар "Ўзстандарт" органларида ҳақ олмасдан давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим. "Ўзстандарт" органларида рўйхатдан ўтган стандартлаштиришга доир норматив ҳужжатлар давлат ахборот жамғармасини ташкил этади.

Стандартларга мос ҳолда маҳсулотнинг атроф-муҳит, аҳолининг ҳаёти, соғлиғи ва мол-мулкига хавфсизлигини таъминлаш учун, техникавий ва ахборот

жиҳатдан маҳсулотнинг бир-бирига мос келиши ва ўзаро алмашинувчанлигини, уларни назорат қилиш усуллари бирлиги ва тамғалаш бирлигини таъминлаш учун стандартларда белгиланадиган талаблар, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари билан белгиланадиган бошқа талаблар давлат бошқарув органлари, хўжалик фаолияти субъектлари риоя этиш учун мажбурийдир¹².

Стандартларда маҳсулотни яратиш, ишлаб чиқариш ва етказиб бериш шартномасига киритилган, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ўзга талаблар ҳам белгилаб қўйилиши мумкин. Импорт маҳсулот, башарти у Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган стандартларнинг мажбурий талаблар қисмига мувофиқлиги тасдиқланмаган бўлса, етказиб берилиши ва белгиланган мақсадда ишлатилиши мумкин эмас.

Амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ мажбурий сертификатлаштирилиши лозим бўлган маҳсулотни стандартлаштиришга доир норматив ҳужжатлар сертификатлаштиришни амалга оширишда риоя этиладиган талабларни, шунингдек ушбу талабларга мувофиқликни назорат қилиш ва синаш усуллари ўз ичига олиши лозим. Кўрсатиб ўтилган ҳужжатлар маҳсулотнинг мазкур турини сертификатлаштириш тизимида белгиланган қоида ва тартибларга мувофиқ қўлланилиши лозим.

Стандартлаштириш ишларининг жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, стандартларнинг юқори сифатли ва самарали бўлишини таъминлаш учун уларнинг ишлаб чиқиш босқичида қуйидаги мажбурий тамойилларини бажариш шарт:

1. Тизимлилилик тамойили бунда техник тараққиёт ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатининг ортиши кишиларнинг меҳнати, меҳнат воситалари ҳамда меҳнат предметларини бирлаштирувчи ишлаб чиқариш жараёнига нисбатан системали ёндошувни тақозо этади. Бунда кўзланган мақсадга максимал самарадорлик ва энг кам харажатлар билан эришишни таъминлайдиган ўзаро боғланган элементлар тўпламининг фаолияти тушунилади. Элементлар тизимининг миқдорий алоқалари тасодифий бўлиши мумкин.

2. Стандартларни оптималлаштириш ва прогрессивлик тамойилида - стандартлар томонидан ўрнатилган кўрсаткичлар, меъёрлар, тавсифлар ва шартлар фан, техника ва ишлаб чиқаришнинг жаҳон даражасига жавоб бериши керак. Улар стандартлаштирилаётган объектларнинг ривожланиш йўналишларини эътиборга олишлари шарт. Фақатгина маҳсулотнинг янги сифат самарадорлигини эмас, балки энг кам сарф-харажатлар билан юқори самарадорликка эришишни таъминлашга ҳам асосланган бўлиши керак.

3. Стандартлаштирилаётган маҳсулотнинг боғлиқлигини таъминлаш тамойилида маҳсулотлар эксплуатация қилиш кўрсаткичлари бўйича бир-бирининг ўрнини босишни таъминлашга имкон берувчи бу принцип комплекс стандартлаштиришда, шунингдек маҳсулотларни стандартлаштиришда, техник шартларни ишлаб чиқишда асосий ўрин тутаяди.

4. Комплекслик ва оптимал чегараланиш тамойилида стандартларни ишлаб чиқишда стандартлаштиришнинг якуний объектига таъсир этувчи барча асосий элементларни эътиборга олиш керак. Стандартлаштириш ишларини меҳнат сарфини қисқартириш учун асосий объектга унчалик таъсир кўрсатмайдиган омиллар эътиборга олинмайди.

¹² Ўзбекистон Республикасининг “Стандартлаштириш тўғрисида” ги қонуни. 28.12.1993 йил.

Стандартлаштиришда моддий ва моддий бўлмаган ўзаро боғланган элементлар комплексига талаб ва тавсифлар тизими кўриб чиқилади.

Юқори сифатли маҳсулот олиш ва ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш шарт-шароитларини яратиш учун ҳаёт циклининг барча босқичлари: лойиҳалаш, серияли ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулотни эксплуатация қилишни қамраб оладиган рационал стандартлар тизими зарурдир.

5. Стандартларни ишлаб чиқишнинг илмий тадқиқот тамойилида стандартларнинг лойиҳаларини тайёрлаш ва муваффақиятли татбиқ этиш учун фақатгина амалий тажрибани кенг умумлаштиришгина эмас, балки махсус назарий, экспериментал ва тажриба конструкторлик ишларини ҳам амалга ошириш зарурдир. Бу тамойил барча стандартларга тегишлидир.

Давлат стандартлаштириш тизимининг вазифаларига қуйидагилар киради:

■ Ўзбекистон Республикасида стандартлаштириш ишларини ўтказишнинг умумий ташкилий-техник қоидаларини тартибга солиб турувчи давлат стандартлаштириш тизими фаолият юритади.

■ Республикада стандартлаштириш ишларини ташкил этиш, мувофиқлаштириш ва таъминлашни:

■ халқ хўжалиги тармоқларида-Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги ("Ўзстандарт" агентлиги);

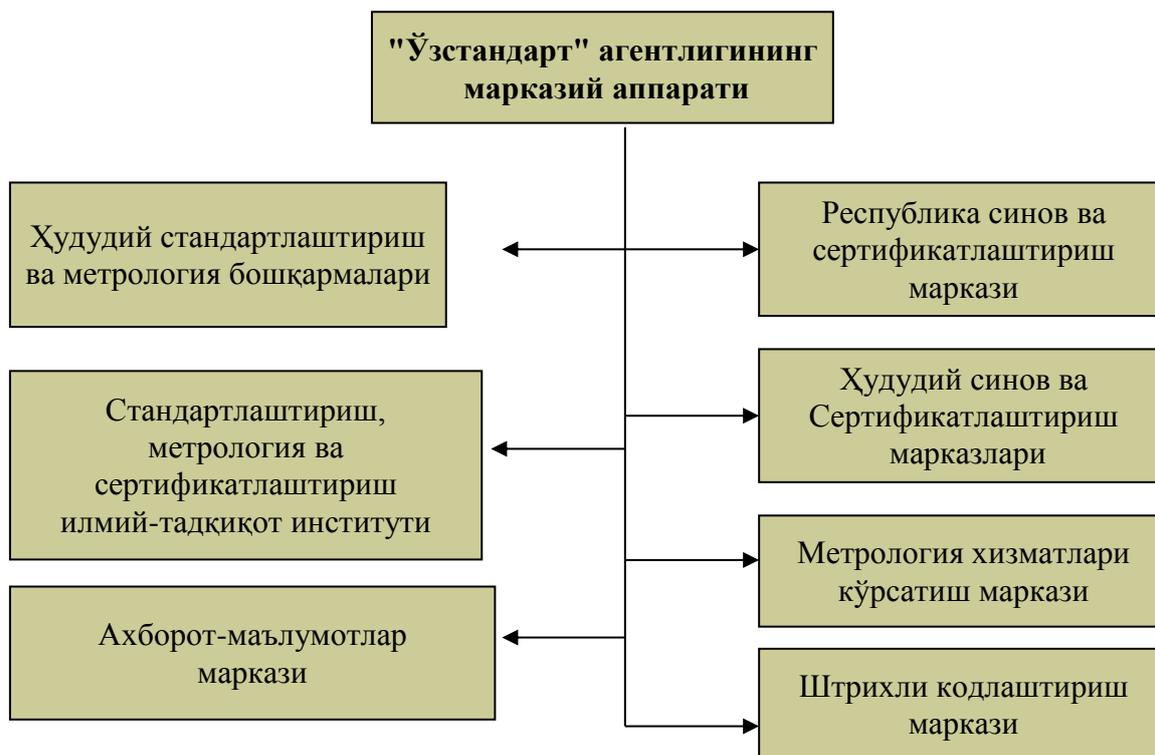
■ қурилиш, қурилиш индустрияси соҳасида, шу жумладан лойиҳалаш ва конструкциялашда-Ўзбекистон Республикаси Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси (Давархитектқурилиш" қўмитаси);

■ табиий ресурслардан фойдаланишни тартибга солиш ҳамда атроф-муҳитни ифлосланишдан ва бошқа зарарли таъсирлардан муҳофаза қилиш соҳасида-Ўзбекистон Республикаси Давлат табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси (Давлат табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси);

■ тиббий мақсадлардаги маҳсулотлар, тиббий техника ашёлари, дори-дармонлар соҳасида ҳамда республика саноати ишлаб чиқараётган, шунингдек импорт бўйича республикага етказиб берилаётган маҳсулотларда инсон учун зарарли моддалар миқдорини аниқлаш масалаларида - Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги амалга оширади.

Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги, стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳасидаги вазифаларни ҳал қилиш учун махсус ваколат берилган Ўзбекистон Республикасининг давлат бошқарув органи ҳисобланади.

"Ўзстандарт" агентлиги Ўзбекистон Республикасининг стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича миллий органи ҳисобланади ҳамда ўз фаолияти тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ҳисоб беради.

5-расм. Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги ("Ўзстандарт" агентлиги)нинг ташкилий тузилмаси¹³

"Ўзстандарт" агентлиги тизимида қуйидагилар киради:

- Худудий стандартлаштириш ва метрология бошқармалари;
- Республика синов ва сертификатлаштириш маркази ҳамда унинг худудий синов ва сертификатлаштириш марказлари;
- Метрология хизматлари кўрсатиш маркази;
- Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш илмий-тадқиқот институти;
- Миллий эталонлар маркази;
- Штрихли кодлаштириш маркази;
- Ахборот-маълумотлар маркази.
- Худудий бошқармалар икки томонлама бўйсундилар ҳамда Агентликка ва тегишли маҳаллий давлат ҳокимияти органига ҳисоб берадилар¹⁴.

"Ўзстандарт" агентлиги ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қарорларига ва бошқа қонун ҳужжатларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари, Қарорлари ва фармойишларига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишларига, шунингдек ушбу Низомга амал қилади. "Ўзстандарт" агентлиги ўз фаолиятини давлат бошқаруви бошқа органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, жамоат бирлашмалари ва бошқа ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликда амалга оширади¹⁵.

¹³ Манба: "Ўзстандарт" агентлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

¹⁴ Ўзбекистон Республикасининг "Стандартлаштириш тўғрисида" ги қонуни. 28.12.1993 йил.

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг "Стандартлаштириш тўғрисида" ги қонуни. 28.12.1993 йил.

Ушбу агентлик мамлакатимизда стандартлаштириш ишларини белгиланган талаб доирасида амалга ошириб келмоқда.

Иқтисодий ўсишга стандартларнинг таъсири. Ўсиш темпи шунини тахмин қилиш мумкинки, инновация ва техник ўзгаришлар, технологик илғор тажрибалар таъсири стандартларга боғлиқ¹⁶.

Стандартлар даражасига қараб, халқаро, минтақавий давлатлараро, миллий ва корхона миқёсида фаолият кўрсатади. Давлат стандартлари маҳсулотни ишлаб чиқариш ва уни ишлаб чиқаришга қўйиш босқичида янги маҳсулотларнинг юқори сифатли турларини яратиш ва ўзлаштиришни тезлаштиришга, ишлаб чиқарувчи, тайёрловчи ва истеъмолчи ораларидаги муносабатларни яширишга йўналтирилган.

Назорат учун саволлар

1. Стандартлар нима сабабдан қўлланилади?
2. Стандартлар қандай муаммоларни ҳал этадилар?
3. Қандай стандартлар ташкил қилинади?
4. Стандарт маъноси нимадан иборат?
5. Стандартлаштириш тўғрисидаги қонуннинг аҳамияти нимада?

¹⁶ Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

5-МАВЗУ. РЕАЛ СЕКТОР КОРХОНАЛАРИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ **ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАШТИРИШ ТАЛАБЛАРИ**

5.1. Халқаро стандартларни шаклланиши, ривожланиши ва амал қилиши.

5.2. ISO-халқаро стандартлаш бўйича халқаро ташкилотларнинг мақсади ва вазифалари.

5.3. ISO-9001 сифат тизимини қўллашнинг хусусиятлари. Стандартлаш бўйича минтақавий ташкилотлар фаолиятининг хусусиятлари (ИСО, МЭК, СЕН, СЕНЭЛЕК ва бошқалар).

5.4. Стандартлаштириш бўйича Немис миллий ташкилотининг фаолият тамойиллари.

5.5. АҚШ да стандартлаштиришни ривожлантириш тажрибаси.

5.6. Стандартлаштириш бўйича Франция ассоциациясининг стандартларни ишлаб чиқиш ва амалга киритиш тажрибаси.

Таянч иборалар: халқаро стандарт, ISO-халқаро стандарт, ISO-9001 сифат тизими, Немис, АҚШ, Франция тажрибаси.

Европа иттифоқининг стандартлаштириш соҳасидаги фаолияти мазкур иттифоқни таъсис этиш тўғрисидаги Рим шартномасининг 100 моддасига асосланади. Ушбу шартнома Европа иттифоқига аъзо мамлакатларнинг ҳукуқий, маъмурий қорорларини яқинлаштиришни кўзда тутади.

Европа иттифоқининг 1985 йил 7 майдаги “Техник уйғунлаштириш ва сертификатлаштириш соҳасига янгича ёндошув тўғрисида” ги қорорида Европа иттифоқи кенгаши қуйидаги тамойилларни белгилаб берди:

- Рим шартномасининг 100 моддасига мувофиқ директивалар миқёсида асосий хавфсизлик талабларини ўрнатиш орқали ҳукуқий ҳолатларни уйғунлаштириш чекланади. Бу ҳолат мазкур маҳсулот учун Европа иттифоқи миқёсида эркин савдо шароитлари таъминланиши зарурлигини англатади;

- саноат буюмларини стандартлаштирувчи маъсул органларга технологияларни ривожланиш даражасини эътиборга олган ҳолда техник регламентларни ишлаб чиқиш вазифаси юклатилади. Мазкур техник регламентлар директиваларда белгиланган умумий талабларга амал қилган ҳолдагина маҳсулотни ишлаб чиқариш зарурлигини белгилаб беради.

- мазкур техник регламентлар мажбурий характерга эга бўлмайди, фақат ихтиёрий қўлланиладиган стандартлар ҳисобланади;

- бироқ маъмуриятга бир даврнинг ўзида уйғунлаштирилган стандартлар асосида директиваларда белгиланган умумий талаблар асосида маҳсулотни мувофиқлигини белгилаш вазифаси юклатилади. Бу ҳолат ишлаб чиқарувчида стандартларга мувофиқ ҳолда маҳсулотни ишлаб чиқариш имконияти мавжудлигини билдиради. Шу билан бир қаторда ушбу ҳолатда ишлаб чиқарувчига маҳсулотнинг директиваларнинг умумий талабларига мувофиқлигини исботлаш вазифаси юклатилади.

ISO 9001:2000 стандарти бошқа стандартларга кўра юқори баҳоланади ва у бошқа стандартлар яратилишининг асоси ҳисобланади¹⁷.

¹⁷ Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

АҚШ да сертификатлаштириш бўйича ишларнинг ҳуқуқий асоси бўлиб турли хил турдаги маҳсулотларнинг хавфсизлиги тўғрисидаги бир қатор қонунлар ҳисобланади.

Ушбу қонунларга асосан маҳсулот миллий стандартлар таъсири остида бўлса ёки маҳсулот давлат ташкилотлари томонидан ҳам ички ҳам ташқи бозорларда харид қилинса, маҳсулотни сертификатлаштириш мажбурий тарзда амалга оширилади. Бундай маҳсулот федерал меъёрий ҳужжатларга мувофиқликка текширилади.

АҚШ га импорт қилинаётган товарлар қуйидаги ҳолатларда божхона ҳудудига киритилмайди:

- истеъмол товарлари хавфсизлиги бўйича қоидаларга мувофиқ келмаса;
- зарур бўлган сертификатлар ва белгилар мавжуд бўлмаса ёки товарларнинг этикеткаси қонуннинг мос келадиган бўлимлари талабларига мувофиқ келмаса.

АҚШ нинг федерал ҳукумати товарлар ва хизматларни сертификатлаштириш бўйича учта асосий тоифадаги дастурни тасдиқлаган.

Биринчи тоифадаги дастурлар ҳам яққа ҳолда ҳам жамоат истеъмолида фойдаланганда соғлиқка зарар етказадиган ва хавфсизликка таҳдид қиладиган товарларни мажбурий сертификатлаштириш учун мўлжалланган.

Иккинчи тоифадаги дастурлар маҳсулот намуналари ёки ишлаб чиқаришни текшириш йўли билан ишлаб чиқарувчиларни ҳар бир маҳсулот бирлигини текшириш заруриятидан озод қилади.

Учинчи тоифадаги дастурлар маҳсулот сифати ва ишлаб чиқариш шароитларини объектив баҳолашни, ушбу маҳсулотлар билан савдо қилишнинг зарурий шарти сифатида қарайди.

Иккинчи ва учинчи тоифадаги дастурлар ҳам мажбурий ҳам ихтиёрий сертификатлаштиришда қўлланилади.

Биринчи тоифадаги дастурлар микёсида ишлаб чиқарувчининг ташаббуси билан авиастия техникаси, кемалар, доқлар, автомобиллар, контейнерлар, шу жумладан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари контейнерлари, магистрал трубопроводлар сертификатланади.

Озиқ-овқат маҳсулотлари ва дори-дармонлар хавфсизлиги бўйича бошқарманинг сертификатлаштириш дастурлари фақат инсонлар истеъмол қиладиган эмас, балки хайвонлар истеъмол қиладиган маҳсулотларни синовларини ўз ичига олади. Дори-дармонлар ва тиббиёт техникаси фақат хавфсизлиги бўйича эмас, балки самарадорлиги бўйича ҳам синаб кўрилади.

Иккинчи тоифадаги дастурлар мудофаа Департаменти, транспорт Департаменти, савдо Департаменти, қишлоқ электрлаштириш Бошқармаси каби давлат ташкилотлари томонидан маҳсулотларни сертификатлаштиришни кўзда тутуди.

Ушбу дастурларга асосан агар маҳсулот ҳукумат ташкилотлари томонидан давлат маблағлари ҳисобига қилинса сертификатлаштириш мажбурий ҳисобланади.

Иккинчи тоифадаги дастурларга асосан 1300 турдаги маҳсулот сертификатлаштириш синовларидан ўтади. Ушбу тоифадаги дастурда автомобиль хайдовчиларини мастлик даражасини аниқлаш бўйича асбобларни, қўл ва моторлаштирилган ногиронлар аравачаларини сертификатлаштириш дастурлари

кўзда тутилган.

Учинчи тоифадаги дастурлар ихтиёрий ҳисобланади. Улар қишлоқ хўжалик Департаменти томонидан тухум, табака, мевалар, сабзавотлар, гўшт (шу жумладан парранда гўшт), сут маҳсулотлари, скипидар ва канифол, ҳамда савдо Департаменти томонидан балиқ ва моллюскалар учун ишлаб чиқилади.

Биринчи стандартлаштириш миллий ташкилоти-Британия Ассоциацияси (British Enginezing Standards Accociation) 1901 йилда ташкил этилган бўлиб, бироз кейинроқ, биринчи жаҳон уруши даврида Дания бюроси, Германия кумитаси (1918й), Америка кумитаси (1918 й) ва бошқалар ташкил топди.

Стандартлаштириш соҳасидаги ишлар халқаро марказ кераклигини таказо қилди. Шу мақсадда 1926 йили стандартлаштириш миллий ташкилотларнинг Халқаро Ассоцияси (ИСА) пайдо бўлди. ИСА нинг таркибига 20 мамлакат вакиллари кирди. 1938 йили Берлин шаҳрида стандартлаштириш бўйича Халқаро съезд очилди. Унда техниканинг турли соҳалари бўйича 32 та қўмита ва кичик қўмиталар тузилди. 1939 йили бошланган иккинчи жаҳон уриши ИСАнинг фаолиятини тўхтатиб қуйди.

Стандартлаштириш бўйича халқаро ташкилот ташкилоти (Interntioal Standards Organizarion) 1946 йилда 25 та мамлакатнинг миллий стандартлаш ташкилотлари томонидан ташкил этилди ҳамда қисқача ИСО деб юритила бошлади. Амалда бу ташкилот ўз фаолиятини 1947 йилда бошлади. Бу ташкилот тузишда унинг номи барча тилларда бир хилда номланишига эътибор бермади. Ташкилотнинг номини грекча суз "isos"-тенг деб номланади. Шу сабабли халқаро стандартлаш ташкилоти номи қисқача қилиниб ISO деб номлади. Бу нуфузли ташкилот Бирлашган Миллатлар Бош Ассамблеяси таркибида фойлият кўрсатиб, ривож топмоқда.

ISO ташкилотининг фаолият соҳаси электротехника ва электроникадан ташқари барча соҳаларни қамраб олади. Электротехника ва электроника соҳаси бўйича ишларни халқаро электротехника комиссияси МЕС амалга оширади. ISO ташкилоти стандартидан ташқари сертификациялаш билан ҳам шуғулланади. ISO ташкилоти товар ва хизматлар билан халқаро айирбошлашни таъминлаш техникавий ва иқтисодий соҳаларда ҳамкорликни ривожлантириш бўйича стандартлаш ишларини амалга оширади.

Стандартлаштиришнинг асосий объектлари ва стандартлар сони ISO ташкилотининг манфаатлари кўламини белгилаб беради.

Машинасозлик, кимё, нометал материаллар, рудалар ва металллар, ахборот техникаси, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, махсус техника ва бошқалар. Стандартларни ишлаб чиқишда ISO ташкилот барча манфаатдор томонларга яъни маҳсулотлар (хизматлар) ишлаб чиқарувчиларнинг, истеъмолчиларнинг ҳукумат органларининг, илмий техникавий ва жамоат ташкилотларини манфаатларини эътиборга олади. Ҳозирги кунда ISO ташкилотини таркибига 120 та мамлакат ўзини миллий стандартлаш ташкилотлари билан аъзо бўлган. Ҳаммаси бўлиб, ISO таркибига 80 дан ортиқ аъзо комитетлар киради.

Аъзо комитетлардан ташқари аъзоликка даъвогар бўлган ривожланаётган мамлакатларнинг стандартлаш ташкилотлари ҳам мавжуддир.

ISO ташкилоти раҳбарлик ва ишчи органларидан иборатдир. Раҳбар органларига Бош Ассамблея (Олий Орган) кенгаш ва техник бошқарув бюросидан иборатдир.

Ишчи органларига техник комитетлар куйи комитетлар ва техник маслаҳат

гурухлари киради. ISO ташкилотининг кенгашига 7 та комитет буйсунади.

1. ПЛАКО - техник бюро
2. СТАКО - стандартлашнинг илмий тамойилларини ўрганувчи комитет
- 3.КАСКО - мувофиқликни баҳолаш комитети
- 4.ИНКО - илмий техникавий ахборот комитети Бош ассамблея ИСО

Кенгаши

- СТАКО
- ПЛАКО
- КАСКО
- ИНФКО
- ДЕВКО
- КОПОЛКО
- РЕМКО

Ижро бюроси

Марказий котибият

Техник комитетлар

Қўйи комитетлар

Ишчи гурухлар

5.ДЕВКО - ривожланаётган мамлакатларга ёрдам кўрсатувчи ташкилот

6.КОПОЛКО - истеъмолчилар манфаатларини ҳимоя қилувчи комитет

7.РЕМКО - стандарт намуналари бўйича комитет.

ISO ташкилотининг расмий тиллари бўлиб, - инглиз, рус, француз тиллари. Ҳозирги кунда ISO халқаро стандартларини 70% и рус тилига таржима қилинган. ISO ташкилотининг техник ишларида дун ёнинг турли хил мамлакатларидан келган 30 мингдан ортиқ экспортлар фаолият кўрсатишди.

ISO ташкилотининг дунёдаги энг обрў эътиборли (авторитет) адолатли ва мустақил ташкилот бўлиб, халқаро ташкилотлар орасида юқори мақомга эга. Халқаро стандартлаштириш орқали маҳсулот сифатини яхшилаш борасида ривожланган давлатларда асрлар мобайнида тўпланган тажрибасларни ўрганиш ва улардан корхоналаримизда фойдаланиш имкониятларини такомиллаштириш илмий ишимизнинг олдида турган вазифалардан бири ҳисобланади.

Дунё миқёсида халқаро стандартлаштириш орқали маҳсулот сифатини яхшилаш борасидаги тажрибаларни ўрганишга бағишланади. Биринчи халқаро стандартлаштириш миллий ташкилоти - Британия Ассоциацияси (British Engineering Standards Association) 1901 йилда ташкил этилган бўлиб, бироз кейинроқ, биринчи жаҳон уруши даврида Дания бюроси, Германия Қўмитаси (1918 й), Америка Қўмитаси (1918 й) ва бошқалар ташкил топди¹⁸.

Халқаро стандартлаштириш соҳасидаги ишлар бўйича халқаро марказ кераклигини тақозо қилди. Шу мақсадда, 1926 йили халқаро стандартлаштириш миллий ташкилотларнинг Халқаро Ассоциацияси (ИСА) пайдо бўлди. ИСА нинг таркибига 20 та мамлакат вакиллари кирди. 1938 йили Берлин шаҳрида халқаро стандартлаштириш бўйича халқаро съезд очилди. Унда техниканинг турли соҳалари бўйича 32 та Қўмита ва кичик Қўмиталар тузилди. 1939 йили бошланган иккинчи жаҳон уруши ИСА нинг фаолиятини тўхтатиб қўйди.

¹⁸ Dj Xant, R. Kanter, D.Kots. Total Quality Menejment. London. 1999 y. 42 page.

Халқаро стандартлаштириш бўйича ушбу халқаро ташкилот (International Standards Organization) 1946 йилда 25 та мамлакатнинг миллий стандартлаш ташкилотлари томонидан ташкил этилди ҳамда қисқача ИСО деб юритила бошлади. Амалда бу ташкилот ўз фаолиятини 1947 йилда бошлади. Бу ташкилот тузишда унинг номи барча тилларда бир хилда номланишига эътибор бермади. Ташкилотнинг номини грекча сөз "isos" -тенг деб номланади. Шу сабабли халқаро стандартлаш ташкилоти номи қисқача қилиниб ISO деб номланди. Бу нуфузли ташкилот Бирлашган Миллатлар Бош Ассамблеяси таркибида фаолият кўрсатиб ҳамда ривож топмоқда.

Халқаро ISO ташкилоти стандартлашдан ташқари сертификациялаш билан ҳам шуғулланади. ISO ташкилоти товар ва хизматлар билан халқаро айирбошлашни таъминлаш техникавий ва иқтисодий соҳаларда ҳамкорликни ривожлантириш бўйича стандартлаш ишларини амалга оширади.

Халқаро стандартлаштиришнинг асосий объектлари ва стандартлар сони ISO ташкилотининг манфаатлари кўламини белгилаб беради. Стандартларни ишлаб чиқишда ISO ташкилот барча манфаатдор томонларга яъни маҳсулотлар (хизматлар) ишлаб чиқарувчиларнинг, истеъмолчиларнинг ҳукумат органларининг, илмий техникавий ва жамоат ташкилотларини манфаатларини эътиборга олади.

Ҳозирги кунда ISO ташкилотини таркибига 120 та мамлакат ўзини миллий стандартлаш ташкилотлари билан аъзо бўлган. Ҳаммаси бўлиб, ISO таркибига 80 дан ортиқ аъзо кўмиталар киради. ISO ташкилотининг расмий тиллари бўлиб-инглиз, рус, француз тиллари. Ҳозирги кунда ISO халқаро стандартларини 70 фоизи рус тилига таржима қилинган. ISO ташкилотининг техник ишларида дунёнинг турли хил мамлакатларидан келган 30 мингдан ортиқ экспортлар фаолият кўрсатишди.

ISO ташкилотининг дунёдаги энг обрў эътиборли (авторитет) адолатли ва муставил ташкилот бўлиб, халваро ташкилотлар орасида ювори мавомга эга. ИСО нинг тузилишидан кўзда тутилган асосий мавсад- халваро миқёсдаги маҳсулот алмашинувида ва ўзаро ёрдамни енгиллаштириш учун дунё кўламида стандартлаштиришини ривожлантиришга кўмаклашиш ҳамда ақлий, илмий, техникавий ва иқтисодий фаолиятлар соҳасида ҳамдўстликни ривожлантиришдир. Бу мақсадларни амалга ошириш учун:

- дунё кўламида стандартларни ва улар билан боғлиқ бўлган соҳаларда уйғунлаштиришни енгиллаштириш учун чоралар кўриш;

- халқаро стандартларни ишлаб чиқиш ва чоп этиш (агар ҳар бир стандарт учун унинг фаол ташкилий ва кичик кўмиталарининг иккидан уч қисми маъқуллаб овоз берса ва умумий овоз берувчиларнинг тўртдан уч қисми);

- ўз кўмита аъзоларининг ва техникавий кўмиталарининг ишлари ҳақида ахбаротлар алмашувини ташкил қилиш;

- соҳавий масалалар бўйича манфаатдор бўлган бошқа халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш кўзда тутилади.

Скандинавия давлатлари ўртасидаги стандартлаштириш ташкилоти 1952 йилда ташкил этилган. Бу ташкилотнинг аъзолари бўлиб Дания, Норвегия, Финляндия ва Швеция ҳисобланади. Ушбу ташкилотлар ўзларининг стандартлаштириш бўйича миллий органлари ҳамда стандартлаштириш масалалари бўйича шуғуллаувчи бир қатор ташкилотлар билан ИНСТА

ташкilotининг асосий хусусияти шундан иборатки, бу ташкilot минтақавий умумскандинавия стандартларини ишлаб чиқмайди¹⁹.

Бу ҳолат шу билан боғлиқки, ушбу мамлакатларда ташки савдо жуда кучли ривожланган ва улар ўз фаолиятларида халқаро стандартлардан фойдаланишади. Дания 70 - йиллар бошларида миллий стандартларни ишлаб чиқишдан тўлиқ воз кечди ва халқаро норматив ҳужжатларга ўтди.

ИНСТА ташкilotи ўзининг асосий вазифалари сифатида қуйидагиларни белгилаб олган. Скандинавия мамлакатларининг мувофиқлаштирилган миллий стандартларини яратиш, миллий меъёрий ҳужжатлардаги техник талабларни ихчамлаштириш (унификация), такрорлашга йўл қўймаслик учун стандартлаштириш бўйича ишлар тўғрисидаги ахборотлар билан айирбошлаш ташкilot этилди. ИСО, МЭК ва СЕН ташкilotлари ва бошқа ташкilotлар билан мувофиқлаштирилган сиёсатни олиб бориш.

Стандартларни мувофиқлаштиришда ИНСТА мутахассислари «4F» қоида­сига амал қилинади:

1. Forbruker (истеъмолчи);
2. Fabrikant (ишлаб чиқарувчи);
3. Forskrifter (хавфсизлик);
4. Forskning (тадқиқот натижалари).

ИНСТА га аъзо бўлган мамлакатларда меъёрий ҳужжатларнинг ишлаб чиқаришнинг асоси сифатида ИСО ва МЭК, СЕН ва СЕНЭЛЕК ташкilotларининг меъёрий ҳужжатлари асос қилиб олинади. Ишлаб чиқилган меъёрий ҳужжатлар ИНСТА га аъзо бўлган барча мамлакатларда маъқуллангандан кейин миллий меъёрий ҳужжатлар сифатида қабул қилинади. ИНСТА ташкilotи ўз фаолиятининг асосий йўналиши сифатида Скандинавия мамлакатлари орасида ўзаро тушунишни устувор йўналиш деб ҳисоблайди.

ИНСТА га аъзо бўлган мамлакатларда ўзаро ахборот айирбошлашда ўйғунлашган станадартлар каталоглари ташкilot қилинади. ИНСТА мамлакатларида миллий стандартларни ўйғунлаштириш бўйича қуйидаги йўналишлар устувор йўналишлар деб ҳисобланади: машина­созлик ва станок­созлик, иш уришларининг хавфсизлиги, фойдаланиш бўйича ишонч­лилик, ёнғинга қарши воситаларнинг хавфсизлиги.

Жанубий Осиё мамлакатларининг халқаро ассоциацияси (АСЕАН). Бу ташкilot 1994 йилда ўзининг стандартлаштириш ва сифат бўйича маслаҳат комитетини ташкilot этди. Ушбу минтақавий ташкilotга АСЕАН давлатларининг стандартлаштириш ва Скандинавия бўйича миллий ташкilotлари киради. (Малайзия, Тайланд, Индонезия, Сингапур, Филиппин, Бруней)²⁰.

¹⁹ Dj Xant, R. Kanter, D.Kots. Total Quality Menejment. London. 1999 y. 42 page.

²⁰ Dj Xant, R. Kanter, D.Kots. Total Quality Menejment. London. 1999 y. 42 page.

**Жаҳон ҳамжамиятида фаолият юритаётган сифат менежментини жорий этиш
ва халқаро стандартлаштиришда иштирок этаётган ташкилотларнинг
гуруҳланиши**

Халқаро стандартлаштириш ташкилотлари	
1. American National Standards Institute (ANSI)	
2. Deutsches Institut für Normung, German Institute for Standardization (DIN)	
3. British Standards Institution (BSI)	
4. Countries in International Organization for Standardization	
5. Canadian Standards Association	
6. European Committee for Standardization (CEN)	
7. Commonwealth of Independent States (CIS) set of standards (GOST)	
8. International Classification for Standards	
9. International Electrotechnical Commission (IEC) and ISO/IEC standards	
10. International healthcare accreditation	
11. International Telecommunication Union (ITU)	
12. ISO A4	
13. ISO country code	
14. List of International Organization for Standardization standards	ISO divisions
15. ISO/TC 37	
16. ISO/TC 68	
17. TC 46/SC 9	
18. ISO/TC 211	
19. ISO/TC 215	
20. ISO/TC 223	
21. Standardization	
22. Standards Australia	
23. Standards organization	
24. Terminology planning policy	
25. The International Customer Service Institute (TICSI)	
26. CARICOM Regional Organization for Standards and Quality (CROSQ)	
27. AP Stylebook (Associated Press Style)	
28. Interface 2010 (Interface Marketing Supplier Integration Institute)	

Манба: Интернет маълумотлари асосида тайёрланган([www. rubricon.com](http://www.rubricon.com)).

Республикамизнинг дастлабки мустақиллик йилларидаги (1992 йил) муҳим воқеалардан бири ушбу нуфузли халқаро ташкилотга Ўзбекистон Республикаси 92-давлат сифатида қабул қилиниши бўлди. Эндиликда Ўзбекистон Республикаси ИСО нинг тенг ҳуқуқли аъзоларидан бири ҳисобланади. Маҳсулот сифатини яхшилаш, бошқариш ва таъминлаш бўйича охирга вақтда қилинган ишларни мўжассамлаб, ИСО ўзининг бир қатор меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқади, бу ҳужжатларга ИСО 9000, 10011 ва 10012 рақамли стандартларни кўрсатиш мумкин.

Биз қуйида халқаро стандартларни келтириб ўтишимиз мақсадга мувофиқдир. Жаҳон амалиётида қўлланиб келинаётган ISO 9000 серияли стандартлар асосан корхоналарда “Сифат менежменти тизими” ни яратиш бўйича халқаро стандартлар туркуми бўлиб ҳисобланади. Булардан ISO 9001:2008 «Сифат менежменти тизими. Талаблар» бу туркумнинг энг асосий стандартидир.

2005 йилги ISO 9000 стандартига кўра сифатни бошқариш тизимлари ташкилот ёки корхонанинг сифат соҳасидаги сиёсати ва мақсадларини, шунингдек бу мақсадларга эришиш учун зарур бўлган йўналишларни белгилаган ҳолда, тадбирлар ишлаб чиқиш, етарли даражада ресурслар билан таъминланиши ва раҳбарлик қилиш учун бошқариш тизимидир.

Бу, энг авваломбор, корхона ичида ходимларни ишлаши ва ўзаро алоқалари бўйича зарур ҳажмда ҳужжатлаштириладиган (услубий қўлланмалар, процедуралар, корхона йўриқномалари ва ҳ.к. кўринишда) ва чуқур ўйланган тартиб ва қоидалар йиғиндиси.

Ташкилот ёки корхонада ISO 9000 серияли халқаро сифат стандартлари асосидаги СБТ ни жорий қилиш қуйидагиларга имкон яратади:

- корхонани мақсадлари, бошқариш воситалари ва усулларини сифатга йўналтириш;

- маъмурий бошқариш самарадорлиги;
- ишлаб чиқариш давомийлигини қисқартириш;
- корхона бўлинмалари орасида ўзаро алоқани яхшилаш;
- номувофиқликларни олдини олишга эътиборни қаратиш;
- харажатларни камайтириш;
- маҳсулот таннархини камайтириш;
- ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш;
- маҳсулот (хизмат) лар сифати ва рақобатбардошлигини доимий

ошириш;

- ташкилот обрў-эътиборини ошириш;
- таъминотчиларни танлаш, баҳолаш ва назорат қилиш;
- ўзгараётган бозор шароитларига тезкор ва самарали ёндошиш;
- истеъмолчилар учун доимий ишончлилик кафолатини таъминлаш;
- истеъмолчиларни қаноатланиш даражасини доимо таҳлил қилиш ва

ошириш.

Дунё миқёсида ISO 14000 экологик менежмент тизими ҳам қўлланиб келинмоқда. Кейинги йилларда бутун дунёда атроф-муҳит экологиясини самарали бошқариш (атроф-муҳитни муҳофаза қилиш) корхоналар сифатни бошқариш тизими билан бевосита боғланган асосий вазифаларини ҳал қилишда муҳим ўрин тутмоқда ва корхонани умумий бошқариш тизимининг ажралмас қисми сифатида қаралмоқда.

ISO 14000 стандартлари бўйича экологик менежмент тизими қуйидагиларни таъминлайди:

- корхонани бошқариш тизимларини оптималлаштириш ва атроф-муҳитга етказилиши мумкин бўлган зарарли таъсирлар олдини олиш;
- экологик бошқарувни самарали жорий қилиш ҳисобига энергетик ресурсларни иқтисод қилиш;
- ҳудуддаги экологик ҳолатни яхшилаш;
- атроф-муҳитга салбий таъсирни минималлаштириш;
- энергия ва материалларни тежаш;
- ишлаб чиқариш чиқиндиларини бошқариш билан боғлиқ харажатларни камайтириш;
- табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги талабларни самаралироқ бажариш;
- экологиянинг бузилиши билан боғлиқ бўладиган ортиқча сарф-харажатларни камайтириш;
- табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги талабларни бажариш бўйича ташкилот мавқеини шакллантириш;
- корхонани ташқи бозорларга чиқиши;
- экологик тоза маҳсулотлар бозорида рақобатчилар орасида устуворликка эришиш;

Ривожланган давлатларнинг йирик саноат корхоналарида OHSAS 18001 (Occupational health and safety managment systems) яъни, ходимлар соғлиғини ҳимоя қилиш ва саноатда хавфсизликни бошқариш тизимини яратиш бўйича халқаро стандарт ҳам қўлланиб келинмоқда. OHSAS 18001 талабларини ISO 9000 ва ISO 14000 билан уйғунлаштириш мумкин²¹.

OHSAS 18001 стандарти бўйича ходимлар соғлиғини ҳимоя қилиш ва хавфсизлигини бошқариш тизими қуйидагиларни таъминлайди:

- ишлаб чиқариш жараёнида рўй берадиган хавф-хатарларни, танг ҳолатлар олдини олиш;
- хавfli ишлаб чиқариш факторларини назорат қилиш;
- иш жойларидаги мавжуд ва келиб чиқиши мумкин бўлган хавф-хатарларни идентификатлаштириш;
- иш жойлари ҳолатини яхшилаш, ишлаб чиқариш ва корхона умумий корпоратив маданияти яхшилаш;
- ишлаб чиқариш жароҳатлари ва касб касалликларини олдини олиш ва бартараф қилиш ҳисобига инсон талафотларини камайтириш;

OHSAS 18001 стандарти бўйича ходимлар соғлиғини ҳимоя қилиш ва хавфсизлигини бошқариш тизими қуйидагиларни таъминлайди:

- бизнесни бевосита ва билвосита сарф-харажатларини, жумладан вақтинча иш қобилиятини йўқотилганлиги тўловларини камайтириш;
- корхона обрўсини яхшилаш, инвесторлар эътиборини жалб қилиш;
- танг ҳолатлари рўй бериши эҳтимолларини камайтириш;
- фавқулодда ҳолатлар ва ишлаб чиқариш фалокатлари оқибатларини минималлаштириш;
- меҳнатни муҳофаза қилишга ресурсларни ишлатиш самарадорлигини ошириш;
- ходимлар потенциалидан максимал ва самарали фойдаланиш;
- давлат бошқарув ва давлат техникавий назорати идоралари билан алоқаларни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш имкониятлари.

²¹ Интернет маълумотлари (www.google.com)

- ходимлар соғлиғи ва хавфсизлиги соҳасидаги талабларни бажариш бўйича ташкилот мавқеини шакллантириш;
- корхонани ташқи бозорларга чиқиши;
- рақобатчилар орасида устуворликка эришиш;
- юқори малакали ишчи кучини жалб қилиш учун зарур.

Халқаро ривожланган давлатларда ISO 22000 НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points) яъни, «Хавфлар таҳлили ва критик назорат нуқталари» тизими ҳам қўлланмоқда. «Хавфлар таҳлили ва критик назорат нуқталари» тизими хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга йўналтирилган, озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини бошқаришнинг мукамал тизимидир.

Ўтган асрнинг 90-йиллар бошида Европа Иттифоқи ушбу тизимни озиқ-овқат саноатида хавфсизликни таъминлай олиши мумкин бўлган энг самарали тизим сифатида қабул қилди. БМТ озиқ-овқат маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалиги бўйича ташкилоти ҳамда Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан ҳамкорликда молиялаштириладиган ҳукуматлараро идора озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича «Кодекс Алиментариус» комиссияси томонидан 1993 йили НАССР тизими ва уни жорий қилиш бўйича қўлланма ишлаб чиқилди.

НАССР стандарти ишлаб чиқаришни тўлиқ занжири, яъни ишлаб чиқилладиган маҳсулот хомашёсидан, уни қайта ишлаш, сақлаш ва истеъмолчига етказишгача қўлланиши мумкин бўлган, озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш тизимига талабларни белгилайди.

Бу стандарт талабларини мустақил ёки ISO 9000 стандартлари асосидаги сифатни бошқариш тизимлари билан биргаликда қўллаш мумкин.

ISO 22000 НАССР тизими корхонада қуйидагиларни таъминлайди:

- Корхонани ва маҳсулот сифатини бошқариш тизимини такомиллаштириш;
- маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини ошириш;
- озиқ-овқат маҳсулоти ишлаб чиқариш занжирида хавфли нуқталарни аниқлаш, уларни назоратда ушлаш, ҳамда самарали бошқариш орқали сифатли ва хавфсиз маҳсулот ишлаб чиқариш;
- истеъмолчиларни маҳсулот сифати ва сифат |барқарорлигига ишончни ошириш;
- янги бозорларга чиқиш ва амалдагиларини кенгайтириш учун имкониятларни ошириш.

Назорат ва мулоҳаза учун саволлар

1. Халқаро ISO ташкилоти стандартлашдан мақсад нима?
2. ISO 9000 стандартига кўра сифатни бошқариш тизимлари нимадан иборат?
3. ISO 9000 серияли халқаро сифат стандартларининг аҳамияти.
4. ISO 14000 стандартлари бўйича экологик менежмент тизими аҳамияти.
5. OHSAS 18001 стандарти бўйича ходимлар соғлигини ҳимоя қилиш ва хавфсизлигини бошқариш тизимининг аҳамияти.
6. ISO 22000 НАССР «Хавфлар таҳлили ва критик назорат нуқталари» тизими аҳамияти.

6-МАВЗУ. РЕАЛ СЕКТОРДА МЕТРОЛОГИК ФАОЛИЯТ ВА МЕТРОЛОГИЯНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

6.1. Метрология соҳасидаги асосий тушунчалар.

6.2. Маҳсулот сифатини таъминлашнинг метрологигиянинг ҳуқуқий асослари.

6.3. Ўзбекистон Республикаси метрология хизмати тузилмаси.

6.4. Ўлчов воситаларини тайёрлаш, текшириш, таъмирлаш, сотиш ва ижарага бериш бўйича юридик ва жисмоний шахслар фаолиятини лицензиялаш.

Таянч сўзлар: метрология, метрология хизмати, ўлчов воситалари.

Ўзбекистонда метрология талаблари асосида сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга катта аҳамият берилди. Метрология талаблари асосида яратилаётган сифатли маҳсулотлар нисбати доимий тарзда назорат қилиб борилади.

Метрология сўзининг келиб чиқиши ўтган асрлар тарихига бориб тақалади. Шу жиҳатдан метрология атамасига турли олимларнинг қарашлари турлича бўлган. Хусусан, МДХ олимларидан Ю.И.Борисов ва бошқаларнинг фикрига кўра, метрология(грекча “metron” –мера, “logos”-таълим)-ўлчовлар ҳақидаги фан бўлиб, ўлчовларнинг аниқлик услуги ва воситаларини таъминлашга қаратилган²².

Аслида МДХ олимлари томонидан берилган таъриф ҳам фаннинг моҳиятини очиб беришга қаратилган ва илмий асосланган фикрлардан бири сифатида эътироф этиш мумкин.

Шунингдек, А.А.Гончарёв ва В.Д.Копиловлар томонидан берилган таърифта ҳам эътибор берадиган бўлсак, унда “Метрология-ўлчовлар ҳақидаги фан бўлиб, ягоналикни таъминлайди, ўлчовларнинг аниқлик услуги воситаларини таъминлаб беради”²³ деб таъкидланган.

Дарҳақиқат, ушбу берилган таъриф ҳам юқорида келтирилган таърифни такрорлаган ҳолда фанда ўлчашлар ҳақидаги маънони англатади.

Иқтисодчи олимлардан И.М.Лифиц томонидан берилган таърифта кўра, “Метрология-фаолият турлари ва билимлар соҳаси бўлиб, ўлчовлар билан боғлиқдир. Метрология объектларига: ягоналик, ўлчовлар воситаси, эталонлар, ўлчовларни бажариш услублари киради”²⁴.

Олимнинг келтирган фикрига таянган ҳолда шуни айтиш жоизки, метрология фаолияти айнан бир объектга эмас, балки турли соҳаларнинг турли объектларидаги ўлчамларни ташкил этишда манбаа бўлиб хизмат қилади.

Метрология таъриф ва яратилиши тарихий шаклланиши асосан МДХ олимларидан Г.Р. Крилованинг асарида келтирилган бўлиб, унга кўра, метрология қадимги Греция ва Римда вужудга келган деб таъкидлаб ўтилган²⁵.

Метрология асосан ўлчашлар, уларга боғлиқ ва тегишли бўлган қатор масалаларни ўз доирасига олади. Метрология аслида юнончадан олинган бўлиб,

²² Борисов Ю.И., Сигов А.С., Нефидов В.И., Битюков В.К., Белик Ю.Д., Верба В.С., Метрология, стандартизация и сертификация: Учебник.-М.:Инфра-М,2005.-336 стр.

²³ Гончарёв А.А., Копилов В.Д. Метрология, стандартизация и сертификация:-Учебное пособие.-3 е изд., М.:Издательское центр. Академия.2006.-240 стр.

²⁴ Лифиц И.М. Стандартизация, метрология и сертификация:-Учебник.-6 е изд., М.:Юрайт-Издат, 2006.-350 стр.

²⁵ Крилова Г.Д. Основы стандартизации, сертификации, метрологии:-Учебник.-3 е изд., М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006.-671 стр.

ўлчаш, ўлчам, нутқ, мантиқ, илм ёки фан маъноларини билдиради Умумий тушунчасини оладиган бўлсак, метрология-ўлчашлар ҳақидаги фан.

Инсон ақл-идроки, заковати билан ўрганаётган, шакллантираётган ҳамда ривожлантирган қайси соҳани, унинг йўналишини олмайлик, албатта ўлчашларга, уларнинг турли усулларига, ўзаро боғланишларига дуч келамиз. Бу ўлчаш усуллари ва воситалари ёрдамида уларнинг бирлигини, ягона ўлчаш талаб этилган.

Аниқликда таъминлаш метрология соҳаси орқалигина амалга оширилади. Шу сабабдан ҳозирдаги қайси бир фан, илмий йўналиш, у ҳоқ табиий, ҳоқ ижтимоий бўлмасин, албатта у ёки бу даражада метрология билан боғлиқ. Инсон кўли етган фаолияти доирасига кирган аммо ўлчашлар ва уларнинг воситалари ёрдамисиз ўрганилган, изланган ҳамда кўзланган мақсадларга эришиш мумкин бўлган бирорта йўналиш йўқ.

XXI асрнинг иккинчи ярмида халқ хўжалигининг барча соҳаларидаги илм-фан, маданиятнинг гуркираб ривожланишини бежиз илмий-техникавий инқилоб деб аталмайди. Илғор илмий ютуқлар фанга, бизнинг кундалик ҳаётимизга кириб келиб, шу даражада одатий бўлиб қолганки, аксарият ҳолларда биз уларга эътибор бермаймиз ёки сезмаймиз. Баъзан эса, бизга, корхона ёки лабораторияга етиб келгунча уларнинг қанчалик мураккаб, нотекис йўллардан ўтганлигини кўз олдимизга келтирмасдан, фикр юритмаган ҳолда улардан фойдаланамиз. Юқоридагиларнинг ҳаммаси тўла маънода замонавий ахборотни ўлчаш техникаларига ҳам тегишлидир.

Метрология ўлчовлар тизимини ўрганади. Ҳаётимизни ўлчовларсиз тасаввур қилиб бўлмайди, шу жиҳатдан миллий маҳсулот сифатини оширишда ҳам ўлчовларни тўғри қўллашга боғлиқ²⁶.

Ўлчашлар ҳақидаги соҳанинг тарихи минглаб йилларни ташкил этади. Ўлчашларга бўлган эҳтиёж қадим замонларда юзага келган. Инсон кундалик ҳаётида ҳар хил катталикларни: масофаларни, ер майдонларини, юзаларини, жисмларнинг ўлчамлари ва массаларини, вақтни ва ҳоказоларни бу жараёнларнинг юзага келиш сабабларини, манбаларини билмасдан, ўзининг сезгиси ва тажрибаси асосида ўлчай бошлаган.

Энг қадимга ўлчаш бирликлари-антропометрик, яъни инсоннинг муайян аъзоларига мувофиқликка ёки мойилликка асосланган ҳолла келиб чиққан ўлчаш бирликлари ҳисобланади. Масалан: Ладонь-бош бармоқни ҳисобга олмаганда қолган тўрттасининг кенглиги; фут-оёқ тагининг узунлиги; пядь-ёзилган бош ва кўрсаткич бармоқлар орасидаги масофа, қулоч, қадам ва ҳоказолар,

Асрлар оши бизга етиб келган баъзи ўлчов бирликлари ҳозирда ҳам ишлатилади. Масалан, қадимги жануби-шарқда "ловия дони", "нўхотча" маъносини билдирган, турли қимматбаҳо тошларнинг ўлчов бирлиги сифатида ишлатилган КАРАТ: доришуносликда оғирлик бирлиги қилиб қўлланилаётган, инглиз, француз, лотин ва испан тилларида "буғдой дони" маъноси билдирувчи - ГРАМ ва ҳоказолар.

Баъзи бир табиий ўлчовлар ҳам узоқ ўтмишга эга. Уларнинг дастлабкиларидан бири, ҳамма ерда ишлатиладиган вақт ўлчовларидир. Мунажжимларнинг кўп йиллик кузатишлари натижасида қадимги Вавилонда вақт бирлиги сифатида йил,

²⁶ Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

ой, соат тушунчалари ишлатилган. Кейинчалик ернинг ўз ўқи атрофида тўла айланишига кетган вақтнинг 186400 қисми секунд номини олган. Қадимги Вавилонликлар бизнинг эрамизгача бўлган II асрдаёқ вақтни Миналарда ўлчашган. Мина тахминан икки астрономик соат вақт оралиғига тенг бўлиб, бу вақт мобайнида Вавилонда расм бўлган сув соатидан массаси тахминан: 500 граммга тенг бўлган "мина сув" оқиб кетган. Кейинчалик мина ўзгариб, биз ўрганиб қолган минутга айланди.

Вақтлар ўтиши билан сув соатлари ўз ўрнини қум соатларига, улар ҳам вақти келиб маятникли механизмларга бўшатиб бердилар.

Инсоният тараққиёт ривожланишининг илк даврлариданок “моддий” ўлчашлар ва ўлчов бирликларининг катта аҳамиятини тушуниб билганлар.

Фан ва техниканинг ривожланиши ҳар хил физикавий катталикларнинг ўлчамларини муайян ўлчовларга қиёслаб киритишни тақозо эта бошлади. Бундай фаолият жараёни ва ривожланиши давомида ўлчашлар ҳақидаги фан, яъни метрология юзага келди.

Ишлаб чиқариш муносабатларининг ривожланиши ўлчаш воситалари ва усуллари мукамаллаштиришни талаб эта бошлади. Ўлчашлар назарияси ҳамда воситаларининг ривожини аниқлаб берган техника ютуқларининг учта асосий босқичини ажратиш кўрсатиш мумкин:

- ишлаб чиқариш жараёнида қатнашган станокларга бириктирилган ўлчаш воситаларининг яратилишини талаб қилувчи технологик босқич (мануфактура ва машина ишлаб чиқаришнинг юзага келиши);

Ишлаб чиқариш жараёнларини кучайтириш шароитида фойдаланилаётган ўлчаш воситаларининг аниқлиги, ишончилиги ва унумдорлигини кескин оширишни талаб қилувчи энергетик босқич (буғ энергиясини ишлатиш, ички ёнув двигателларининг ишга келиши, электр энергиясини ишлаб чиқариш ва ишлатиш);

- замонавий фан ютуқларининг барчасини ўлчаш воситаларининг таркибига киритишни талаб қилган илмий-техникавий инқилоб (фанни ишлаб чиқариш билан боғлаш ва уни бевосита ишлаб чиқарувчи кучга айлантириш) босқичи. Бу босқичнинг алоҳида хусусиятларидан бири объектлар ва жараёнлар ҳолатини муайян параметрлар ёрдамида умумий баҳоловчи ўлчаш тизимларини яратиш бўлиб, олинган натижаларни бевосита техник тизимларни автоматик бошқариш учун фойдаланишдан иборат.

Амалиёт жуда кенг қўламдаги физикавий катталиклар қийматини, кўпинча жуда тез секунднинг миллиарддан бир улушларида), юқори аниқликда (хатолик ўлчанаётган қийматнинг 10 фоизидан кичик) ва нафақат инсон сезги органлари тўғри илғай олмайдиган, балки ҳаёт учун шароит бўлмаган ҳолатларда ҳам аниқлашни талаб қилади. Шу кунларда соҳада юздан ортиқ ҳар хил физикавий катталиклар маълум бўлиб, уларнинг 70 дан ортигини ўлчаш мумкин. Ҳозирги кунларда фан ва техниканинг ривожланиши туфайли илгари ўлчаб бўлмайдиган деб ҳисобланган катталикларни ўлчаш ва баҳолаш имкони яратилмоқда. Масалан, Санкт Петербург алоқа институти олимлари ҳидни ўлчаш борасида бирмунча ютуқларни қўлга киритганлар. Бу хусусда буюк италиялик олим Галилео Галилейнинг қуйидаги сўзларини эслаб ўтиш ўринли бўлади: “Ўлчаш мумкин мумкин бўлганини ўлчанг, мумкин бўлмаганига эса имкон яратинг”.

Конденсаторнинг электр сиғими, нурланиш оқими, эриган металлнинг температураси ва атомнинг махсус майдони кучланиши каби катталикларни махсус техникавий воситалар-ўлчаш ўтказгичлари, асбоблари ва тизимларидан

фойдаланмасдан ўлчашни амалга ошириш мумкин эмас. Буларнинг ҳаммаси онгимизга, ҳаётимизга шунчалик сингиб кетганки, аксарият ҳолларда биз уларнинг атрофимизда мавжуд эканлигини сезмаймиз. Ҳамма жойда: уй-рўзгор ва ишлаб чиқаришда, далада ва касалхонада, автомобилда ва илмий лабораторияда улар бизнинг беғараз ва тенгсиз ёрдамчиларимиздир.

Ишонч билан айтиш мумкинки, ўлчаш инсон онгли ҳаётининг асосини ташкил этади. Бу борада кўплаб олимлар ўлчаш техникасининг ривожига муносиб ҳисса қўшганлар. Улар ичида биринчи навбатда қуйидагиларни: Аҳмад Фарғоний, Абу Наср Форобий, Абу Райхон Беруний, Улуғбек, Михаил Ломоносов, Дмитрий Менделеев ва бошқаларни алоҳида кўрсатиб ўтиш ўринли бўлади. Аҳмад Фарғонийнинг “Миқёси Нил”, яъни Нил дарёсининг сатҳини туташидишлик конунияти асосида ўлчаш ва унинг натижасига кўра йилнинг ёғингарчилиги ва унинг экин ҳосилига таъсири тўғрисидаги маълумотлари, Улуғбекнинг “Зиж жадваллари” да келтирилган, ҳозирги кунларда энг замонавий ўлчаш қурилмаларида олинган натижалардан жуда оз тафовут қилувчи маълумотлари алоҳида таҳсинга сазовордир.

Бундан ташқари, Форобийнинг астрономик кузатишлар ва ўлчашлар учун махсус асбоб-устурлоб яшаш сирлари хусусидаги қимматли маълумотлари жуда катта ҳам илмий, ҳам фалсафий аҳамиятга эгадир.

Ўлчаш техникаси эҳтимоллар назарияси, бошқариш назарияси ва бошқа илмий йўналишлар билан биргаликда информацион ўлчаш, яъни ўзида асосий информация олиш имконини берадиган воситаларни жамлаган (ўлчаш, назорат қилиш, ҳисоблаш, таҳлил, умумлаштириш ва тасвирларни аниқлаш) техникасининг ривожига асос бўлди. Қўйилган муаммоларнинг, уларни ечиш усуллари ва олинган натижаларнинг ҳар хиллигидан қатъий назар, информация олиш мобайнида асосий ўлчаш, яъни қайта ишлаш, қабул қилиш ва бирор жараён ёки манба ҳақидаги маълумотни тасаввур қилиш амалларини бажариш кўзда тутилади.

Бугунги кунда ҳам олимларимиз ўлчаш назарияси ва техникаси ривожини устида тинимсиз илмий изланишлар олиб боришмоқда.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида метрология талаблари асосида сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқаришда стандартлаштириш, сертификатлаштириш ва метрология агентлиги амалга оширади. Республикада стандартлаштириш тартиби бир хил турдаги маҳсулотнинг ҳар бир тури бўйича Ўзбекистон Республикаси адлия вазирлиги томонидан қайд этиладиган стандартлаштириш қоидаларига мувофиқ келувчи тартибда амалга оширилади.

Метрология фаолияти асосан турли ўлчамлар ва катталиклар билан ишлайдиган хизмат тури ҳисобланади ва уқуйидагиларни ўз ичига олади²⁷:

Катталикнинг ўлчами-айрим олинган моддий объект, тизим, ҳодиса ёки жараёнга тегишли бўлган катталикнинг миқдори бўлиб ҳисобланади.

Катталикнинг қиймати-қабул қилинган бирликларнинг маълум бир сони билан катталикнинг иқтидор тавсифини аниқлаш.

Катталикнинг бирлиги деб - таъриф бўйича соний қиммати 1га тенг қилиб олинган катталик тушунилади.

Ушбу атамалар катталикнинг қийматига кирадиган бирлик учун кўпайтирувчи сифатида ишлатилади. Муайян катталикнинг бирликлари ўзаро ўлчамлари билан фарқланиши мумкин. Масалан, метр, фут ва дюйм узунликнинг

²⁷ Крилова Г. Д. Основы стандартизации, сертификации, метрологии: Учебник.-3 е изд., М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006.-671 стр.

бирликлари бўлиб, қуйидаги ҳар хил ўлчамларга эга-1 фут- 0,3048 м, 1 дюйм -25,4 мм.га тенгдир.

Катталикнинг бирлиги ҳам, катталикнинг ўзига ўхшаш асосий ва ҳосилавий бирликларга бўлинади:

Катталикнинг асосий бирлиги деб-бирликлар тизимидаги ихтиёрий равишда танланган асосий катталикнинг бирлигига айтилади.

Бунга мисол қилиб, ЛМТ-катталиклар тизимига тўғри келган МКС бирликлар тизимида метр, килограмм, секунд каби асосий бирликларни олишимиз мумкин.

Ҳосилавий бирлик деб, берилган бирликлар тизимининг бирликларидан тузилган, таърифловчи тенглама асосида келтириб чиқариловчи ҳосилавий катталикнинг бирлигига айтилади.

Ҳосилавий бирликка мисол қилиб 1 м/с-ҳалқаро бирликлар тизимидаги тезлик бирлигини; 1 Н - 1 кг. м/с² куч бирлигини олишимиз мумкин.

1960 йили ўлчов ва оғирликларнинг XI Бош конференцияси Халқаро бирликлар тизимини қабул қилган бўлиб, мамлакатимизда буни SI (SI-System International) халқаро тизими деб юритилади. Кейинги Бош конференцияларда SI тизимига бир қатор ўзгартиришлар киритилган бўлиб, ҳозирги ҳолати ва бирликларга қўшимчалар ва кўпайтиргичлар ҳақидаги маълумотлар 2-жадвалда келтирилган²⁸.

2-жадвал

Метрология фаолиятидаги ўлчов бирликларининг халқаро даражада номланиши

№	Катталикнинг номи	Ўлчами	Бирликнинг номи	Халқаро белгиланиши	Илова
1	Узунлик	L	Метр	m	
2	Масса	M	Килограмм	kg	
3	Вақт	T	Секунда	s	
4	Электр токининг кучи	I	Ампер	A	
5	Температура	θ	Кельвин	K	
6	Модда миқдори	N	Моль	mol	
7	Ёруғлик кучи	J	Кандела	cd	
8	Ясси бурчак	I	Радиан	rad	Кейин киритилган
9	Фазовий бурчак	I	Стерadian	sr	

Манба: Крилова Г.Д. Основы стандартизации, сертификации, метрологии:-Учебник.-3 е изд., М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006.-671 стр.

2-жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, метрология фаолиятидаги ўлчов бирликларининг халқаро даражада номланиши келтирилган ва ушбу ўлчов бирликлари амалда қўлланиб келинмоқда.

1993 йил 28 декабрда қабул қилинган “Метрология тўғрисида”ги қонунда “метрология” сўзи-ўлчовлар, уларнинг ягона бирликда бўлишини таъминлаш усуллари ва воситалари ҳамда талаб қилинадиган аниқликка эришиш йўллари ҳақидаги фан деб таъриф берилган.

Метрология соҳасида ишлатиладиган терминлар қуйидагилар:

²⁸ Крилова Г.Д. Основы стандартизации, сертификации, метрологии:-Учебник.-3 е изд., М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006.-671 стр.

➤ “ягона ўлчов бирлиги”-ўлчовларнинг натижалари қонунлаш-тирилган бирликларда акс эттирилган ва ва хатоликлари берилган эҳтимолликда маълум бўлган ўлчов ҳолати;

➤ “ўлчов воситаси”-ўлчовлар учун фойдаланиладиган ва нормаланган метрологик хусусиятга эга бўлган техника воситаси;

➤ “метрологик хизмати”-давлат органлари ва юридик шахсларнинг метрология хизматлари тармоғи ҳамда уларнинг ўлчовлар ягона бирликда бўлишини таъминлашга қаратилган фаолияти;

➤ “давлат метрология назорати”-метрология қоидаларига риоя этилишини текшириш мақсадида давлат метрология хизмати органлари амалга оширадиган фаолият;

➤ “ўлчов воситаларини текширувдан ўтказиш”- ўлчов воситаларининг белгилаб қўйилган техник талабларга мувофиқлигини аниқлаш ва тасдиқлаш мақсадида давлат метрология хизмати органлари (ваколат берилган бошқа органлар, ташкилотлар) томонидан бажариладиган операциялар мажмуи;

➤ “ўлчов воситаларини калибрлаш”-метрологик жиҳатларнинг ҳақиқий қийматларини ва ўлчов бирликларининг қўллашга яроқлилигини аниқлаш ҳамда тасдиқлаш мақсадида калибрлаш лабораторияси бажарадиган операциялар мажмуи;

➤ “ўлчов воситаларини яшаш (таъмирлаш, сотиш, ижарага бериш) учун лицензия”-давлат метрология хизмати томонидан юридик ва жисмоний шахсларга бериладиган, мазкур фаолият турлари билан шуғулланиш ҳуқуқини гувоҳлантирувчи ҳужжат.

➤ “ўлчов воситаларини метрологик аттестация қилиш”-ягона намуналарда ишлаб чиқриладиган (ёки Ўзбекистон ҳудудига ягона намуналарда олиб кириладиган) ўлчов воситаларининг хоссаларини синчиклаб тадқиқ этиш асосида улар қўлланиш учун ҳаққоний эканлигининг метрология хизмати томонидан эътироф этилиши;

➤ “метрология хизматлари, марказлари, лабораторияларини аккредитация қилиш”- ўлчовларнинг ягона бирлигини таъминлаш ишларини аккредитация қилишни белгиланган соҳада ўтказишга метрология хизматлари, марказлари, лабораторияларининг ваколатли эканлигининг расмий эътироф этилиши;

➤ “ўлчов воситаларини калибрлаш ҳуқуқига эга бўлиши учун юридик шахслар метрология хизматини аккредитация қилиш”-юридик шахслар метрология хизматининг белгиланган соҳада ўлчов воситаларини калибрлашдан ўтказишга ваколатли эканлигининг расмий эътироф этилиши;

➤ “ўлчовларнинг бажарилиш услубиётларини метрологик аттестация қилиш”-ўлчовларни бажариш услубиётининг унга қўйилган метрология талабларига мослигини баҳолаш ҳамда тасдиқлаш мақсадида тадқиқот ўтказиш;

➤ “ўлчовларнинг бажарилиш услубиёти”-операциялар ва қоидалар мажмуи бўлиб, уларнинг бажарилиши хатолари маълум бўлган ўлчов натижалари олишни таъминлайди;

Метрология тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу қонундан ва Ўзбекистон Республикасининг ўзга қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Қорақалпоғистон Республикасида метрология соҳасидаги муносабатлар Қорақалпоғистон Республикаси қонун ҳужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Башарти халқаро шартномада ёки битимда Ўзбекистон Республикасининг метрология тўғрисидаги қонун ҳужжатларидагидан ўзгача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома ёки битим қоидалари қўлланади.

Метрологияга оид фаолиятни давлат томонидан бошқаришни метрология бўйича миллий орган-Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги ("Ўзстандарт" агентлиги) амалга оширади.

“Ўзстандарт” ваколатига:

➤ метрология соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш, метрологияга оид фаолиятни минтақалараро ва тармоқлараро мувофиклаштириш;

➤ миллий эталонларни яратиш, тасдиқлаш, сақлаш ва қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг халқаро даражада солиштиришни таъминлаш қоидаларини белгилаш;

➤ ўлчов воситалари, усуллари ва натижаларига қўйиладиган умумий метрологик талабларни аниқлаш;

➤ давлат метрология текшируви ва назоратини амалга ошириш;

➤ метрология масалалари бўйича норматив ҳужжатларни, шу жумладан давлатнинг бошқа бошқарув органлари билан ҳамкорликда Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида мажбурий кучга эга бўлган норматив ҳужжатларни қабул қилиш;

➤ метрология соҳасида илмий ва муҳандис-техник кадрлар тайёрлаш;

➤ Ўзбекистон Республикасининг метрология соҳасидаги халқаро шартномаларига риоя этилиши устидан назоратни амалга ошириш;

➤ метрология масалалари бўйича халқаро ташкилотлар фаолиятида катнашиш киради;

➤ Ўзбекистон Республикасининг ўлчовларнинг ягона бирликда бўлишини таъминлаш тизими фаолият олиб бориши ва ривожланишини ҳамда унинг халқаро ўлчов тизими ва бошқа мамлакатларнинг ўлчовлар тизимлари билан уйғунлашувини таъминлаш;

➤ истеъмолчилар ҳуқуқларини, фуқароларнинг соғлиғи ва хавфсизлигини, атроф муҳитни ҳамда давлат манфаатларини нотўғри ўлчов натижаларининг салбий оқибатларидан муҳофаза қилишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш.

6-расм. Метрологик фаолиятнинг асосий йўналишлари

Ўлчовларнинг ягона бирликда бўлишини таъминлашга оид, метрология нормалари ва қоидаларини белгиловчи ҳамда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида мажбурий кучга эга бўлган норматив ҳужжатларни тасдиқлаш ва давлат рўйхатидан ўтказишни "Ўзстандарт" агентлиги амалга оширади.

6-расм маълумотларидан кўриш мумкинки, унда метрологик фаолиятнинг асосий йўналишлари келтирилган бўлиб, унга кўра метрологик фаолият иқтисодиётнинг барча тармоқларида ўлчашлар бирлигини таъминлашга қаратилган фаолият бўлиб, асосан, иқтисодий муносабатлар мувозанатини таъминлашга, маҳсулотлар, хизматлар ва жарёнлар хавфсизлигини таъминлашга ҳамда маҳсулот ва хизматлар сифатини таъминлашга қаратилган фаолият ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг корхоналари, ташкилотлари, давлат бошқарув органлари, юридик шахслар бирлашмалари метрология соҳасидаги давлат метрология текшируви ва назорати татбиқ этиладиган доирадан ташқаридаги нормалар ва қоидаларни белгилайдиган, ўлчовларнинг ягона бирликда бўлишини таъминлашга оид, "Ўзстандарт" агентлиги томонидан тасдиқланган норматив ҳужжатларни аниқлаштирадиган ва уларга зид бўлмаган норматив ҳужжатларни ўз ваколатлари доирасида ишлаб чиқишлари ҳамда тасдиқлашлари мумкин.

Назорат саволлари:

1. Метрология тушунчасини ёритинг.
2. Метрология фаолиятини ким олиб боради?

3. Метрология қаерда қўлланилади?
4. Метрология борасида халқаро ташкилотлар фаолиятини ёритинг?

7-МАВЗУ. РЕАЛ СЕКТОРДА МАҲСУЛОТНИ СЕРТИФИКАТЛАШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

7.1. Маҳсулотни сертфикатлаш соҳасидаги асосий тушунчалар. Сертификатлаштиришнинг мақсади ва вазифалари.

7.2. Ўзбекистонда сертификатлаштиришнинг ҳуқуқий асослари.

7.3. Сертификатлаштириш бўйича ишларни лицензиялаш.

7.4. Сертификатлаш натижалари: сертификат ва мувофиқлик белгиси.

Сертификатлаштириш сўзи лотин тилидан олинган бўлиб, "тўғри ишлаб чиқарилган" деган маънони билдиради. Маҳсулотнинг тўғри ишлаб чиқарилганлигини билиш учун унинг меъёрий ҳужжатларидаги меъёрларга мослигини текшириш зарур. Бундай вазифани сертификация амалга оширади.

Ишлаб чиқариш жараёни ва тақдим этилган материаллар стандарт ва техник талабларга жавоб берган ҳолда хизмат ёки маҳсулотга қафолатни таъминлаш мақсадида сертификатланади.²⁹

Белгиланган меъёрларга мос келишини текшириш учун синовлар ўтказиш лозим. Синовлар техник операциялар бўлиб, маҳсулотнинг бир ёки бир неча тавсифномаларини аниқлашда иборатдир. Синовлар синов лабораторияларида амалга оширилади.

Меъёрларга мослик даражасини систематик тарзда текшириш меъёрларига мосликни баҳолаш дейилади. "3-томон" амалга ошириши мақсадга мувофиқдир.

Сертификатлаш маҳсулотнинг (жараённинг, хизматнинг) берилган талабларига мослигини исботловчи асосий ишончли усули ҳисобланади. Сертификатлаш жараёнининг ташкил этувчилари, қоидалар, синовлар ва бошқалар қуйидаги омилларга боғлиқ бўлади. Бу омилларга стандартлаш, сифат ва бевосита сертификацияга таълуқли бўлган қонунчилик, сертификация объектининг ўзига хос хусусиятлари.

Сертификатлаш термини унинг марказий органи амалга оширади ва бу органнинг вазифаларига қуйидагилар киради:

- тизим устидан бошқарувни амалга ошириш;
- фаолият устидан назоратни амалга ошириш ва бошқа органларга сертификацияни ўтказиш бўйича ҳуқуқни бериш.
- сертификацияни ўтказишнинг қоидалари ва тартибини белгилаш;
- сертификацияни амалга ошириш учун меъёрий ҳужжатларни тайёрлаш;
- сертификация жараёнини амалга ошириш;
- сертификацияни жараёни устидан назорат ўтказиш тартибини белгилаш.

Саноат корхоналарида ишлаб чиқарилаётган турли хил маҳсулотлар муайян сифат кўрсаткичларига жавоб бериши керак. Сифат кўрсаткичлари эса маълум белгиланган талабларга маълум стандартга ёки бошқа меъёрий ҳужжатларга мос келишини талаб этади. Мувофиқликни сертификатлаштириш мумкин. Сертификатлаштириш деганда керакли ишончилилик билан маҳсулотнинг муайян стандартга ёки техникавий ҳужжатга мувофиқлигини тасдиқлайдиган фаолият тушунилади.

"Сертификатлаштириш" тушунчаси биринчи марта Халқаро стандартлаштириш ташкилоти Кенгашининг сертификатлаштириш масалалари

²⁹ Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

бўйича махсус кумитаси томонидан ишлаб чиқилиб, унинг "Сертификатлаштириш, сертификатлаштириш ва синов лаборатория-ларининг аккредитлаш соҳаларидаги асосий атамалар ва уларнинг қоидалари" қўлланмасига киритилган.

Қайта ишланган Халқаро стандартлаштириш ташкилотининг қўллан-масида "сертификатлаштириш" атамасининг фақатгина изоҳлари берилган:

-сертификатлаштириш умумий атама бўлиб, маҳсулот, технологик жа-раён ва хизматларнинг сертификатлаштиришда (мувофиқликни сертификатлаштириш) учинчи томонинг қатнашиши тушунилади;

-сифат тизимини баҳолаш соҳасидаги тараққиёт сифат тизимини сертификатлаштириш бўйича янги (таъминловчининг имкониятларини сертификатлаштириш) тушунча заруриятини тўғдирмоқда.

Қўлланманинг қайта ишланган нусхасида мувофиқликни "сертификатлаштириш" тушунчаси тегишли атамалар гуруҳига киритилган.

Мувофиқлик атамаси маҳсулот, жараён, хизматга белгиланган барча талабларга риоя қилишни ўз таркибига олади. Бунда мувофиқликни учта кўриниши - мувофиқлик баёноти, мувофиқликни аттестатлаш, мувофиқликни сертификатлаш белгилайди. Мувофиқлик баёноти деб етказиб берувчининг маҳсулот, жараён ва хизматларнинг аниқ бир стандартга еки бошқа меъерий хужжатга тула-туқис мувофиқлик ҳақида бутун масулиятни уз устига олганлигини баён этишга айтилади. Бу атамани сунги вақтларда "ўз-ўзини сертификатлаштириш" тушунчаси билан алмашинаётгани қайд қилинмоқда. Ўз-ўзини сертификатлаштириш деганда маҳсулот ишлаб чиқувчи томон бутун маъсулиятни ўзига олган ҳолда сертификатлаштиришни ўзини ўтказди ва маҳсулотнинг керакли даражада сифатлиги ҳақидаги кафолатини ўз ичига олади. Бундай сертификатлаштириш фаолиятини уз-узини сертификатлаштириш деб юритилади.

Мувофиқлигини аттестатлаш учинчи томон тарафидан "синов лабораториясининг баёноти" тушунилиб, маълум намуна маҳсулотга булган талабларни белгиловчи маълум стандартлар ёки бошқа хужжатлар билан мувофиқ эканлигини баён этишига айтилади.

Сертификатлаштириш деганда маҳсулот (буюм, мол) ёки хизмат муайян стандартга ёки техникавий шартларга мое келишини тасдиқлаш мақсадида утказиладиган фаолият тушунилиб, ушбу фаолият натижасида маҳсулот (буюм, молнинг) сифати ҳақида истеъмолчинини ишонтирадиган тегишли хужжат-сертификат берилади.

Яна бир зарур атамалардан бири "сертификатлаштириш тизими" у куйидагича таърифланади:

Сертификатлаш тизими - мувофиқликнинг сертификациялаштириш фаолиятини утказиш учун иш тартиби қоидаларига ва бошқаларига эга булган тизимдир. "Сертификациялаштириш тизими" атамасидан ташқари Сертификатлаштириш схемаси тушунчаси киритилиб, уни куйидагича таърифланади: Мувофиқликнинг сертификатлаштирилишини утказишдаги учинчи томон фаолиятининг таркиби ва тартиби".

Сертификатлаштириш тизимларида қатнашивчи учта тушунча тугри-сида тухталиб утамиз; сертификатлаштириш тизимидан фоидаланиш, сертификатлаштириш тизимида қатнашувчи ва сертификатлаштириш тизими аъзоси,

Сертификатлаштириш тизимидан фоидаланиш деганда сертификатлаштириш тизимсининг коидаларига мувофик гувоҳнома талабгорига берилган сертификатлаштиришдан фоидаланиш имкониятлари тушунилади.

Сертификатлаштириш тизимида катнашувчи деб ушбу тизимнинг коидаларига биноан фаолият курсатадиган, лекин тизими бошқариш имкониятига эга булмаган сертификатлаштириш идораси тушунилади.

Сертификатлаштириш тизими аъзоси деганда ушбу тизимнинг коидаларига биноан фаолият курсаадиган ва ва тизимни бошқаришда катнашадиган сертификатлаштириш идораси тушунилади.

Сертификатлаштиришнинг мақсад ва вазифалари қуйидагилардан иборат:

-одамларнинг ҳаёти, соғлиғи, юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулки ҳамда атроф муҳит учун хавфли бўлган маҳсулотлар реализация қилинишини назорат этиб бориш;

-маҳсулотларнинг жаҳон бозорида рақобат қила олишини таъминлаш;

-мамлакат корхоналари, қўшма корхоналар ва тадбиркорлар халқаро миқёсдаги иқтисодий, илмий-техникавий ҳамкорликда ва халқаро савдо-сотикда иштирок этишлари учун шароит яратиш;

-истеъмолчини тайёрловчининг (сотувчининг, ижрочининг) виждонсизлигидан ҳимоя қилиш;

-маҳсулот тайёрловчиси (сотувчиси, ижрочиси) таъкидлаган сифат кўрсаткичларини тасдиқлаш мақсадларида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг сертификатлаштириш органлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги (бундан буён матнда "Ўзстандарт" агентлиги деб юритилади) Ўзбекистон Республикасининг миллий сертификатлаштириш органидир.

"Ўзстандарт" агентлиги сертификатлаштириш соҳасида давлат сиёсатини амалга оширади, сертификатлаштириш ўтказиш юзасидан умумий қоидаларни белгилайди, улар тўғрисида расмий ахборотлар эълон қилиб боради;

-сертификатлаштириш тизимини такомиллаштириш дастурларининг лойиҳаларини ишлаб чиқади ҳамда уларни Ҳукумат муҳокамасига тақдим этади;

-Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси билан келишган ҳолда сертификатлаштиришнинг халқаро тизимларига қўшилиш тўғрисида қарорлар қабул қилади, шунингдек сертификатлаштириш натижаларини ўзаро эътироф этиш тўғрисида битимлар тузади, сертификатлаштириш масалалари бўйича бошқа давлатлар билан ўзаро муносабатларда ва халқаро ташкилотларда Ўзбекистон Республикаси номидан иш кўради;

-мажбурий равишда сертификатланадиган маҳсулотларнинг рўйхатини белгилайди ва уни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тасдиғига киритади;

-бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш органларини, синов лабораторияларини (марказларини), сертификатлаштириш соҳасидаги текширув органларини, шунингдек сифат бўйича эксперт-аудиторларни аккредитация қилади;

-сертификатланган маҳсулотларнинг, сифатни бошқариш тизимларининг, аккредитация қилинган сертификатлаштириш органларининг, синов лабораторияларининг (марказларининг), сифат бўйича эксперт-аудиторларнинг Давлат реестрини юритади;

-бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштиришга аккредитация қилинган органлар ва синов лабораториялари (марказлари) сертификатлаштириш қоидаларига риоя этиши устидан ва сертификатланган маҳсулотлар устидан давлат текшируви ва назоратини амалга оширади;

-қонун ҳужжатларининг нормалари бузилганлиги учун мувофиқлик сертификатлари ва мувофиқлик белгиларини бекор қилади ҳамда амал қилишини тўхтатиб қўяди, сертификатлаштириш органларининг аккредитация қилинганлик тўғрисидаги гувоҳномаларини бекор қилади, синов лабораторияларининг (марказларининг) фаолиятини тугатади.

-"Ўзстандарт" агентлигининг сертификатлаштириш соҳасидаги фаолиятини молиявий таъминлаш манбаи - давлат бюджети маблағи, шунингдек "Ўзстандарт" агентлиги кўрсатаётган хизмат учун олинадиган ҳақдан иборат.

Бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштиришга аккредитация қилинган органлар:

-бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш тизимларини тузадилар ва уларнинг амал қилишини таъминлайдилар;

-сертификатлаштиришни ташкил этадилар ва ўтказадилар;

-миллий мувофиқлик сертификатларини расмийлаштирадилар, берадилар ёки чет эл мувофиқлик сертификатларини эътироф этадилар;

-сертификатланган маҳсулотлар уйдан назоратни амалга оширадилар.

Синов лабораторияларини (марказларини) ва сертификатлаштириш органларини аккредитация қилиш билан боғлиқ сарф-харажатларни аризачи қоплайди.

Тегишли сертификатлаштириш тизими белгилаган тартибда аккредитация қилинган синов лабораториялари (марказлари) муайян маҳсулотларнинг синовини ёки муайян синов турини амалга оширадилар ҳамда сертификатлаштириш мақсадлари учун баённомалар берадилар.

"Ўзстандарт" агентлиги ўз вазифаларининг бир қисмини бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш органларига ва синов лабораторияларига (марказларига) ўтказишга ҳақлидир.

Маҳсулотлар (шу жумладан дастурий ва бошқа илмий-техникавий маҳсулотлар), хизматлар, шунингдек сифат тизимлари сертификатлаштириш объектлари ҳисобланади.

Одамларнинг ҳаёти, соғлиги, юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулки ҳамда атроф муҳит учун хавfli бўлган маҳсулотлар реализация қилинишини назорат этиб бориш, маҳсулотларнинг жаҳон бозорида рақобат қила олишини таъминлаш, мамлакат корхоналари, қўшма корхоналар ва тадбиркорлар халқаро миқёсдаги иқтисодий, илмий-техникавий ҳамкорликда ва халқаро савдо-сотикда иштирок этишлари учун шароит яратиш, истеъмолчини (сотувчини, ижрочини) ҳимоя қилиш, маҳсулот тайёрловчиси (сотувчиси, ижрочиси) таъкидлаган сифат кўрсаткичларини тасдиқлаш мақсадларида Ўзбекистон Республикасининг "Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида" ги ва "Озиқ-овқат маҳсулоти сифати ва хавфсизлиги тўғрисида" ги қонунлари қабул қилинди.

Ушбу қонун ва ҳужжатларда маҳсулотларни сертификатлаш, бу борадаги ваколатли органлар, сертификатлаштириш объектлари ва субъектлари, сертификатлаштириш фаолиятига доир умумий талаблар ва бошқа қатор масалалар белгилаб қўйилган.

Ма.сулотларни сертификатлаштириш – маҳсулотларнинг белгиланган талабларга мувофиқлигини тасди.лашга оид фаолиятдир.

Ўзбекистон Республикаси стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги – “Ўздавстандарт” агентлиги Ўзбекистон Республикасининг миллий сертификатлаштириш органидир.

“Ўздавстандарт” агентлиги “Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш тў.рисида” ги қонунга мувофиқ:

- сертификатлаштириш соҳасидаги давлат сиёсатини амалга оширади, сертификатлаштириш ўтказиш юзасидан умумий қоидаларни белгилайди, улар тўғрисида расмий ахборотлар эълон қилиб боради;

- сертификатлаштириш тизимини такомиллаштириш дастурларининг лойиҳаларини ишлаб чиқади ҳамда уларни ҳукумат муҳокамасига тақдим этади;

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Ма.камаси билан келишилган ҳолда сертификатлаштиришнинг халқаро тизимларига қўшилиш тўғрисида қарорлар қабул қилади, шунингдек сертификатлаштириш натижаларини ўзаро эътироф этиш тўғрисида битимлар тузади, сертификатлаштириш масалалари бўйича бошқа давлатлар билан ўзаро муносабатларда ва халқаро ташкилотларда Ўзбекистон Республикаси номидан иш кўради;

- мажбурий равишда сертификатланадиган маҳсулотларни рўйхатини белгилайди;

- бир турдани ма.сулотларни сертификатлаштириш органларини, синов лабораторияларини (марказларини), сертификатлаштириш соҳасидаги текширув органларини, шунингдек сифат бўйича эксперт-аудиторларларни аккредитация қилади;

- сертификатланган маҳсулотларнинг, сифатни бошқариш тизимларининг, аккредитация қилинган сертификатлаштириш органларининг, синов лабораторияларининг (марказларининг), сифат бўйича эксперт-аудиторларларнинг Давлат реестрини юритади, шунингдек озиқ-овқат маҳсулотини ҳамда бундай маҳсулотни тайёрлашда ишлатиладиган асбоб-ускуналарни давлат рўйхатидан ўтказишни амалга оширади;

- бир турдаги ма.сулотларни сертификатлаштиришга аккредитация .илинган органлар ва синов лабораториялари (марказлари) сертификатлаштириш қоидаларига риоя этиши устидан ва сертификатланган маҳсулотлар устидан давлат текшируви ва назоратини амалга оширади;

- қонун ҳужжатларининг номлари бузилганлиги учун мувофи.лик белгиларини бекор қилади ҳамда амал қилишини тўхтатиб қўяди, сертификатлаштириш органларининг аккредитация қилганлик тўғрисидаги гувоҳномаларини бекор қилади, синов лабораторияларининг (марказларининг) фаолиятини тугатади.

Амалдаги қонунчиликка кўра маҳсулотлар (шу жумладан дастурий ва бош.а илмий-техникавий ма.сулотлар), хизматлар, шунингдек сифат тизимлари сертификатлаштириш объектлари, яъни сертификат талаб .илиниши мумкин бўлган объектлар ҳисобланади.

“Ўзстандарт” агентлигининг ўзи, унинг томонидан аккредитация қилинган ёки эътироф этилган сертификатлаштириш органлари, синов лабораториялари (марказлари), сертификатлаштириш соҳасидаги текширув органлари, сифат бўйича эксперт-аудиторлар, шунингдек маҳсулоти сертификатлаштирилиши лозим бўлган

корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жисмоний шахслар сертификатлаштириш субъектларидир.

Сертификатлаштириш объекти бўлган озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати, уларнинг хавфсизлигини таъминлаш, бу соҳадаги давлат бошқарувини белгилаш ма.садида Ўзбекистон Республикасининг “Озиқ-овқат маҳсулоти сифати ва хавфсизлиги тўғрисида” ги қонун қабул қилинган.

Қонунга мувофи. озиқ-овқат маҳсулотлари, уларнинг технологияларига гигиена сертификати талаб қилинади, яъни гигиена сертификати - озиқ-овқат маҳсулоти, технология, ускуна ва бошқа жараёнлар амалдаги санитария нормалари ва қоидаларига мос эканлигини тасдиқлайдиган ҳужжат.

Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги давлат бошқаруви Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Давлат санитария-эпидемиология хизмати, Ўзбекистон Республикаси қишлоқ вазирлиги ҳузуридаги Бош давлат ветеринария бошқармаси, Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Ўсимликлар карантини бош давлат инспекцияси, Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги ҳамда қонун ҳужжатлари билан белгиланадиган бошқа органлар (бундан кейин матнда давлат назорати органлари деб юритилади) томонидан амалга оширилади.

Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш со.асидаги давлат бошқаруви .уйидагиларни ўз ичига олади:

- давлат томонидан нормалаш;
- озиқ - овқат маҳсулотини ҳамда уни таёрлашга мўлжалланган ва фойдаланганда озиқ–овқатга тегиб турадиган ускуналарни давлат рўйхатидан ўтказиш;
- озиқ - овқат маҳсулотини сертификатлаш;
- давлат назорати ва текшируви;
- озиқ - овқат маҳсулотининг сифатини ва хавфсизлигини таъминлаш тадбирларини режалаштириш.

Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш борасидаги давлат бош.арувининг турларидан бири озиқ – овқат маҳсулотини сертификатлашдир.

Аҳолини сифатли ва хавфсиз озиқ - овқат маҳсулоти билан таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини яратиш, тадбиркорлик фаолияти субъектлари қулай шарт-шароитлар шакллантиришни давом эттириш, маҳсулотларни сертификатлаштириш жараёнини соддалаштириш ва бу борадаги бюрократик тўси.ларни бартараф этиш мақсадида Вазирлар Ма.камасининг 2004 йил 6 июлдаги, 318-сонли “Маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиботини соддалаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги қарори қабул қилинди.

3. Мажбурий ва ихтиёрий сертификатлаштириш

Ўзбекистон Республикаси миллий сертификатлаштириш тизими маҳсулотни мажбурий ва ихтиёрий сертификатлаштиришни кўзда тутди. Дунё амалиётида товарларни танлашда истеъмолчига кўмаклашишнинг самарали воситаси бўлиб ихтиёрий сертификатлаштириш ҳисобланади.

Ишлаб чиқарувчи учун, унинг маҳсулотини нуфузли ташкилот томонидан сертификатлаштирилиши, мазкур маҳсулотни сотиб олиниши эҳтимолини билдиради. Ихтиёрий сертификатлаштириш маҳсулот рақобатбардошлигини оширади ва товар айланиши жараёнини тезлаштиради.

Ўзбекистонда ихтиёрий сертификатлаштириш экспортга жўнатиладиган маҳсулотлар учун қўлланилмоқда. Ички бозорда ихтиёрий сертификатлаштиришга бўлган талаб хозирча паст даражада, бироқ ихтиёрий сертификатлаштиришдан фойдаланиш бўйича маълум бир қизиқишлар мавжуд.

Ихтиёрий сертификатлаштириш объектларини мувофиқлигини мустақил тасдиқлашга манфаатдор бўлган хохлаган миллий ва хорижий ишлаб чиқарувчилар (товар етказиб берувчилар), сотувчилар, маҳсулотларни (хизматларни) ишлаб чиқувчилар ва ижрочилар ва бошқа хўжалик фаолияти субъектлари, ҳукумат органлари ихтиёрий сертификатлаштиришда ариза берувчи бўлишлари мумкин.

Ҳар қандай маҳсулот норматив ҳужжатларнинг талабларига мувофиқ эканлигини тасдиқлаш учун у юридик ва жисмоний шахснинг ташаббуси билан ихтиёрий сертификатлаштиришдан ўтказилиши мумкин.

Назорат саволлари

1. Сертификатлашнинг моҳияти нимадан иборат?
2. Корхона маҳсулотларини сертификатлаш қандай ишлардан иборат?
3. Сертификатлаш қандай амалга оширилади?
4. Сертификатлашнинг вазифалари нимадан иборат?
5. Сертификатлашга таъсир кўрсатувчи омиллар қайси?
6. « Сертификатлаш мазмуни нимадан иборат?

8-МАВЗУ. РЕАЛ СЕКТОРДА СИФАТ ТИЗИМИ ВА ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ СЕРТИФИКАТЛАШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

8.1. Сифат тизимини сертификатлашнинг мазмуни. Сифат тизимини сертификатлашни амалга оширишда норматив базанинг роли.

8.2. Маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхонада ишлаб чиқаришнинг ҳолати ва ишлаб чиқариш жараёнининг таҳлили.

8.3. Сертификатлашни амалга ошириш бўйича ИСО халқаро ташкилотининг тавсиялари.

8.4. Хорижий мамлакатларда сертификатлаш тажрибаси (Германия, Франция ва Япония).

9000 серияли ИСО стандартига мос келувчи сифатни таъминлаш тизимларини сертификатлаштириш чет мамлакатларида кенг ривожланган ҳисобланса, айти пайтда Россияда охириги 2 йил мобайнида бу муаммога жиддий эътибор берилмоқда. Балки, бундай ортда қолишнинг сабабларидан бири маҳаллий ишлаб чиқариш суръати тушиб кетганлиги ва ишлаб турган корхоналарнинг ўз маҳсулотларини экспортга чиқаришга бўш йўналганлигидир.

Ҳозирги кунда Россиянинг жуда оз миқдордаги ишлаб чиқариш корхоналари сифат тизимларини сертификатлаштириш аҳамияти ва зарурлиги англатадилар холос. Фақат бир неча ўн Россия корхоналари сифат тизимлари бўйича сертификатга эгадилар. Чет элда эса бир неча ўн минглаб фирмалар ва корхоналар шундай сертификатларга эга.

Чет эл мутахасислари сифатни таъминлаш тизимига мос келувчи сертификат фирмага жуда катта ютуқ ва устунлик беради деб ҳисоблайдилар. У бизнес бўйича шерикнинг ишончлилигини, шунингдек сифат тизими сертификатлаштирилган фирмаларга бажонидил кредит берувчи банклар билан алоқада ишончлиликини таъминлайди. Сифат тизимига сертификат - ма.сулот етказиб бериш шартномасини тузишда асосий омиллардан бири бўлиб, ғарб экспертларининг фикрича, яқин келажакда Европа бозорларида 95% гача шартномалар маҳсулот етказиб берувчи фирмада сифат тизими сертификати бўлгандагина тузилиши кўзда тутилмоқда. Сифатсиз маҳсулот билан боғлиқ бўлган суд даъволари вужудга келганда, тизим сертификати суд томонидан фирманинг айбсизлигини исботи сифатида баҳоланади.

Сифат тизимига сертификатнинг мавжудлиги турли хил тендерларда иштирок этиш учун зарурий шарт бўлади. Сифат тизимини сертификатлаштириш фирманинг (корхонанинг) ички ишларида ҳам ижобий таъсир кўрсатади: сифат тизимини сертификатлаштиришга тайёргарлик жараёнида ишлаб чиқиш ва корхонани бошқаришни тартибга солиб бозор иқтисодиётига мос келиши учун замин яратилади, маҳсулотни сертификатлаштириш ишлари енгиллашади.

Сертификатлаштирилган сифат тизими корхонани керакли маҳсулотни бир текисда ишлаб чиқариш қобилиятини характерлайди ва фирмани ҳам ички, ҳам ташқи бозорларда рақобатбардошлигининг муҳим омиллари деб қараш мумкин. Эндиликда ўз маҳсулотларини экспорт қилишни режалаштирган маҳаллий корхоналар учун сифат тизимини сертификатлаштириш – шартнома тузиш ва маҳсулотни муносиб сотиш имкониятларини белгиловчи муҳим шарт ҳисобланадиган алоҳида бир атмосфера вужудга келмоқда. Ҳозирги вақтда шундай муаммога дуч келган корхоналар кам эмас. Ачинарлиси шуки, чет эл структуралари билан контрактлар тузиш борасидаги бўлган музокараларда, сифат тизимига сертификатнинг мавжуд эмаслиги шартнома тузмокчи бўлган корхона

учун кўзланган имконият доирасида қониқарли бўлмаган ҳолда яқунланиши мумкин.

Россияда бозор муносабатларининг ривожланиши, шунингдек унинг ташқи иқтисодий вазифалари, РФ Давстандартини 1995 йилда РФ да сифат тизимларини сертификатлаштиришни ривожлантириш бўйича ишлар дастурини қабул қилишга рағбатлантирди. Бу дастурга мос равишда «Сифат тизимларини регистри» деб аталувчи «Сифат тизимларини ва ишлаб чиқаришни сертификатлаштириш тизими» ишлаб чиқилган ва қабул қилинди. Бу кўнгилли сертификатлаштириш тизимидир, аммо у, маълум бўлган мажбурий сертификатлаштириш тизимини ўзида намойиш этган давлат Россия ГОСТ РФ тизимининг бир .исмини ташкил этади. РФ учун янги бўлган кўнгилли тизимни ГОСТ Р. тизимига кириш ҳақидаги қарори қабул қилинган ва ГОСТ Р. тизимини Россияда ва унинг сифат ва мос келиш белгиси эътиборга эга бўлиб бораётган чет давлатларида маълумлигига асосланган. Тасодиф эмаски сифат тизими регистрли мос келиш белгиси ГОСТ Р. тизими белгисидан фа.ат белги олдида «Регистр» ёзуви ва белги тагида ИСО стандарти номерини кўрсатиш билан фар.ланади.

Буларнинг барчаси сифат тизимларига бериладиган Россия сертификатларини РФ да ва чет элда танилишини тезлаштиришга йўналтирилган.

Халқаро муста.ил сертификатлаштириш ташкилоти (ИОС) ҳам мавжуд бўлиб, бу ташкилот ма.сулотлар ва сифат тизимлари сертификатлаштириши бўйича 7 та катта – катта халқаро фирмаларни Дет Норске Веритас, Регистр Ллойда, Тюф – СЕРТ ва бошқаларни ўз таркибига олган. Ташкилотнинг асосий вазифаси ИСО 9000 сериясидаги халқаро стандарти бўйича сифат тизимларини тадбиқ этиш ва сертификатлаштиришдан, энг муҳими, қайта сертификатлаштиришлар ўтказилишини олдини олиш ва сертификатлаштиришга катта нуфуз беришдан иборат³⁰.

Халқаро аккредитлаш бўйича форум (IAF)19 та аккредитлаш бўйича миллий идораларни бирлаштирган бўлиб, унинг таркибига Австрия, Канада, АҚШ, Япония, Буюк Британия, Хитой ва ривожланган давлатларнинг аккредитлаш бўйича миллий идоралари киритилган.

1994 йилда ИСО Сифат тизимларини сертификатлаштириш учун ихтисослаштирилган бўлим (QSAR) ташкил қилиш ташаббусини кўтариб чиққан эди. Бундан кўзланган асосий мақсад - кўпроқ ягона тартиблар асосида ўтказиладиган аудитор текширувлари бўйича ягона шаклдаги сертификат беришни кенг равишда тадбиқ этиш. МЭК ҳам ўз сертификатлаштириш тизимига эга бўлиб, бунда ИСО нинг 9000 сериясидаги стандартлардан фойдаланилади. Шунинг учун ҳам QSAR нинг сертификатлаштириш тизими МЭК тизими билан ўзаро уйғун ҳисобланади. QSAR сифат тизимини сертификатлаштиришидан ўтган фирмалар QSAR белгисини ишлатишлари мумкин.

Саноати ривожланган давлатларда сертификатлаштириш асрнинг 20-30-йиларида пайдо бўлди. Лекин миллий сертификатлаштириш тизимлари кейинроқ яратилди. Қатор мамлакатларда улар фақат экспорт қилинадиган маҳсулот сифатини ошириш учун бунёд қилинган эди (Япония, Хиндистон, Югославия ва бошқалар).

³⁰ Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

Францияда NF белгили миллий сертификатлаштириш тизими учинчи томон сертификатлаштиришига мансуб ва:

- ишлаб чиқарувчи корхоналар буюртма беришини;
- корхоналарнинг сифатни таъминловчи тизимларини баҳолашни ўтказишни;
- маҳсулот намуналарини синовдан ўтказишни;
- маҳсулотни мувофиқлик белгиси билан тамғалаш ҳуқуқини берадиган сертификат ёки лицензияларни беришни;
- ишлаб чиқариш ёки савдо доирасидан олинган маҳсулотни даврий назорат қилиш ҳамда корхоналарда назоратни амалга оширишни назарда тутди.

1983 йилда маҳсулотни мувофиқлик белгиси билан тамғалаш ҳуқуқини бир неча минг хил маҳсулотни чиқарадиган 2000 корхона олган. Мувофиқлик белгиси билан чиқарилган маҳсулотнинг умумий ҳажми 40 млрд. франкка етган.

1981 йилдан бошлаб Франция ҳукумати 18 миллий ташкилотни сертификатлаштириш бўйича ваколатли орган сифатида тан олди, уларнинг ичида энг нуфузлиги AFNOR дир.

Германияда стандартларга мувофиқлик белгиси (DIN) 1920 йил немис стандарт институти томонидан таъсис қилинган. У маҳсулотнинг барча турларига (намуналар синовини ўтказиш ва ишлаб чиқаришни назорат қилишнинг махсус тартибига эга бўлган газ жихозлари, сув билан таъминлаш жихозлари ва бошқа айрим маҳсулотлар бундан истисно) тарқалган.

DIN стандартларига мувофиқликни сертификатлаштириш тизими маҳсулотнинг 110 гуруҳини қамраб олган. Унга маҳсулотни DG-WK (маҳсулотни тамғалаш немис ассоциацияси) белгиси билан тамғалаш учун 15000 дан ортиқ лицензия берилган. Бу сертификатлаштириш тизимида амалдаги қоидаларга риоя қилиш мажбуриятини олиш шарти билан хорижий етказиб берувчилар иштирок этишлари мумкин.

Германияда маҳсулотнинг аниқ турларини, масалан, электротехник ва электрон жихозларни сертификатлаштирадиган тизимлар ҳам мавжуд.

Электрон жихозларни сертификатлаштириш немис электротехника ассоциацияси (VDE) қарамоғи остида фаолият кўрсатади. DIN билан келишиб VDE электротехника, электроника ва алоқа доираларида миллий стандартлар ишлаб чиқади.

Умуман олганда, Германияда турли мавқега эга кўпгина сертификатлаштириш тизимлари амалда: ўз-ўзини сертификатлаштириш, 4 ва 5-тизимлар доирасида учинчи томон сертификатлаштириши (4.01-жадвал).

Буюк Британияда бошқа ривожланган мамалакатлардагидек бир неча миллий сертификатлаштириш тизимлари амал қилади. Уларнинг ичида энг каттаси Британия стандарт институти (БСИ) яратган тизимдир.

У миллий стандартларига мувофиқлик махсус белгисига эга. Мазкур тизим доирасида сертификатлаштириш ишларига раҳбарликни сифатни таъминлаш Бошқармаси БСИ QUAD амалга оширади. Маҳсулотни сертификатлаштириш тартиби Франция ва Германияда қўлланадиган тартибга ўхшайди.

Корхоналар БСИни огохлантirmасдан маҳсулотни ўзгартирмайдилар. Маҳсулотга киритиладиган ўзгартиришлар фақат ўзгартирилган маҳсулот стандарт талабларига жавоб беришини тасдиқлайдиган синовлар ўтказгандан кейингина QUAD томонидан тан олинади. Лицензиянинг муддати бир йил, ундан кейин у чўзилиши керак.

Британия тизими 250 миллий стандартларни қамраб олди, миллий ва хорижий фирмаларга мингдан ортиқ лицензия берилган. БСИ мунтазам равишда сертификацион маҳсулотлар рўйхатини чоп этади ҳамда харидорлар учун қўлланма нашр этади, унда ҳар бир миллий стандарт бўйича берилган сертификат ҳақида маълумот беради.

АҚШда, Ғарбий Европа мамлакатларидан фарқли равишда сертификатлаштиришнинг ягона қоидалари йўқ. Ишлаб чиқарувчилар ассоциациялари ва хусусий компаниялар қошида юзлаб тизимлар амал қилади. Стандартлаштириш соҳасида ҳам ҳолат шундай, яъни стандартларни турли мавқега эга юзлаб ташкилотлар ишлаб чиқади, Шунинг учун мавжуд сертификациялаш тизимлари учун умумий мезонлар яратиш бўйича ҳаракат қилинмоқда. Шу мақсадда синов лабораторияларини аккредитацияси миллий тизими яратилган ва сертификациялаш тизимларини рўйхатга олиш тизими яратилмоқда³¹.

АҚШда сертификатлаштириш миллий миқёсда ҳам, халқаро миқёсда ҳам маҳсулот сифатининг кафолати бўлиб хизмат қилади. Бу мамлакатда сертификатлаштириш мажбурийлиги ҳақидаги қонун амалда. Сертификатлаштиришнинг зарурати эса ишлаб чиқарувчи корхоналар ишлаб чиқараётган маҳсулотнинг юқори даражада рақобатбардошлигини таъминлашга эришишни талаб қилади.

АҚШда Суғурта компаниялар миллий лабораторияси, Америка газ саноати корхоналари лабораторияси, Небраска штатидаги қишлоқ хўжалиги техникасини синаш маркази қошида яратилган сертификатлаштириш тизимлари катта обрўга эга. Улар билан бир қаторда 2000 дан ортиқ тижорат синов лабораториялари маҳсулотнинг кенг ассортименти стандарт талабларига мувофиқлигини синаш бўйича ўз хизматларини таклиф қиладилар.

Сертификатлаштириш амалга ошириладиган стандартлар сифатида Америка стандартлар институти UL стандартлари, ёнғиндан сақлаш Миллий ассоциацияси стандартлари ва бошқалар хизмат қилади. Одатда АҚШ меъёрий ҳужжатлари талабларини ҳисобга олмаган халқаро стандартлар ва бошқа мамлакатларнинг стандартлари сертификация ўтказиш учун қабул қилинмайди, яъни импорт қилинадиган маҳсулотнинг маълум дискриминацияси мавжуд³².

Японияда 1949 йилда мамлакат олимлари ва муҳандислари уюшмаси қошида сифатни назорат қилиш муаммосини ўрганиш бўйича махсус гуруҳ ташкил қилинган. 60- йилларнинг охирида эса мамлакатда ишлаб чиқаришда сифат назорати тўла ҳажмда татбиқ этилган.

Ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини таъминлаш асосий тамойиллари куйидагилардир:

- *корхона барча бўлинмалари ва ҳамма ходимлари иштирок этадиган маҳсулот сифатининг тўла назорати;*
- *саноат тармоқлари бўйича маҳсулот сифати назорати соҳасида ўқитиш;*
- *сифат тўғарақлари фаолияти;*
- *сифат назоратининг статистик усулларини қўллаш;*

³¹ Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

³² Quality systems and standards for a competitive edge. J. Luis Guasch, Jean-Louis Racine, Isabel Sánchez, Makhtar Diop. 2007. NW Washington, DC 20433. ISBN-13: 978-0-8213-6894.

- *сифат ҳоаяларини тарғибот қилиш бўйича миллий компания.*

Сифат муаммоларига бундай фундаментал ёндашишда Японияда сертификатлаштириш япон товарларнинг юқори сифат даражасини таъминлаш ва жаҳон бозорида улар рақобатбардошлигини ошириш воситаси сифатида кўрилади.

Саноат стандартлаштириш қонунига биноан маҳсулотни япон индустриал стандартлари JIS талабларига мувофиқлиги белгиси билан тамғалаш кўрсатилган. У мамлакатда саноат стандартларини оммалаштириш самарали воситаси бўлиб хизмат қилади ҳамда фирмалар даражасида сифат назорати усуллари тарқалишига кўмаклашади.

JIS белгисидан фойдаланиш ҳуқуқини саноатнинг тегишли тармоқлар вазирлари беради. Мувофиқлик белгиси икки шаклда бўлади: "А" ва "В" шаклари, улар маҳсулот ва технологик жараёнлар миллий стандартларга мувофиқлигини белгилаш учун қўлланади. Ҳукумат JIS белгиси билан тамғаланган маҳсулот ва технологик жараёнлар сифатини кафолатлайди.

1980 йилгача хорижий ишлаб чиқарувчиларга JIS белгисини қўллаш ман этилар эди. Кейинчалик хорижий етказиб берувчилар япон ишлаб чиқарувчилари билан бир қаторда сертификатлаштириш процедурасида қатнашиш ҳуқуқига эга бўлдилар.

Кўриб чиқилган мувофиқлик белгиси JIS билан бир қаторда Японияда ишлов берилган озиқ-овқатлар, қишлоқ хужалик ва балиқ маҳсулотлари учун JIS белгиси таъсис қилинган. У озиқ-овқат, қишлоқ хўжалик ва ўрмон маҳсулотларини стандартлаштириш ва тегишли равишда тамғалаш бўйича қонун асосида киритилган.

Сертификатлаштириш тизимлари япон саноатининг барча тармоқлари: машинасозлик, электротехника, кимё саноати ва бошқаларни қамраб олади. 1983 йил мартда япон ва хорижий корхоналарга тегишли равишда тамғаланган маҳсулот чиқариш ҳуқуқини берадиган 16000 ва 20000 лицензия берилган.

Ҳозирги кунда саноати ривожланган мамлакатларда сертификатлаштириш барча соҳаларда татбиқ этилмоқда. Бу икки омил билан белгиланади:

1) *истеъмолчига маҳсулот сифатининг барқарор даражасини таъминлашга интилиши;*

2) *ички ва ташқи бозорларда юқори рақобатбардошликни таъминлашга интилиши. Агар рақиблардан бири у ишлаб чиққан маҳсулот сертификатлашдан ўтди деса, бошқа рақобат қилувчи фирмалар зудлик билан ўхшаш чораларни кўришига мажбур.*

Ривожланаётган мамлакатлардаги сертификатлаштириш. Сертификатлаштириш ривожланаётган мамлакатларда ҳам кенг тарқалган. Миллий сертификатлаштириш тизимларининг ташкилий тамойиллари учинчи томон сифатлаштириш тамойилларига мос келади. Бундай ҳолат ривожланаётган мамлакатлар саноати ривожланган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиши туфайлидир.

Хиндистонда сертификацион белгиси 1952 йилда киритилган. Маҳсулотни тамғалаш тизими, мувофиқлик белгисини боиқариш ҳиндистон стандартлар институти (ISI) зиммасига юклатилган.

Ҳар қандай ишлаб чиқарувчи корхона маҳсулотни мувофиқлик белгиси билан тамғалаш ҳуқуқини берадиган лицензия олиш учун ISI га мурожат қилиши мумкин. Буюртма олгандан кейин ISI корхона ҳамма бўлинмаларини, корхонага кириб келадиган материал, жамловчи узел ва деталлардан бошлаб охириги

маҳсулотгача ўлчаш ва синаш жихозланганлигани текширади. Текшириш натижалари ижобий бўлса, корхона ўз маҳсулотини тамғалаш ҳуқуқини олади. ISI томонидан берилган ҳар бир лицензия таркибида маҳсулот намуналарини синаш ва назорат қилиш шакли бор.

Лицензия амалда бўлган муддат ичида ISI:

— *корхоналарга ISI назоратчилари мунтазам равишда ташириф буюрадидлар, шу пайтларда назорат синовларини ўтказиш мақсадида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот намуналари ажратиб олинади;*

— *савдо доирасидан олинган маҳсулот намуналарини синайди;*

— *харидорлар ёки истеъмолчилар мувофиқлик белгиси билан тамғаланган маҳсулот сифати устидан қилган шикоятларни кўриб чиқади.*

Лицензия амалининг муддати бир йил, ундан кейин лицензия муддати чўзилиши керак. Бунинг учун корхона лицензия муддати туташига бир ойдан кам вақт қолмаганда ISI га мурожаат қилиши керак. ISI нинг мувофиқлик белгиси хорижий маҳсулотга берилиши мумкин эмас, чунки у бирорта бошқа мамлакатда рўйхатга олинмаган.

Хиндистонда машинасозлик кимё, электротехник ва электрон саноат ва бошқа корхоналарга ўз маҳсулотини тамғалаш ҳуқуқини берадиган 10000 дан ортиқ лицензия берилган.

Таиландда сертификатлаштириш тизими 1968 йилда ташкил қилинган. Таиланд саноат стандартлари институти (TISI) бошқаради.

TISI сертификатлаштириш тизими ишлаб чиқариш ҳолатини доимий назорат қилиш ва маҳсулот синовларини ўтказишга мосланган.

Мажбурий сертификатлаштиришда импорт қилинадиган буюмлар миллий корхоналар буюмлари билан бир шароитларда тамғаланади.

Миллий сертификатлаштириш тизимлари миллий стандартлаштириш тизими бор бошқа ривожланаётган мамлакатларда ҳам (масалан, Туркия, Колумбия ва боқш.) мавжуд.

Ўзбекистон Республикасида сертификатлаштириш. Ўзбекистон Республикаси халқаро ташкилотлар (ISO, ИЛАК, ЕОК ва бошқ.) билан ҳамкорлиги мамлакатда бозор муносабатлари шаклланиш даврида, айниқса, зарур бўлиб қолади. Европа ҳамжамиятининг ягона бозор "ички чегараларсиз фазо" яратиш нияти бу ташкилотлар охириги йиллардаги стратегиясини аниқлаб берди. Унинг бош йуналиши бўлиб ЕК комиссияси билан ҳамкорликда халқаро савдодаги техникавий тўсиқларни бартараф қилишдир.

Ўзбекистон Республикасида сертификатлаштириш меъёрий негизини ЎзРСТ5.0-98, ЎзРСТ 5.1-95, ЎзРСТ 5.2.-93, ЎзРСТ 5.3-92, ЎзРСТ 5.4-93, ЎзРСТ 5.5-93 ва Миллий сертификатлаштириш тизимининг (ЎзРМСТ) раҳбарлик хужжатлари мажмуи ташкил қилади.

ЎзРМСТда қуйидаги фаолият турлари назарда тутилган:

— *маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш;*

— *сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришни сертификатлаштириш;*

— *синов лабораториялари (марказлари)ни аккредитлаш;*

— *бир жинсли маҳсулотни сертификатлаштирувчи органларни аккредитлаш;*

— *сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришни сертификатлаштирувчи органларни аккредитлаш;*

— *назорат органларини аккредитлаш;*

— сертификатлаштирилган маҳсулот, сифат тизимлари ва ишлаб чиқаришлар, аккредитланган органлар ва синов лабораториялари (марказлари) устидан инспекция назорати;

— мажбурий сертификатлаштириш қоидаларига риоя қилиш устидан назорат;

— айтиб ўтилган фаолият йўналишлари бўйича эксперт-аудиторларни тайёрлаш ва аттестациялаш.

Сертификатлаштириш маҳсулот, жараёнлар ва хизматлар:

— давлатлараро стандартлар (МДХмамлакатлари);

— Ўзбекистон Республика стандартлари ва бошқа маҳсулотга бўлган талабларни жорий қилган чизмаий наишр этилган ҳужжатлар;

— Ўзбекистон Республикаси Миллий сертификатлаштириш органи (Ўздавстандарт) номида қўшилган сертификатлаштириш халқаро ва хорижий миллий стандартлари талабларига мувофиқлиги тасдиқни таъминлайди.

Ўзбекистон Республикасида сифат тизимларини сертификатлаштириш меъёрий негизини ISOнинг 9000-серияли халқаро стандартлари ва ЎЗРМСТнинг рахбарлик ҳужжатлари мажмуи ташкил қилади.

ISOнинг 9000-серияли стандартлар номи:

ISO-9000. Сифат умумий бошқаруви ва сифатни таъминловчи стандартлар. Танлаш ва қўллаш бўйича рахбарлик кўрсатмалари.

ISO-9001. Сифат тизими. Лойихалаш ёки ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, монтаж ва хизмат қилишда сифатни таъминлаш модели.

ISO-9002. Сифат тизими. Ишлаб чиқариш ва монтаж пайтида сифатни таъминлаш модели.

ISO-9003. Сифат тизими. Якуний назорат ва синовларда сифатни таъминлаш модели.

ISO-9004. Сифатнинг умумий бошқаруви ва сифат тизими элементлари. Рахбарлик кўрсатмалари.

9000-серияли ISO халқаро стандартлари ташилот (корхона)га сифат соҳасида қуйидаги масалаларни ечишга ёрдам беради:

— маҳсулот ёки хизмат сифатини истеъмолчилар аниқланган ёки тахмин қилинган эҳтиёжларини доим қондирилиши таъминлайдиган даражага эришиши ва уни сақлаб туриши;

— ўз раҳбариятида мулжалланган сифатга эришилмоқда ва у берилган даражада сақланиб турганлиги ҳақида ишончни таъминлаш;

— истеъмолчида мулжалланган маҳсулот сифати ва тақдим этилаётган хизмат сифатига эришилганлик ёки эришилиши лозимлиги ҳақидаги ишончни таъминлаш.

Ишончни таъминлаш агар контрактда назарда тутилган бўлса, исботларни тақдим этиш ҳақида ўзаро келишилган талаблар бўлиши мумкин.

Назорат ва мулоҳаза учун саволлар

1. Халқаро сертификатлаштириш тизимининг хусусиятлари нимада ?
2. Халқаро сертификатлаштириш тизимининг асосий афзалликлари қандай?
3. Халқаро сертификатлаштириш тизимининг асосий кўрсаткичларини санаб беринг ?
4. Халқаро сертификатлаштиришнинг қандай турлари мавжуд?
5. Халқаро сертификатлаштириш қандай таснифланади?
6. Халқаро сертификатлаштиришнинг мақсади нима?

9-МАВЗУ. РЕАЛ СЕКТОРДА МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ ОШИРИШДА EAN ШТРИХ КОДЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШ

9.1. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарларга штрихли кодлашни жорий этиш.

9.2. “EAN International” товарларни рақамлаш бўйича Халқаро Уюшма фаолияти.

9.3. Ўзбекистон Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси томонидан халқаро талабларга мувофиқ, товарларни EAN штрихли кодлари билан тамғалаш жараёни.

9.4. Штрих кодларни яраталиши ва уни халқаро савдога таъсири.

Ўзбекистон товарларининг ички ва хорижий бозорларда рақобатбардошлилигини ошириш, товар ишлаб чиқарувчини товарларни рақамлашнинг халқаро тизимлари доирасида идентификаштираш, истеъмолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, товарлар ишлаб чиқаришнинг автоматлаштирилган ҳисобини юритишни таъминлаш мақсадида жорий этди.

1. Қуйидагилар:

"EAN International" товарларни рақамлаш Халқаро Уюшмаси (Бельгия) томонидан Ўзбекистон Республикасига 478 рақамли идентификаштираш коди берилганлиги;

Ўзбекистон Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси томонидан халқаро талабларга мувофиқ, товарлари EAN штрихли кодлари билан тамғаланадиган тадбиркорлик фаолияти субъектларини рўйхатдан ўтказиш ҳамда товарларни идентификаштираш тизимидан фойдаланувчилар фаолиятига услубий раҳбарлик қилиш учун "EAN Uzbekistan" товарлар ва хизматларни автоматик идентификаштираш маркази ташкил этилганлиги;

"Ўздавстандарт" маркази томонидан штрихли кодларнинг оригинал-макетларини тайёрлаш маркази ташкил этилганлиги маълумот учун қабул қилинсин.

2. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарларни штрихли кодлаш тўғрисидаги Низом иловага мувофиқ тасдиқлансин.

3. "Ўзстандарт" агентлигига:

Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарларни штрихли кодлаш тизимини жорий этиш бўйича ягона сиёсатни амалга ошириш;

Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарлар штрихли кодларининг давлат реестрини юритиш;

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ штрихли кодлаш тизими қўллаш тартибини тартибга солувчи меъёрий ҳужжатларни ва услубий материалларни ишлаб чиқиш;

Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи субъектларни турли манбалардаги штрихли кодлар оригинал-макетлари билан таъмирлаш функциялари юклансин.

4. Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги Ўзбекистон Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси ҳамда "Ўздавстандарт" маркази билан биргаликда 1999 йил сентябрь ойида Тошкент шаҳрида саноат, қишлоқ хўжалиги ва савдо корхоналари вакиллари кўрсатиб ўтилган тизимни қўллаш хусусиятлари билан таништириш учун "Ўзбекистон Республикасида товарни рақамлаш (штрихли кодлаш)" мавзуида республика семинари ўтказилди.

5. Мулкчиликнинг барча шаклларидаги юридик шахсларга товарларни штрихли кодлашни:

Экспорт қилинаётган маҳсулотларни, янги товарларни ва улар учун янги этикеткалар ёки ўраш-жойлаш буюмлари буюртма қилинаётган товарларни тамғалашни 2000 йил 1 мартгача;

Бошқа барча товарларни тамғалашни 2000 йил охиригача жорий этиш тавсия қилинсин.

Белгилаб қўйилсинки, ўз маҳсулотига "EAN International" штрихли кодини учинчи мамлакатларда олган тадбиркорлик фаолияти субъектлари ундан ушбу қарор қабул қилинган вақтдан бошлаб бир йил мобайнида фойдаланишлари мумкин.

Штрих код- бу қора ва оқ ранглардан иборат бўлган, техника воситалари орқали маълум бир ахборотни ҳисоб-китоб қилишга ёрдам берадиган жараён ҳисобланади.

1948 йили Дрекселя(Филадельфия) университети аспиранти Бернард Силвер(1924-1962) маҳаллий озиқ-овқатлар ишлаб чиқарадиган компаниясининг президенти университет деканидан янги автоматик тарзда маҳсулотлар ҳақидаги ахборотни ўқийдиган ва ҳисоблайдиган тизим яратишини сўраганини эшитиб қолди.

Б.Сильвер бу ҳақда дўстлари - Джордин Джохэнсон ва Норман Джозеф Вудландларга сўзлаб берди. Улар биргаликда маркировка тизими устида изланишга киришдилар.

Улар томонидан биринчи ишлаб чиқилган тизим ультрафиолет сиёҳлардан иборат бўлиб у жуда қиммат ҳамда вақт ўтиши билан учиб кетарди. Тизимни амалга ошириш мумкинлигига ишонган Н.Д.Вудланд ишни давом эттириш учун Флоридага борди.

Кейинги уринишларида Морзе алифбоси унга ёрдам берди. У ўзининг биринчи штрих-кодини денгиз қирғоғидаги қумдан тузди: "Мен фақатгина пастдаги нуқта ва тиреларни кенгайттирдим ва улардан қисқа ва узун вертикал чизиклар ҳосил қилдим".

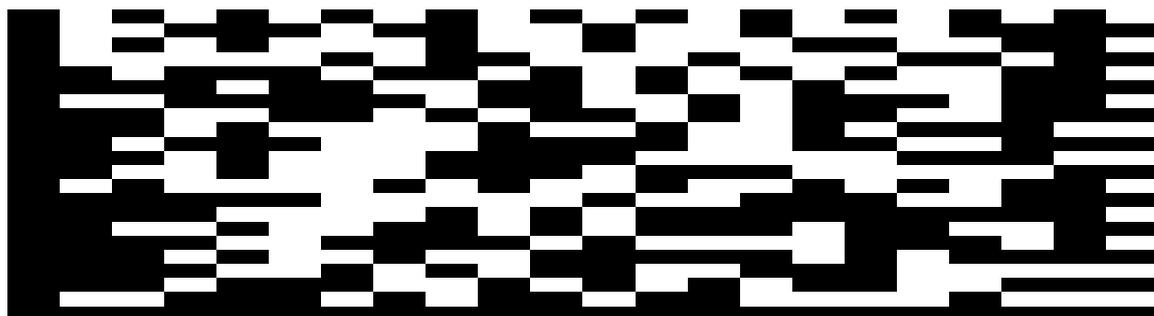
✦ Штрихларни ўқиш учун у оптик саунтрек ва кинофилмлар овозини ёзиб оладиган технологик қўрилмаларидан фойдаланди.

✦ 1949 йили октябр ойида Н.Вудланд и Б.Сильвер патент бюросига ариза беришди.

- ✦ 1952 йили 7 октябрда ўзларининг ихтиролари учун №2612994 америка патентини олишди.

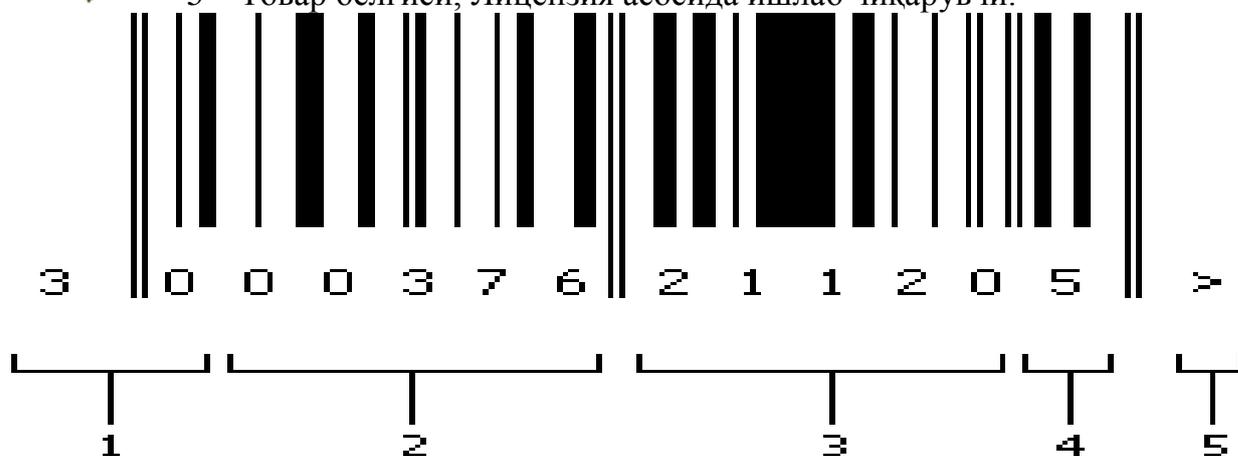

Чизиқли штрих код

Икки ўлчамли штрих код

- ✦ 1 – Мамлакат коди.
- ✦ 2 – Таёрловчи коди.
- ✦ 3 – Товар коди.
- ✦ 4 – Назрат рақами.
- ✦ 5 – Товар белгиси, Лицензия асосида ишлаб чиқарувчи.

Назрат ва муҳокама учун саволлар

1. Штрих код ҳақида сўзлаб беринг?
2. Штрих код қандай усуллар билан ўрганилади ?
3. Республикамиз истеъмолчиларига штрих коднинг қандай қўлайлиги мавжуд?
4. Икки ўлчамли штрих код сиёсати қандай ўрин тутди ?

10-МАВЗУ. ИСТЕЪМОЛЧИЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҲИМОЯЛАНИШИ

10.1. Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Қонуни ва унинг мазмуни.

10.2. Истеъмолчилар ҳуқуқлари ва ишлаб чиқарувчилар ҳамда товар тўғрисидаги ахборотнинг мазмуни.

10.3. Маҳсулот хавфсизлигига бўлган истеъмолчилар ҳуқуқлари.

10.4. Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилишни давлат томонидан таъминлаш.

Ҳалқаро миқёсда истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш куни 1983 йилдан бошлаб нишонланадиган бўлди. Истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоялаш куни нишонланишига асос бўлувчи Америка Қўшма Штатлари президенти Джон Кеннеди 1961 йил 15 мартдаги АҚШ конгрессида қилган маърузасида истеъмолчиларнинг 4 асосий ҳуқуқларини таъкидлаб ўтади. Улар: истеъмолчиларнинг танлаш ҳуқуқлари, истеъмолчилар хавфсизлигини таъминлаш, ахборот эркинлиги, ўз фикрларини баён этиш ҳуқуқлари эди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 9 апрел 1985 йилдаги кенгашида “Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоялаш тамоиллари” ҳақида қарор қабул қилинади ва АҚШ президенти Дж. Кеннеди атганларига қуйидагилар қўшимча қилинади: билим олиш, озиқ-овқат маҳсулотларидан қониқиш, уй-жойга эга бўлиш, кийиниш, ичиш, сифатли хизматга ва ҳуқуқлари паймол бўлган тақдирда уларнинг ўрнини қоплаш қўшимча холида тавсия этилди ва бу ҳақда БМТ қарор қабул қилди.

Россия федерациясида “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш” тўғрисидаги қонун 1992 йилда қабул қилинади ва 1994 йил 15 март куни “Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш” куни байрам сифатида нишонланиши белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида” ги қонун 1996 йил 26 апрелда қабул қилинади. Ушбу қонунга 2002 йил 5 апрелда 364-П – сонли, 2003 йил 25 апрел 482-П – сонли Ўзбекистон Республикаси қонуни асосида қўшимчалар киритилади.

Ўзбекистон Республикаси “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида” ги қонун ҳар томонлама мукамал ишлаб чиқилган ва 30 та модданинг ўз ичига олади. Қонунда қўлланиладиган барча асосий тушунчалар аниқ, тушунарли ва ҳалқаро нормаларга тўла жавоб берадиган ҳолда ўз ифодасини топган.

“Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида” ги қонун қабул қилинган бўлиб, мазкур Қонунда қуйидаги тушунчалар қўлланилади:

истеъмолчи - фойда чиқариб олиш билан боғлиқ бўлмаган ҳолда шахсий истеъмол ёки бошқа маъсадларда товар сотиб олувчи, иш, хизматга буюртма берувчи ёхуд шу ниятда бўлган фуқаро (жисмоний шахс);

ишлаб чиқарувчи - истеъмолчига реализация қилиш учун товар ишлаб чиқарадиган корхона, ташкилот, муассаса ёки яқка тартибда фаолият кўрсатувчи тадбиркор;

ижрочи - маиший хизмат, уй-жой-коммунал, таъмирлаш-қурилиш, транспорт хизмати ва хизмат кўрсатишнинг бошқа соҳаларида шартнома бўйича истеъмолчи учун ишлар бажарадиган ёки хизматлар кўрсатадиган корхона, ташкилот, муассаса

ёки якка тартибда фаолият кўрсатувчи тадбиркор;

сотувчи - олди-сотди шартномаси бўйича истеъмолчига товар реализация қиладиган корхона, ташкилот, муассаса ёки якка тартибда фаолият кўрсатувчи тадбиркор;

шартнома - товарни олиш-сотишни амалга оширишда, ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишда сифат, миқдор, муддат, нарх ва бошқа шартлар тўғрисида истеъмолчи билан сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) ўртасидаги оғзаки ёки ёзма келишув;

товар - ишлаб чиқарувчи фаолиятининг истеъмолчига шартнома бўйича сотиш учун мўлжалланган маҳсули, шу жумладан импорт маҳсулотли;

норматив ҳужжатлар - стандартлар, уларга тенглаштирилган бошқа ҳужжатлар (қурилиш нормалари ва қоидалари, дори-дармонлар хусусидаги давлат фармокопеяси ҳамда мувафақият фармокопея қоидалари ва бошқалар), техник шартлар, техник тавсифлар, рецептура ва товар (иш, хизмат) сифатига ва хавфсизлигига нисбатан белгиланган талабларни ўз ичига олувчи бошқа ҳужжатлар;

товар (иш, хизмат)нинг хавфсизлиги - товарни истеъмол қилиш, ундан фойдаланиш, уни сақлаш, ташиш ёки утилизация қилишнинг, шунингдек иш ёки хизмат натижаларидан фойдаланишнинг одатдаги шароитларида истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига ва атроф муҳитга зарар етказилиши эҳтимоли билан боғлиқ хавф-хатарнинг йўқлиги;

мувофиқлик сертификати - сертификатланган маҳсулотнинг белгиланган талабларга мувофиқлигини тасдиқловчи ҳужжат;

товар (иш, хизмат)нинг нуқсони - товар (иш, хизмат)нинг норматив ҳужжатларнинг мажбурий талабларига, шартнома шартларига ёхуд товар (иш, хизмат)нинг сифатига одатда қўйиладиган талабларга номувофиқлиги;

товар (иш, хизмат)нинг жиддий нуқсони - товар (иш, хизмат)дан белгиланган мақсадда фойдаланиб бўлмайдиган қилиб қўядиган ёхуд бартараф этиш учун кўп меҳнат ва вақт сарфлаш талаб қиладиган камчилик;

кафолат муддати - товардан (хизматдан) фойдаланишнинг (ойлар ҳисобидаги) норматив муддати ёки товар (хизмат)нинг муайян вазифани (неча соатда, неча иш жараёнида, қанча километр масофани босиб ўтиб ва ҳ.к) бажариш вақти тарзида белгиланган муддати бўлиб, бу муддат ичида ишлаб чиқарувчи (ижрочи), башарти товарни ишлатиш (хизматдан фойдаланиш) қоидаларига риоя этилган бўлса, товарнинг (хизматнинг) сифатига нисбатан норматив ҳужжатларда назарда тутилган талаблар бажарилишини кафолатлайди ва таъминлайди;

хизмат муддати - товардан фойдаланишнинг белгиланган муддати бўлиб, у тамом бўлгач, товарнинг техник ҳолатидан қатъи назар, ундан фойдаланиш тўхтатилиши лозим;

яроқлилик (сақлаш) муддати - муайян давр бўлиб, бу даврда товар фойдаланишга яроқли бўлади ва у тамом бўлгач, товар одамлар ҳаёти ҳамда соғлиғи учун хавф туғдириши мумкин;

касса чеки - товарнинг сотиб олинганлигини ёки иш (хизмат)нинг ҳақи тўланганлигини тасдиқлайдиган, товар (иш, хизмат)нинг баҳоси, ҳақ тўланган сана ва касса аппаратининг номери кўрсатилган ҳужжат;

товар чеки - товарнинг сотиб олинганлигини ёки иш (хизмат)нинг ҳақи тўланганлигини тасдиқловчи, товар (иш, хизмат)нинг баҳоси, ҳақ тўланган сана ҳамда сотувчининг номи ва жойлашган манзили ҳақидаги маълумот кўрсатилган

хужжат.

Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун хужжатлари ушбу Қонундан ва бошқа қонун хужжатларидан иборатдир.

Қорақалпоғистон Республикасида истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш Қорақалпоғистон Республикаси қонун хужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Қонун хужжатлари ушбу Қонунда белгиланган истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини чеклаб қўйиши, уларни ҳимоя қилишнинг кафолатларини камайтириши мумкин эмас.

Агар Ўзбекистон Республикаси иштирок этган халқаро шартнома ёки битимда истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома ёки битим қоидалари қўлланилади.

Истеъмолчилар қуйидаги ҳуқуқларга эга:

товар (иш, хизмат) ҳақида, шунингдек ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) ҳақида тўғри ва тўлиқ маълумот олиш;

товар (иш, хизмат)ни эркин танлаш ва унинг тегишли даражада сифатли бўлиши;

товар (иш, хизмат)нинг хавфсиз бўлиши; ҳаёти, соғлиғи ва мол-мулки учун хавфли нуқсони бўлган товар (иш, хизмат), шунингдек ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи)нинг ғайриқонуний ҳаракати (ҳаракатсизлиги) туфайли етказилган моддий зиён, маънавий зарарнинг тўлиқ ҳажмда қопланиши;

бузилган ҳуқуқлари ёки қонун билан муҳофаза этиладиган манфаатлари ҳимоя қилинишини сўраб судга, бошқа ваколатли давлат органларига мурожаат этиш;

истеъмолчиларнинг жамоат бирлашмаларини тузиш.

Истеъмолчиларнинг ижтимоий ҳимояга муҳтожлар тоифасига киритилган айрим гуруҳлари учун қонун хужжатлари билан савдо, маиший хизмат ва хизмат кўрсатишнинг бошқа турлари бўйича имтиёзлар ва афзалликлар белгиланиши мумкин.

Ишлаб чиқарувчи ўз корхонасининг номи ва жойлашган (юримдик) манзили ҳақида истеъмолчини хабардор қилиши шарт. Бундай маълумот ишлаб чиқариш маркаси ёки товар белгисида кўрсатилган бўлиши ёхуд бошқа усулда тақдим этилиши лозим.

Сотувчи (ижрочи) ўз ташкилотининг фирма номи, унинг жойлашган (юримдик) манзили ва иш тартибини истеъмолчига маълум қилиши шарт. Бундай маълумот лавҳада акс эттирилиши лозим.

Ушбу модданинг иккинчи қисмида назарда тутилган маълумот савдо ва хизмат кўрсатиш муваққат бинолар, ярмаркалар, кўчма дўкончалар орқали амалга оширилган ёки савдо ва хизмат кўрсатиш сотувчи (ижрочи)нинг доимий жойлашган манзилдан ташқарида амалга оширилган бошқа ҳолларда ҳам истеъмолчилар эътиборига етказилиши керак.

Сотувчи (ижрочи) истеъмолчига товарлар савдоси, маиший ва бошқа турдаги хизмат кўрсатишнинг қоидалари тўғрисида тўлиқ маълумот бериши шарт.

Ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) истеъмолчига ўзи реализация қилаётган товар (иш, хизмат)лар ҳақида ўз вақтида зарур, тўғри ва тушунарли маълумот бериши шарт.

Товар (иш, хизмат) ҳақидаги маълумотда қуйидагилар кўрсатилиши шарт:

товар (иш, хизмат) мажбурий талабларига мувофиқ келиши шарт бўлган норматив ҳужжатнинг номи;

товар (иш, хизмат)нинг асосий истеъмол хусусиятлари, шу жумладан ўзига хос хусусиятлари рўйхати;

баҳоси ва сотиб олиш шартлари;

айрим турдаги товарларнинг ишлаб чиқарилган санаси;

ишлаб чиқарувчи (ижрочи)нинг кафиллик мажбуриятлари;

товардан самарали ва хавфсиз фойдаланиш қоидалари ҳамда шартлари;

товарнинг хизмат (яроқлилиқ) муддати ва ушбу муддат тугаганидан кейин истеъмолчи нима ишлар қилиши зарурлиги, шунингдек бундай ишларни бажармаслик натижасида келиб чиқиши мумкин бўлган оқибатлар тўғрисидаги маълумотлар;

ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи)нинг номи ва мулкчилик шакли, рўйхатга олиш ва лицензия гувоҳномасининг номери;

ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи)нинг ҳамда улар истеъмолчидан даъво қабул қилишга ваколат берган, шунингдек таъмирлаш ишларини бажарадиган ва техникавий хизмат кўрсатадиган корхоналарнинг манзиллари;

товарларни сақлаш, хавфсиз утилизация қилиш усуллари ҳамда қоидалари;

театр-концерт тадбирлари ўтказилаётганда фонограммадан фойдаланилиши тўғрисидаги ахборот.

Сертификатланиши шарт бўлган товар ҳақида истеъмолчига унинг сертификатланганлиги тўғрисида маълумот тақдим этилиши лозим.

Товар (иш, хизмат) ҳақидаги зарур ахборотнинг йўқлиги бундай товар (иш, хизмат)ни реализация қилиш маълумот берилгунга қадар тегишли давлат бошқаруви органининг кўрсатмаси бўйича тўхтатиб турилишига сабаб бўлади.

Агар товар (иш, хизмат) ҳақида нотўғри ёки етарли даражада тўлиқ бўлмаган маълумот берилганлиги:

зарур истеъмол хоссаларига эга бўлмаган товар (иш, хизмат) сотиб олинишига сабаб бўлса, истеъмолчи шартномани бекор қилишга ва ўзига етказилган зарарнинг қопланишини талаб қилишга ҳақлидир;

сотиб олинган товар (иш, хизмат)дан кўзланган мақсадда фойдалана олмасликка сабаб бўлса, истеъмолчи тегишли маълумот оқилона қисқа (қўпи билан уч кунлик) муддатда берилишини талаб қилишга ҳақлидир. Агар маълумот айтилган муддатда берилмаса, истеъмолчи шартномани бекор қилиб, зарарнинг қопланишини талаб қилишга ҳақлидир;

истеъмолчининг ҳаётига, соғлиғига ёхуд мол-мулкига зарар етказилишига сабаб бўлса, у ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) олдида қонун ҳужжатларида назарда тутилган талабларни қўйишга ҳақлидир.

Истеъмолчининг товар (иш, хизмат) ҳақидаги нотўғри ёки етарли даражада тўлиқ бўлмаган маълумот туфайли етказилган зарарни қоплаш тўғрисидаги талаблари сотиб олинган товар (иш, хизмат)нинг хоссалари ва жиҳатлари ҳақида истеъмолчи махсус билимга эга эмас деган тахминга асосланиб қараб чиқилади.

Нотўғри реклама оқибатида сотиб олинган товар (иш, хизмат) туфайли истеъмолчига етказилган зарар ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) томонидан тўлиқ ҳажмда қопланиши лозим.

Истеъмолчи шартнома тузиш йўли билан товарни (иш, хизматни) эркин сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлиб, бу шартномага кўра сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) истеъмолчига муайян миқдордаги ва мақбул сифатли товарни мулк қилиб

топшириш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш) мажбуриятини, истеъмолчи эса, шартлашилган пулни тўлаш мажбуриятини ўз зиммаларига оладилар.

Нархнома билан қўйилган товарлар ҳамда товар (иш, хизмат)лар ҳақида келувчилар эътиборига ҳавола этиладиган маълумот тегишли шартномани тузиш учун таклиф деб ҳисобланади.

Томонлар ўртасида шартнома нарсаси, миқдор, нарх ва бошқа муҳим шартлар тўғрисида келишувга эришилса, истеъмолчи билан ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) ўртасида шартнома тузилган деб ҳисобланади.

Тузилган заҳоти бажариладиган шартнома, қоида тариқасида, оғзаки шаклда тузилади, қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган ҳоллар бундан мустасно. Тузилган вақтдан бошқа пайтда (олдиндан бериладиган буюртмалар бўйича, жўнатма савдода ва бошқа ҳолларда) бажариладиган шартнома ёзма шаклда тузилади.

Истеъмолчи сотиб олинган товар (иш, хизмат) сифатини, бутлигини, вазни ва нархини текшириш ҳуқуқига эга, сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) эса, назорат-ўлчов асбобларини, нархга доир ҳужжатларни тақдим этиши, товарни ишлатиб кўрсатиши, ундан хавфсиз ва тўғри фойдаланишни ўргатиши, зарурат бўлса, товарни экспертизага юбориши шарт.

Олди-сотди шартномаларининг айрим турлари тўғрисидаги қоидалар, шунингдек айрим турдаги товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилиш қоидалари Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан тасдиқланади.

Товар (иш, хизмат)лар учун ҳақ тўлаш шакли ҳамда тартиби истеъмолчи билан сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) ўртасидаги келишувга биноан белгиланади. Товарларни кредитга сотиш Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан тасдиқланадиган товарларни кредитга сотиш қоидалари билан белгиланадиган тартибда амалга оширилади.

Олди-сотди амалга оширилганда истеъмолчига касса ёки товар чеки берилади. Товарни касса ёки товар чекини бермасдан сотиш тақиқланади.

Узоқ муддат фойдаланиладиган барча турдаги товарлар ва хизматларга ишлаб чиқарувчи (ижрочи) кафолат муддати белгилаши лозим. Кафолат муддати товар истеъмолчига сотилган ёки хизмат кўрсатилган кундан бошлаб ҳисобланади. Агар товар сотилган кунни аниқлашнинг имкони бўлмаса, бу муддат товар ишлаб чиқарилган кундан бошлаб ҳисобланади.

Ишлаб чиқарувчи (ижрочи) кафолат муддати мобайнида товар (хизмат)нинг, шу жумладан бутловчи буюмларнинг нормал ишлашини (қўлланилишини, улардан фойдаланилишини) таъминлаши шарт.

Бутловчи буюмларнинг кафолат муддати, агар қонун ҳужжатларида бошқача қоида белгиланмаган бўлса, асосий буюмнинг кафолат муддатидан кам бўлмаслиги лозим.

Кафолат муддати товар (хизмат)нинг паспортида ёки товарни сотиш ёхуд хизмат кўрсатиш пайтида товар билан биргаликда истеъмолчига бериладиган бошқа ҳужжатда кўрсатилади.

Ишлаб чиқарувчи товардан кафолат муддати ва хизмат муддати мобайнида фойдаланиш имкониятини таъминлаши, товарнинг таъмирланишини ва унга техник хизмат кўрсатилишини ташкил этиши, товарни ишлаб чиқариш муддати мобайнида ҳамда у ишлаб чиқаришдан олиб ташланганидан кейин товарнинг хизмат муддати мобайнида, бундай муддат бўлмаган тақдирда эса, товар ишлаб чиқаришдан олиб ташланган пайтдан эътиборан ўн йил мобайнида етарли ҳажмда

ва турда эҳтиёт қисмлари ишлаб чиқариши ҳамда савдо ва таъмирлаш ташкилотларига етказиб бериши шарт.

Дори-дармон, озиқ-овқат ва маиший кимё товарларида улар ишлаб чиқарилган сана ва яроқлилиқ муддати ҳамда сақлаш шартлари кўрсатилган бўлиши лозим. Сотувчиларнинг яроқлилиқ муддати кўрсатилмаган ёки бу муддати ўтиб кетган товарларни қабул қилиши ва реализация қилиши ман этилади.

Истеъмолчи ўзи сотиб олган товар (иш, хизмат) санитария-гигиена, шу жумладан радиология, эпидемияга қарши талабларга ва амалдаги бошқа нормалар ҳамда қоидаларга риоя этган ҳолда ишлаб чиқарилган ёки бажарилган бўлишига ва унинг ҳаёти, соғлиғи, атроф муҳит учун хавфсиз бўлишига, шунингдек унинг мол-мулкига зарар етказмаслигига кафолат берилишини талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Товар (иш, хизмат)нинг истеъмолчилар ҳаёти, соғлиғи, мол-мулки ва атроф муҳит учун хавфсиз бўлишига доир талаблар қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Ишлаб чиқарувчи (ижрочи) товар (иш, хизмат)нинг хизмат муддати ёки яроқлилиқ муддати мобайнида, агар бундай муддат белгиланмаган бўлса, товар истеъмолчига сотилган (иш бажарилган) кундан эътиборан ўн йил мобайнида унинг хавфсиз бўлишини таъминлаши шарт.

Истеъмолчиларнинг ҳаёти, соғлиғи, мол-мулки ҳамда атроф муҳит учун хавф туғдирувчи товар ишлаб чиқарганлик (иш бажарганлик, хизмат кўрсатганлик) учун қонун ҳужжатларига мувофиқ:

ишлаб чиқарувчи (ижрочи);

норматив ҳужжатларни тасдиқлаган орган;

мувофиқлик сертификати берган орган;

соғлиқни сақлаш, табиатни муҳофаза қилиш, ветеринария хизмати органлари ёки хавфли товар (иш, хизмат)ни ишлаб чиқариш ёхуд реализация қилишга рухсат берган бошқа органлар жавобгар бўлади.

Товар (иш, хизмат)нинг хавфсиз бўлиши таъминланмаганлиги оқибатида истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига етказилган зарар ушбу Қонуннинг 20-моддасига мувофиқ қопланиши лозим.

Агар товар (иш, хизмат)дан хавфсиз фойдаланиш ёки уни шу тарзда ташиш ва сақлаш учун махсус қоидаларга риоя этиш зарур бўлса, ишлаб чиқарувчи (ижрочи) бундай қоидаларни ишлаб чиқиши, сотувчи (ижрочи) эса, уларни истеъмолчилар эътиборига етказиши шарт.

Агар товардан фойдаланиш, уни сақлаш, ташиш ёки утилизация қилиш, иш (хизмат) натижалари истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи, мол-мулкига ёки атроф муҳитга зарар етказётганлиги ёхуд зарар етказиши мумкинлиги аниқланса, ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) зарар келтирувчи сабаблар бартараф этилгунга қадар уларни ишлаб чиқаришни (бажаришни, уни реализация қилишни) дарҳол тўхтатиши, муомаладан чиқариш ва истеъмолчилардан қайтариб олиш чораларини кўриши шарт.

Зарарнинг сабабларини бартараф этиш мумкин бўлмаган тақдирда, ишлаб чиқарувчи (ижрочи) бундай товарни ишлаб чиқаришдан олиб ташлаши, ишни бажаришни ва хизмат кўрсатишни тўхтатиши шарт, шу билан бирга озиқ-овқат маҳсулоти сотувчи ёки ишлаб чиқарувчи томонидан албатта утилизация қилиниши керак. Бу мажбуриятлар ишлаб чиқарувчи (ижрочи) томонидан бажарилмаган тақдирда товарни ишлаб чиқаришдан олиб ташлаш, ишни бажаришни ва хизмат кўрсатишни тўхтатиб қўйиш, муомаладан чиқариш ва истеъмолчилардан қайтариб

олиш товар (иш, хизмат)нинг хавфсиз бўлиши ва сифати устидан назорат қилувчи давлат бошқаруви органларининг кўрсатмаси билан амалга оширилади.

Истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи ва мол-мулкига ҳамда атроф муҳит учун хавфли бўлган товарларнинг партияларини муомаладан чиқариш, ишларни бажаришни ва хизматлар кўрсатишни тақиқлаб қўйиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан белгиланади.

Товарни қайтариб олиш, ишни бажаришни ва хизмат кўрсатишни тақиқлаб қўйиш муносабати билан истеъмолчига етказилган зарар ишлаб чиқарувчи (ижрочи, сотувчи) томонидан тўлиқ ҳажмда қопланиши лозим.

Агар ишлаб чиқарувчи (сотувчи) хавфли хоссаларга эга бўлган товарни қайтариб олиш юзасидан барча зарур чораларни кўрган бўлса, у истеъмолчи мазкур товардан фойдаланишни давом эттиравериши туфайли етказилган зарар учун жавобгарликдан озод қилинади.

Нуқсонли товар сотилган истеъмолчи, агар бу ҳол шартнома тузиш пайтида айтиб ўтилмаган бўлса, ўз хоҳишига қараб қуйидагилардан бирини талаб қилишга ҳақли:

товарни айна шундай маркали (моделли, артикулли) мақбул сифатли товарга алмаштириб бериш;

товарни бошқа маркали (моделли, артикулли) шундай товарга алмаштириб, унинг харид нархини тегишинча қайта ҳисоб-китоб қилиш;

товарнинг нуқсонларини бепул бартараф этиш ёки истеъмолчининг ёхуд учинчи шахснинг нуқсонларни бартараф этишга қилган харажатларини қоплаш;

харид нархини нуқсонга мутаносиб равишда камайтириш;

шартномани бекор қилиб, кўрилган зарарни қоплаш.

Агар нуқсонлар:

товарнинг кафолат муддати ёхуд яроқлилик муддати мобайнида;

кафолат муддати ва яроқлилик муддати белгиланмаган товарлар бўйича олти ой мобайнида;

кўчмас мулк истеъмолчига ўтказилган кундан эътиборан икки йил мобайнида, агар шартномада бундан узоқроқ муддат назарда тутилмаган бўлса;

мавсумий товарлар учун Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати томонидан белгиланган муддат мобайнида аниқланган бўлса, истеъмолчи мазкур ҳуқуқларини рўёбга чиқариши мумкин.

Истеъмолчи ўзига сотилган, тўпламлар, гарнитурлар, комплектлар ва комплексларнинг мустақил таркибий қисми бўлган ва мустақил нархга эга бўлган буюмларда нуқсонлар борлигини аниқлаган тақдирда, бутун тўплам, гарнитур, комплект ва комплексга нисбатан ҳам, уларнинг нуқсонлари бор мустақил таркибий қисмларига нисбатан ҳам ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган талабларни қўйишга ҳақлидир.

Ушбу модданинг биринчи қисмида баён этилган талабларни истеъмолчи сотувчига қўяди.

Истеъмолчининг талаблари у касса ёки товар чекини, кафолат муддати белгиланган товарлар бўйича эса, тегишлича расмийлаштирилган техник паспорт ёки унинг ўрнини босувчи бошқа ҳужжатни тақдим этган тақдирда кўриб чиқилади.

Истеъмолчи техник паспортни йўқотиб қўйган тақдирда, уни қайта тиклаш конун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Товарда аниқланган нуқсонлар ишлаб чиқарувчи томонидан бартараф

этилади. Ишлаб чиқарувчи билан сотувчининг ўзаро муносабатлари шартнома билан тартибга солинади.

Истеъмолчи товарнинг ишлаб чиқарилишига, тузилишига, таркибига доир камчиликларни ёки бошқа нуқсонларни аниқлаган тақдирда сотувчи (ишлаб чиқарувчи) уни айти шундай маркали (моделли, артикулли) товарга етти кунлик муддатда, товар сифатини қўшимча равишда текшириш зарур бўлганида эса, истеъмолчи талаб қўйган пайтдан эътиборан йигирма кун ичида алмаштириб бериши шарт.

Айти шундай маркали (моделли, артикулли) товар бўлмаган тақдирда, истеъмолчининг алмаштириб бериш хусусидаги талаби даъво қилинган пайтдан эътиборан бир ой ичида қондирилиши керак. Чўл ва олис жойларда, товарлар вақти-вақти билан олиб бориладиган жойларда истеъмолчининг бундай талаби ушбу жойларга навбатдаги товар етказиб бериш учун кетадиган муддат ичида, лекин икки ойдан кечиктирмай қондирилиши лозим.

Ана шу муддатларнинг ўтказиб юборилган ҳар бир куни учун сотувчи (ишлаб чиқарувчи) истеъмолчига алмаштирилган товарни бериш билан бир вақтда товар баҳосининг бир фоизи миқдоридан неустойка (пеня) тўлайди.

Истеъмолчининг розилиги билан сотувчи нуқсонли товарни бошқа маркали (моделли, артикулли) шундай товарга алмаштириб бериб, харид нархини тегишинча қайта ҳисоб-китоб қилиши шарт.

Товарда кафолат муддатида топилган нуқсонларни сотувчи истеъмолчи тегишли талаб қўйган пайтдан эътиборан йигирма кун ичида, ишлаб чиқарувчи эса, ўн кун ичида бепул бартараф этиши лозим.

Истеъмолчи кафолат муддати тугаганидан кейин товарнинг нуқсонларини бепул бартараф этиш тўғрисида ишлаб чиқарувчига талаб қўйишга ҳақли. Бундай талаб, башарти товарда ишлаб чиқарувчининг айби билан йўл қўйилган жиддий нуқсонлар аниқланган бўлса, белгиланган хизмат муддати мобайнида, агар хизмат муддати белгиланмаган бўлса, ўн йил мобайнида қўйилиши мумкин.

Узоқ муддат давомида фойдаланиладиган товарни таъмирлашга кетадиган вақтда фойдаланиб туриш учун истеъмолчининг талабига биноан нуқсонли товар қайтариб берилганидан кейин уч кун ичида унга айти шундай маркали (моделли, артикулли) товар бериб турилади (сотувчининг ҳисобидан унинг ўзи ёки вакили элтиб беради). Бунинг учун ишлаб чиқарувчи сотувчи билан биргаликда шартнома асосида товарларнинг алмашув фондидан назарда тутишлари шарт. Мазкур талаблар татбиқ этилмайдиган узоқ муддат давомида фойдаланиладиган товарлар рўйхатини Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати белгилайди.

Товардаги нуқсонларни бартараф этиш хусусида талаб қўйилган тақдирда, ундан фойдаланишнинг кафолат муддати истеъмолчининг товардан фойдалана олмаган даврга тенг муддатга узайтирилади. Мазкур муддат истеъмолчи нуқсонларни бартараф этиш талаби билан мурожаат этган кундан эътиборан ҳисоблана бошлайди.

Сотувчи (ишлаб чиқарувчи) истеъмолчининг таъмирлашга кетадиган вақтда фойдаланиш учун шундай товарни бериб туриш ҳақидаги талабини бажариш кечиктирилган ҳар бир кун учун, шунингдек нуқсонларни бартараф этишнинг шартномадан келиб чиқадиган муддатларидан ортиқ кечиктирилган ҳар бир кун учун товар нархининг бир фоизи миқдоридан истеъмолчига неустойка (пеня) тўлайди.

Агар сотувчи (ишлаб чиқарувчи) истеъмолчининг товарни алмаштириб

бериш ёки ундаги нуқсонларни бартараф этиш ҳақидаги талабларини бажармаган бўлса, истеъмолчи товарнинг харид нарҳини нуқсонга мутаносиб равишда камайтиришни ёки шартномани бекор қилиб, етказилган зиён ва маънавий зарарни ушбу Қонуннинг 20 ва 22-моддаларига мувофиқ қоплашни талаб қилишга ҳақли.

Нуқсонли товар айна шундай маркали (моделли, артикулли) товарга алмаштириб берилган вақтда товарнинг нархи ўзгарган бўлса, қайта ҳисоб-китоб қилинмайди.

Нуқсонли товар бошқа маркали (моделли, артикулли) товарга алмаштириб берилаётганда, агар алмаштирилиши керак бўлган товар нархи унинг ўрнига берилаётган товар нархидан паст бўлса, истеъмолчи нархлардаги фарқни қўшимча равишда тўлаши лозим, алмаштирилиши керак бўлган товар нархи унинг ўрнига берилаётган товар нархидан юқори бўлса, истеъмолчига нархлардаги фарқ қайтарилади. Бундай ҳисоб-китоб чоғида алмаштирилиши керак бўлган товар нархи ошган тақдирда, унинг талаб қўйилган пайтдаги нархи, нархи пасайган тақдирда эса, харид қилинган пайтдаги нархи қўлланилади.

Шартнома бекор қилинаётганда товар нархи ошган бўлса, истеъмолчи билан ҳисоб-китоб товарнинг тегишли талаб қўйилган пайтдаги қийматига қараб, нархи пасайган тақдирда эса, харид қилинган пайтдаги қийматига қараб амалга оширилади.

Товар истеъмолчиларга кредитга сотилган бўлса, шартнома бекор қилинган тақдирда, пул суммаси товар қайтарилаётган пайтга қадар узилган кредит миқдорида қайтариб берилади, шунингдек кредит берганлик ҳақи тўланади.

Ҳажми катта ёки вазни беш килограммдан зиёд товарни таъмирлаш, нарҳини тушириш, алмаштириш учун элтиш ва истеъмолчига қайтариб келтириб бериш сотувчининг (ишлаб чиқарувчининг) кучи билан ва унинг ҳисобидан амалга оширилади. Ушбу мажбурият бажарилмаган тақдирда товарни элтиш ва қайтариб олиб келиш истеъмолчи томонидан амалга оширилиши мумкин. Бунда истеъмолчининг товарни элтиш ва қайтариб олиб кетиш билан боғлиқ харажатларини сотувчи (ишлаб чиқарувчи) қоплаши шарт.

Истеъмолчи мақбул сифатли ноозиқ-овқат товарини харид қилган кунидан эътиборан ўн кун ичида ушбу товар сотиб олинган жойдаги сотувчидан уни айна шундай товарга алмаштириб олишга, бундай товар сотувда бўлмаса, пулини қайтариб олишга ҳақли.

Алмаштириб олиш тартиби ва алмаштириб берилмайдиган товарлар рўйхати Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати тасдиқлайдиган қоидалар билан белгиланади.

Ижрочи айрим турдаги ишларни бажариш (хизматлар кўрсатиш) қоидаларида ёки шартномада белгиланган муддатда, ҳажмда ва сифатда ишни бажариши (хизмат кўрсатиши) шарт.

Ишни бажариш (хизмат кўрсатиш) муддати иш бажарилиши (хизмат кўрсатилиши) лозим бўлган санага (даврга), шунингдек ижрочи ишни бажаришга (хизмат кўрсатишга) киришиши лозим бўлган санага (даврга) қараб белгиланиши мумкин. Агар иш бажариш, хизмат кўрсатиш шартноманинг амал қилиш муддати давомида қисмларга бўлиб-бўлиб адо этиладиган бўлса (вақтли матбуотни етказиб бериш, техник хизмат кўрсатиш ва бошқалар), ишлар бажариш (хизматлар кўрсатиш)нинг босқичма-босқич муддатлари (давралари) назарда тутилиши керак.

Агар ижрочи шартномани ижро этишга ўз вақтида киришмаса ёки шартноманинг белгиланган муддатда бажарилмаслиги аён бўлиб қолса, истеъмолчи ишни бажариш, хизмат кўрсатиш тўғрисидаги шартномадан воз

кечишга ва етказилган зарарнинг қопланишини талаб қилишга ҳақли.

Агар ижрочи шартнома шартларини иш (хизмат)ни ёмонлаштирган даражада жиддий бузган бўлса, ёхуд ишда (хизматда) бошқа жиддий нуқсонларга йўл қўйган бўлса, истеъмолчи ўз хоҳишига кўра нуқсонлар бепул бартараф этилишини, бажарилган иш (кўрсатилган хизмат) баҳоси нуқсонларга мутаносиб равишда камайтирилишини, худди шундай сифатли шу хилдаги материалдан бошқа буюм бепул тайёрлаб берилишини ёхуд ишнинг такроран бажарилишини ёинки шартнома бекор қилиниб, кўрилган зарар тўлиқ қопланишини талаб қилишга ҳақли.

Истеъмолчи ушбу модданинг тўртинчи қисмида кўрсатилган ҳуқуқларни:

ишни (хизматни) қабул қилиб олиш вақтида ёки унинг бажарилиши жараёнида нуқсонлар аниқланган тақдирда;

кафолат муддати давомида, кафолат муддати бўлмаган тақдирда эса, иш (хизмат) қабул қилиб олинган кундан эътиборан олти ой давомида;

иморат ёки бошқа кўчмас мулкда нуқсонлар аниқланган кундан эътиборан икки йил давомида рўёбга чиқариши мумкин.

Иш бажариш (хизмат кўрсатиш) жараёнида аниқланган нуқсонларни бартараф этиш муддатлари шартномада белгилаб қўйилади. Бажарилган иш (кўрсатилган хизмат)даги нуқсонлар, агар шартномада бир мунча қисқароқ муддат белгиланмаган бўлса, истеъмолчи талаб қилган кундан эътиборан йигирма кун ичида ижрочи томонидан бартараф этилиши керак. Нуқсонлар белгиланган муддатда бартараф этилмаган, шунингдек иш бажаришни (хизмат кўрсатишни) бошлаш ва тугаллаш кечиктирилган тақдирда, ижрочи истеъмолчига ҳар бир кечиктирилган кун, соат (агар муддат соатларда белгиланган бўлса) учун иш (хизмат) қийматининг ёки буюртма қийматининг (агар унинг қиймати алоҳида белгиланмаган бўлса) бир фоизи миқдоридан неустойка (пеня) тўлайди.

Истеъмолчи ундириб олган неустойка (пеня) суммаси иш бажариш (хизмат кўрсатиш)нинг алоҳида тури баҳосидан ёки буюртманинг умумий баҳосидан ортик бўлиши мумкин эмас.

Бажарилган ишдаги нуқсонларни бартараф этиш кечиктирилганлиги учун ижрочи тўлаган неустойка (пеня) қопланиши лозим бўлган зарар ҳисобига қирмайди.

Ижрочининг мажбуриятни умуман ёки лозим даражада бажармаганлик учун неустойка (пеня) тўлаши ва зарарни қоплаши уни мажбуриятни асл ҳолида бажаришдан озод этмайди.

Истеъмолчидан қабул қилиб олинган ашё (материал) йўқолган, ишдан чиққан, унга путур етган тақдирда ёки истеъмолчининг материалидан фойдаланиб бажарилган ишда жиддий нуқсонлар бўлса ёки у бузиб бажарилган тақдирда ижрочи истеъмолчига айнан ўхшаш сифатли ашёни қайтариши (ўзининг айнан ўхшаш сифатли материалидан иш бажариши ёки хизмат кўрсатиши), бунинг имконияти бўлмаган тақдирда эса, ашёнинг (материалнинг) талаб қўйилган пайтдаги қийматини икки баравар қилиб тўлаши шарт.

Ижрочи томонидан ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш учун қабул қилиб олинаётган ашё (материал) қиймати шартнома тузиш пайтида томонларнинг келишувига мувофиқ белгиланади.

Ишда (хизматда) жиддий нуқсонлар мавжуд бўлганида ёки шартнома талаблари жиддий бузилганида, шунингдек ашё (материал) йўқолган, ишдан чиққан, унга путур етган тақдирда истеъмолчи билан ҳисоб-китоб ишнинг

(хизматнинг) ёки материалнинг шартномани бекор қилиш пайтидаги ошган нархини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Сифатсиз бажарилган иш (кўрсатилган хизмат) туфайли истеъмолчига етказилган зарар учун ижрочи ушбу Қонуннинг 20, 22, 27, 29-моддаларига мувофиқ жавобгар бўлади.

Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш тўғрисида тузилган шартномалар бўйича истеъмолчилар билан ижрочи ўртасидаги муносабатларнинг ўз моҳиятига кўра ушбу моддага мос келмайдиган хусусиятлари, шунингдек шартномаларнинг умуман ёки лозим даражада ижро этилмаганлиги туфайли келиб чиқадиган оқибатлар бундай шартномаларнинг алоҳида турлари тўғрисида қонун ҳужжатларида белгилаб қўйиладиган қоидалар билан аниқланади.

Товар (иш, хизмат)нинг тузилишига, ишлаб чиқарилишига, таркибига боғлиқ бўлган ва бошқа нуқсонлари, шунингдек истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкининг хавфсизлигини таъмин эта олмайдиган материаллар, ускуналар, асбоб-анжомлар, мосламалар ёки бошқа воситалар қўлланилиши оқибатида истеъмолчининг ҳаётига, соғлиғи ёки мол-мулкига етказилган зарар сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) томонидан қопланиши лозим.

Сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) билан шартнома муносабатларига киришган-киришмаганидан қатъи назар, ҳар қандай истеъмолчи товар (иш, хизмат)нинг нуқсони туфайли етказилган зарар қопланишини талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Истеъмолчининг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига етказилган зарар, агар у норматив ҳужжатларда назарда тутилган товарнинг хизмат (яроқлилик) муддати мобайнида, бундай муддат белгиланмаган тақдирда эса, товар ишлаб чиқарилган (иш, хизмат қабул қилинган) пайтдан эътиборан ўн йил мобайнида юзага келган бўлса, қопланиши лозим.

Сотувчи (ишлаб чиқарувчи, ижрочи) зарар бартараф қилиб бўлмайдиган куч ёки фойдаланиш, сақлаш ёхуд ташишнинг белгиланган қоидалари истеъмолчи томонидан бузилиши туфайли етказилганлигини исботласа, у жавобгарликдан озод қилинади.

Шартноманинг истеъмолчи ҳуқуқларини чеклаб қўядиган ва қонун ҳужжатларига зид бўлган талаблари ҳақиқий эмас деб ҳисобланади. Агар уларни қўлланиш натижасида истеъмолчига зарар етказилган бўлса, бу зарар ишлаб чиқарувчи (сотувчи, ижрочи) томонидан қопланиши лозим.

Сотувчи (ижрочи) истеъмолчини ҳақ эвазига қўшимча товарлар сотиб олишга ёки қўшимча хизматлардан фойдаланишга қисташга ҳақли эмас.

Истеъмолчининг ҳуқуқлари бузилиши туфайли унга етказилган маънавий зарар учун уни етказган шахс, башарти у айбдор бўлса, ҳақ тўлаши лозим. Маънавий зарар учун тўланадиган ҳақ миқдорини суд белгилайди.

Маънавий зарар учун ҳақ тўлаш мулкӣ зиён ва истеъмолчи кўрган зарарнинг ўрни қопланишидан қатъи назар, амалга оширилади.

Давлат истеъмолчиларнинг товар(иш, хизмат) сотиб олиш ва ундан фойдаланиш чоғидаги ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатлари ҳимоя қилинишини кафолатлайди.

Истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан ҳимоя қилинишини давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, шунингдек судлар таъминлайдилар.

Қуйидагилар истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун махсус ваколат берилган давлат органларидир: Ўзбекистон Республикаси Монополиядан

чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат кўмитаси; Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги (бундан буён матнда "Ўзстандарт" агентлиги деб юритилади); Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги; Ўзбекистон Республикаси Давлат архитектура ва қурилиш кўмитаси; Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат кўмитаси; истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини ўз ваколатлари доирасида назорат қилувчи бошқа давлат бошқаруви органлари.

Назорат ва мулоҳаза учун саволлар

1. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан ҳимоя қилинишнинг аҳамияти ва моҳияти нималардан иборат ?
2. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан ҳимоя қилиш тўғрисида нималарни биласиз ?
3. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан ҳимоя қилиниши тўғрисида фикрларингиз қандай ?
4. Истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан ҳимоя қилинишининг асосий йўналишлари қандай ?
5. Республикамизда истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари давлат томонидан ҳимоя қилиш қандай йўлга қўйилган ?

11- мавзу Реал сектор корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқаришида умумий ўлчов тизимини таъминлаш асосида сифатни ошириш

1. Сифат тушунчаси ва сифатни ошириш зарурияти
2. Маҳсулотнинг сифат кўрсаткичлари ва уларни баҳолаш усуллари
3. Маҳсулот сифатини бошқариш ва уни ошириш йўллари
4. Стандартлаштириш, сертификатлаштириш, Аттестация ва назорат қилиш

Сифат тушунчаси ва сифатни ошириш зарурияти

Замонавий бозор иқтисодиёти ишлаб чиқариладиган маҳсулот сифатига катъий талаблар қўяди. Чунки ҳозирги замонда ҳар қандай корхонанинг омон қолиши, унинг товарлар ва хизматлар бозоридаги мустаҳкам мавқеи рақобатбардошлик даражаси билан белгиланади. Рақобатбардошлик икки кўрсаткич - баҳо ва маҳсулот сифатининг даражаси билан боғлиқдир.

Ишлаб чиқаришни эркинлаштириш даврида иккинчи омил биринчи ўринга кўтарилмоқда. Чунки сифат корхонанинг обрўси ва янада гуллаши ҳамда сифатни бошқариш - бу, барча ходимлар, раҳбардан тортиб аниқ иш бажарувчи учун ишнинг алфа ва омегаси, яъни аввали ва охиридир. Шу туфайли давлатнинг иқтисодий, шу жумладан, саноат сиёсатида сифат масаласи муҳим ўрин эгаллайди. Маҳсулот сифатини ошириш - бу, оқибат-натижада унинг миқдори, ресурсларни тежаш, ижтимоий ва шахсий эҳтиёжларни тўлароқ қондириш масаласи ҳисобланади. Яъни, ҳар қандай маҳсулот энг юқори техникавий-иқтисодий ва эстетик ҳамда бошқа бир қатор талабларга мувофиқ келиши, жаҳон бозорида рақобат қилиш қобилиятига эга бўлиши керак. Агар сифат муаммоси ҳал этилмаса, ижтимоий ишлаб чиқариш ва аҳолининг товарларга бўлган эҳтиёжларини қондириб бўлмайди.

Сифат нима?

Маҳсулот (иш, хизмат) сифати - муайян шу маҳсулотнинг ҳар томондан фойдаланишга мукамал эканлигини белгиловчи хусусиятлар йиғиндисидир.

Маҳсулот сифати - бу, шу маҳсулотдан маълум мақсадда фойдаланиш учун унинг яроқлилиқ даражаси, маҳсулотнинг халқ хўжалиги эҳтиёжларини, истеъмолчиларнинг талаб ва дидларини қондириш қобилиятидир.

Саноат маҳсулоти сифати тармоқнинг, корхона (фирма)нинг фаолиятини режалаштиришда ва уни аниқлашда қўлланиладиган асосий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Унда меҳнатни ташкил қилиш, унинг жиҳозланиш даражаси, мутахассисларнинг малакаси, ишлаб чиқаришни бошқаришнинг ҳолати ифодаланади. Маҳсулот сифати иқтисодий жиҳатдан истеъмол қийматининг ўлчови ва фойдаланиш даражаси кўринишида намоён бўлади.

Маҳсулот сифати иқтисодий категория бўлиб, ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчиларнинг муносабатларини, сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш, режа топшириқларини бажариш ҳамда маҳсулотга баҳо белгилаш бўйича корхонанинг давлат билан муносабатларини ифода этади. Ундан ташқари, маҳсулот сифати корхоналар ўртасидаги сифатли маҳсулот учун моддий рағбатлантириш ва сифатсиз маҳсулот ишлаб чиқарилгани учун моддий жавобгарликка тортиш бўйича муносабатларни ифодалайди.

Маҳсулот сифати техника тараққиётининг суръатларини, меҳнат унумдорлигини ва шу орқали ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини таърифловчи иқтисодий категориядир. Маҳсулот сифатини мунтазам равишда яхшилаш иқтисодиётни ривожлантиришнинг зарур шарти, ижтимоий ишлаб

чиқариш самарадорлигини ошириш, халқ фаровонлигини ўстиришнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Маҳсулотнинг миқдори ва сифати ўзаро диалектик боғлиқдир. Юқори сифатли маҳсулот сифатсиз тайёрланган маҳсулотга нисбатан жамият эҳтиёжларини юқорироқ даражада қондиришга қодир. Демак, маҳсулот сифатини яхшилаш ишлаб чиқариш ҳажмини кўшимча харажатларсиз ошириш, демакдир. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифати ва миқдорининг ўзаро боғлиқлиги маҳсулот сифатини ошириш, жамият эҳтиёжларини тўла қондиришга имкон беради, мамлакатимиз ишлаб чиқарувчи кучлари ўсишининг муҳим омили бўлиб хизмат қилади.

Сифатли маҳсулот доимо ўз харидорларига эга. Ҳозирги даврда мазкур талаб қондирилгандагина маҳсулотни дунё бозорига чиқариш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатга экспортдан келадиган валюта тушумини кўпайтириш орқали янги техника ва технологиялар сотиб олиш, ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириш, самарадорлигини ошириш имконини беради. Юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришга ва уни сотишга эришган корхона ўз ишлаб чиқариш салоҳиятини янада юксалтириш имкониятига эга бўлади. Бундай субъектларнинг кўпайиши эса мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Мамлакат иқтисодиётининг тараққий этиши эса, унинг аҳолисини даромадлари ва демак, турмуш даражасининг ҳам юксалишига олиб келади. Натижада сифатли маҳсулот ва юқори даражада кўрсатилган хизматларга талаб кўпаяди. Яъни, сифатли маҳсулот (таклиф) ўзининг сифатли истеъмолчиси (талаб)ни яратади. Пировардида жамиятда янада юқорироқ даражада иқтисодий ўсиш таъминланади.

Маҳсулотнинг сифат кўрсаткичлари ва уларни баҳолаш усуллари

Саноат ишлаб чиқариши ўз маҳсулотларининг ғоят турли-туманлиги билан тавсифланади. Бу маҳсулотлар табиий хусусиятларига кўра, ҳар хил меъёр ва хилма-хил сифат кўрсаткичларига эга. Лекин, маълум саноат маҳсулотларининг муайян гуруҳи учун умумий кўрсаткичлар ишлатилиши, бошқа гуруҳи учун эса ўзига хос кўрсаткичлар қўлланилиши мумкин.

Маҳсулот сифатига ва унинг техникавий хусусиятларига баҳо бериш учун қуйидаги кўрсаткичлар тизими қўлланилади:

Истеъмол қилиш хусусиятлари бўйича талабни қондириш кўрсаткичлари. Бундай кўрсаткичлар маҳсулотдан тайинли, белгиланган равишда фойдаланиш натижасида керакли (зарурий) самарани тавсифлайди. Ишлаб чиқариш - техник вазифани бажарувчи маҳсулот учун меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи хизмат қилиши мумкин. У баҳоланаётган маҳсулот ёрдами билан қандай ҳажмдаги маҳсулотни тайёрлаш ёки маълум давр ичида қандай ҳажмдаги ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиши мумкинлигини ифодалайди.

Мустаҳкамлик кўрсаткичлари - буюмларнинг бўзилмаслиги, яхши сақланиши, таъмирлашга қулайлиги, шунингдек, чидамлилигидир. Машина ва ўлчов асбобларининг сифати уларнинг мустаҳкамлигига ва ўзоқ ишлаш қобилиятига қараб аниқланади. Ҳар бир буюмнинг мустаҳкамлиги мўлжалланган муддатда, ўз хизмат параметрларини ўзгартирмай, зиммасига юклатилган вазифаларни бошқариш, воситанинг, яъни курулнинг ишлаш муддати - мўлжалланган вақтда ишлаш қобилиятини ўзгартирмаслик хусусиятидир.

Технологик кўрсаткичлар маҳсулотни тайёрлаш ва таъмирлаш жараёнида юқори меҳнат унумдорлигини таъминлаш учун конструктор-технологик ечимлар

самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлардир. Айнан техника ва технология ёрдамида маҳсулот ишлаб чиқаришнинг оммавийлиги, материал харажатларини, маблағлар, меҳнат ва вақтни оқилона тақсимлаш таъминланади.

Стандартлаштириш ва унификатсиялаш кўрсаткичлари - маҳсулотнинг стандартли, унификатсиялашган ва оригинал, яъни ажойиб, ажралмас қисмлар билан қондирилганлиги, тўйдирилганлиги, шунингдек, бошқа буюмларга нисбатан унификатсиялашганлик даражаси. Улар тракторни бошқариш учун керак бўлган кучлар, мўзлатгичда дастакнинг жойлашиши, ҳарорат, намлик, ёруғлик, шовқин, вибрация, нурланиш, ёнувчи маҳсулотларда учар гази ва сув буғининг йиғилиши бўлиши мумкин.

Эргономик кўрсаткичлар инсоннинг буюм билан муносабатини ва бу буюмдан фойдаланишда рўй берадиган гигиеник, физиологик ва рухий хусусиятлар мажмуини акс эттиради.

Эстетик кўрсаткичлар буюмларнинг бадиий-конструкторлик хусусиятларини ифодалайди. Улар буюмнинг товар қиёфаси жонлилигини, шаклининг маъқуллигини, композитсиянинг бутунлилигини, мукамал бажарилганлилигини ва барқарорлигини тавсифлайдилар.

Транспортабеллик кўрсаткичлари маҳсулотнинг ташиш учун мослашганлигини ифодалайди.

Патент-ҳуқуқий кўрсаткичлар маҳсулотнинг патентли ҳимоясини ва патентли сархиллигини (асиллигини) тавсифлайди ва рақобатбордошлигини аниқлашда муҳим омил ҳисобланади. Патент-ҳуқуқий кўрсаткичларни аниқлашда буюмларда янги техник омиллар борлигини, шунингдек, мамлакатда патентлар билан ҳимояланган ечимларни ҳисобга олиш керак бўлади.

Экологик кўрсаткичлар атроф-муҳитга хавfli таъсир кўрсатиш даражаси. У маҳсулотни эксплуатация қилиш ёки истеъмол қилишда юзага келади. Масалан, зарарли қотишмаларнинг бўлиши, маҳсулотни сақлаш, ташиш ва истеъмол қилишда зарарли қисмлар, газлар ва нурларни чиқариш мумкинлиги.

Хавфсизлик кўрсаткичлари - харидор ва хизмат кўрсатувчи ходимларнинг хавфсизлиги учун маҳсулот хусусиятларини тавсифлайди, яъни маҳсулотни монтаж қилиш, хизмат кўрсатиш, таъмирлаш, сақлаш, ташиш, истеъмол қилишда хавфсизликни таъминлайдилар.

Юқорида қайд қилиб ўтилган кўрсаткичларнинг йиғиндиси маҳсулот сифатини ташкил этади. Буюм мустаҳкам (пишиқ), эстетик жиҳатдан кўзни қамаштирадиган, ўз вазифасини яхши бажарадиган бўлиши лозим. Лекин, юқорида қайд этилган кўрсаткичлардан ташқари буюмнинг баҳоси ҳам муҳим. Чунки иқтисодий оптимал сифат масаласи баҳо билан чамбарчас боғлиқдир. Харидор буюм сотиб олганда буюм баҳоси у эга бўлган хоссалар тўпланими қоплашини билиш учун уларни доимо таққослайди.

Иқтисодий муқобил сифат деганда, сифат ва харажат нисбати ёки сифат бирлигининг баҳоси тушунилади ва у қуйидаги формула билан ҳисобланади:

$$ИМС = Bc / X_e$$

Бу эрда: ИМС - иқтисодий муқобил сифат;

Bc - буюм сифати;

X_e - буюмни сотиб олиш ва эксплуатация қилиш харажатлари, сўм.

Формуланинг махражини аниқлаш мураккаб эмас, чунки у буюмнинг сотиш баҳосини, эксплуатация, таъмирлаш ва утилизация қилиш харажатларини ўз ичига олади. Формула суратини аниқлаш эса, қийинроқ кечади, чунки буюмнинг сифати жуда кўп ва турли - туман кўрсаткичлардан иборат. Бу билан алоҳида фан «Квалометрия» шуғулланади. У сифатни сон жиҳатдан, яъни бир сўмлик харажатта буюм сифати бирлиги ўсишини баҳолашнинг етарли даражада маъқул усулини ишлаб чиққан.

Демак, ҳозирги замон ишлаб чиқариши шароитида маҳсулот сифати - корхона самарадорлигининг, рентабеллигининг муҳим таркибий қисмидир. Шу сабабли унга доимо эътибор бермоқ зарур. Сифат билан барча корхона директоридан тортиб, аниқ иш бажарувчигача шуғулланиши керак.

Сифатни таъминлаш, лойиҳалаш, сақлаш бўйича барча жараёнлар сифатни бошқариш тизимига бирлаштирилган.

Маҳсулот сифатини бошқариш ва уни ошириш йўллари

Ҳар қандай ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва юксак даражага кўтариш учун уни бошқариш керак. «Бошқариш» иборасини маҳсулот сифатига қўллаганда, маҳсулот сифати ва унинг рақобатбардошлигини доимий назорат қилиш, унинг белгилловчи шартлари ва омилларини мақсадга мувофиқ таъсир қилдириш йўллари билан маҳсулот сифатини лойиҳалаштириш, ишлаб чиқариш ва фойдаланишда унинг заурур даражада ўрнатилишини, таъминланишини ва сақланишини тушунмоқ керак.

Маҳсулотнинг сифатини бошқариш оператсиялари муҳандис-техник, ташкилий-технологик, назорат ва бошқа жараёнларнинг ўзаро боғлиқлиги мажмуасини ташкил этувчи тартиб доирасида олиб борилади.

Маҳсулот сифатини бошқариш жараёни қуйидаги оператсиялардан иборат:

- маҳсулот сифати даражасини белгилаш;
- маҳсулот сифатига таъсир кўрсатувчи буюм ва уни ишлаб чиқариш жараёнининг фаолияти тўғрисидаги ахборотларни йиғиш ва ўрганиш;
- маҳсулот сифатини бошқариш тўғрисида қарор қабул қилиш ва объектга таъсир кўрсатишга тайёрланиш;
- бошқарувга тегишли буйруқларни бериш;
 - бошқариш натижасида маҳсулот сифатининг ўзгариши ҳақидаги ахборотларни йиғиш ва таҳлил қилиш.
- Маҳсулот сифатини бошқаришда қуйидаги вазифалар амалга оширилади:
 - маҳсулотнинг техникавий даражаси ва сифатини ўзоқ муддатларга чамалаш;
 - маҳсулот сифатини оширишни режалаштириш ва башорат қилиш;
- маҳсулот сифатини Аттестация қилиш;
 - маҳсулот лойиҳасини чизиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш;
- маҳсулот сифатини моддий-техник томондан таъминлаш;
- ишлаб чиқаришни технологик тайёрлаш;
- маҳсулот сифатини ўлчашни ташкил этиш;
- мутахассисларни танлаш, жойлаштириш, ўқитиш ва тарбиялаш;
 - сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш даражасини бир текисда олиб бориш;
 - ишлаб чиқариш воситаларини сақлаш, таъмирлашни ташкил этиш;
- маҳсулот сифатини оширишни рағбатлантириш;
- маҳсулот сифатини назорат қилиш;
 - стандартларга, ўлчаш воситаларига ва техник шартларга риоя қилиш;
- маҳсулот сифатини бошқариш ҳуқуқини таъминлаш.

Маҳсулот сифатини бошқариш унинг хоссалари, технологик жараёнларнинг ихтисослаштириш хусусиятлари, ишлаб чиқаришни ташкил этиш шакллари ва усуллари ҳисобга олган ҳолда бажарилади.

Маҳсулот сифатини яхшилашга оид вазифалар ва тадбирлар тўзилаётганда уларни амалга ошириш имкониятлари ва мақсадга мувофиқлиги техникавий-иқтисодий жиҳатдан асосланади.

Бунинг учун қуйидагилар асос қилиб олинади:

- ишлаб чиқарилган маҳсулот сифатига бўлган талаблар ва келгусида уни такомиллаштириш имкониятлари;

- маҳсулотнинг сифат даражасини баҳолаш;

- ишлаб чиқарилган маҳсулотда учраган нуқсонларни юзага чиқариш ва таҳлил этиш;

- лабораториядан ўтказилган синов натижалари, истеъмолчилар томонидан юборилган норозилик хужжатлари, техникавий назорат ва маълумотлар;

- илғор корхоналарнинг маҳсулотлари билан таққослаш.

Маҳсулот сифатини яхшилашга оид тадбирлар мажмуасига қуйидагилар кириди:

- маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини яхшилашга қаратилган асосий тажриба ва лойиҳалаштириш ишлари ҳамда ташкилий-техникавий тадбирлар;

- ишлаб чиқариш техникаси ва технологиясини такомиллаштиришга оид тадбирлар;

- хом ашё ва материаллар сифатини ошириш бўйича таъминловчиларга қўйиладиган талаблар;

- маҳсулот сифатини ошириш бўйича ўтказиладиган илмий-тадқиқот, тажриба ва лойиҳалаштириш юзасидан илмий-текшириш, лойиҳалаштириш ташкилотларига бериладиган топшириқлар;

- техникавий хужжатларни яхшилаш тадбирлари:

- технологик интизомга риоя қилишни текшириш шароити, ишлаб чиқаришни ўлчов асбоблари билан таъминлаш, уларнинг аниқ ишлашини кузатиб туриш тадбирлари;

- стандартларни ўзлаштириш, уларга риоя қилиш, буюмларни унификатсиялаштириш, юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш, нуқсонларнинг олдини олиш ва истеъмолчилар томонидан бўладиган норозиликларни камайтириш бўйича тадбирлар.

Бу каби тадбирлар ўз вақтида бажарилишини тўла-тўқис таъминлаш учун уларнинг бажарилиш муддатлари, масъул кишилар, муайян харажатлар ва уларнинг иқтисодий самарадорлиги, рақобатбардошлиги ҳамда бошқа кўрсаткичлар аниқланади.

Маълумки, рақобат ва рақобатбардошлик ўртасида диалектик алоқадорлик мавжуд бўлиб, бири иккинчисидан келиб чиқади. Рақобат корхоналарни рақобатбардош товарлар ишлаб чиқаришга ва хизматлар кўрсатишга ундайди.

Рақобатбардошлик нисбий ўлчов бўлиб, хусусияти шундан иборатки, уни рақобат предмети (маҳсулот рақобатбардошлиги)га нисбатан ҳам қўллаш мумкин.

Маҳсулотнинг рақобатбардошлиги деганда, истеъмолчининг аниқ эҳтиёжларини қондириш ва уни харид қилиш ҳамда кейинчалик ундан фойдаланиш учун сарфланадиган харажатлар даражалари бўйича уни, яъни маҳсулот бошқа шундай товарлардан ажралиб турадиган тавсифлар йиғиндиси тушунилади.

Маҳсулотнинг рақобатбардошлиги - бирор бир фирма томонидан ишлаб чиқарилган, рақобатчи фирмаларнинг худди шундай товарларига қараганда яхшироқ истеъмол хусусиятлари ва техник-иқтисодий параметрларига эга бўлган товарларнинг истеъмолчилар томонидан ажратиб олиниш «қобилияти»дир.

Рақобатбардошлик айнан бозорда кўзатилади ва товарларнинг истеъмолчи эҳтиёжларига мувофиқ келиши солиштириб ва текшириб кўрилади. Ана шунда товарнинг рақобатбардошлиги реал харидни амалга ошираётган харидор учун жозибадорлик даражасини кўрсатади.

Стандартлаштириш, сертификатлаштириш, аттестация ва назорат қилиш

Маҳсулот сифати муаммосига тегишли масалалардан бири стандартлаштиришдир.

Стандартлаштириш - стандартларни белгилаш ва қўллаш жараёни. У нормал ижодий фаолият бўлиб, сифатнинг оптимал кўрсаткичларини, маҳсулотнинг параметрик қаторларини, назорат қилиш, синаш усуллари ва хоказоларни ишлаб чиқишни ва қатъи белгалашни ўз ичига олади.

Стандартлаштириш маҳсулот сифатини бошқаришнинг ташкилий ва норматив асоси ҳисобланади. У барча нормаларни стандарт, йўриқнома, маҳсулотни асослаш учун керакли шартлар усули каби ҳужжатларда акс эттиради.

Стандартлаштиришдан мақсад–маҳсулот ва хизматларнинг хавфсизлигини, рақобатбардошлигини таъминлаш, истеъмолчилар ва давлат манфаатларини ҳимоя қилишдир.

Стандартлаштиришнинг энг муҳим аҳамияти шундаки, у ишлаб чиқаришнинг ривожланиш суръати ва даражасига зарурий таъсир кўрсатади. Бунинг учун эса стандартлаш фан ва техника ҳамда амалий тажрибаларнинг охириги ютуқларига таянади.

Ўзбекистонда стандартлаштириш миллий иқтисодиётни бошқариш ва ташкил этиш билан чамбарчас боғлиқ. Стандартлаштиришдан мақсад – маҳсулот ва хизматларнинг хавфсизлигини, рақобатбардошлигини таъминлаш, истеъмолчилар ва давлат манфаатларини ҳимоя қилишдир. Стандартлашнинг асосий, энг муҳим вазифаси халқ хўжалиги, аҳоли, мамлакат мудофааси учун тайёрланадиган маҳсулотларга юқори талаблар белгиловчи норматив-техник ҳужжатлар тизимини яратиш ҳамда ушбу ҳужжатдан тўғри фойдаланишни назорат қилишдан иборат.

Харакатдаги, мавжуд стандартлаштириш тизими қуйидагиларни ишлаб чиқишга ва доимий фаол ҳолатда бўлишига имконият яратади:

- ягона техник тил;
- маҳсулотнинг муҳим техник тавсифининг унификатсиялашган қаторлари, яъни ўлчам айирмаси (қўйим ва тушиш, кучланиш, тез-тез қайталаниш ва бошқалар);
- умуммашинасозликда ишлатиладиган буюмларнинг типоразмер қаторлари ва намунали конструкциялари (подшипниклар, крепеж, кесувчи асбоблар ва бошқалар);
- техник-иқтисодий ахборотлар классификаторлари тизими;
- материаллар ва моддалар хоссалари тўғрисида аниқ маълумотлар берадиган далилларни.

Ўзбекистон стандартлаш тизими халқаро, регионал ва миллий тизимлар билан уйғунлашиши ва қуйидагиларни таъминлаши лозим:

- сифат ва маҳсулот номенклатураси, хизмат ва жараёнлар, инсонларнинг хаёти ва соғлиғи, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалалари бўйича истеъмолчилар ва давлат манфаатларини;

- маҳсулот мос келишининг ўзаро алмашуви, яъни бир-бирини алмаштира олишини;

- меҳнат ва моддий ресурсларни тежашга кўмаклашиш ҳамда ишлаб чиқаришнинг иқтисодий кўрсаткичларини яхшилашни;

- ижтимоий-иқтисодий дастурлар ва йирик лойиҳаларнинг норматив-техник базасини яратишни;

- ишлаб чиқаришда ва савдода техник тўсиқларни бартараф этишни, дунё бозорида маҳсулот рақобатбардошлигини, халқаро меҳнат тақсимоотида самарали қатнашишини ва ҳ.к.ларни таъминлаши керак.

Стандартлаштириш бир қатор тамойилларга асосланади:

- тармоқланиш - умумий хусусиятга эга бўлган нарсалар, жараёнлар, муносабатлар татбиқ этиш мумкин бўлган объектлар доирасини аниқлайди;

- вариантлилиқ - оқилона хилма-хиллик, ранг-барангликни яратиш - стандартлашган объектга кирувчи стандарт элементларнинг оқилона турлари минимумини таъминлайди;

- тизимлилиқ - стандартга тизим элементи сифатида қарайди;

- ўзаро алмашувчанлик - техникага мувофиқ турли вақт-маконнинг турли нуқталарида тайёрланган бир хил деталларни йиғиш ёки алмаштиришни назарда тутди.

Стандарт деганда нима тушунилади?

Стандарт инглизча «стандарт» сўзидан олинган бўлиб, норма, намуна, ўлчам маъносини билдиради. У бошқа объектларни таққослаш учун дастлабки объект деб қабул қилинган намуна, эталон, модел, стандартланадиган объектга қўйиладиган ва ваколатли идоралар томонидан тасдиқланган нормалар, қоидалар, талабларни белгиловчи норматив-техник ҳужжат. Стандарт инсон фаолиятининг барча соҳасига, илм-фанга, техникага, саноат, қишлоқ хўжалигига, қурилишга, транспорт ва алоқага, таълим ва бошқа соҳаларга тааллуқлидир.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикасининг Давлат стандартлаш тизими (ДСТ) шаклланди ва у Ўзбекистонда стандартлар тўзиш, изоҳлаш ва тарқатиш жараёнларини тартибга келтирди. Бу борада Ўзбекистон Стандартлаштириш, метеорология ва сертификатлантириш агентлиги («Ўзстандарт») олиб бораётган кенг кўламли ишларни алоҳида эътироф этиш жоиз.

«Ўзстандарт» агентлиги бозор иқтисодиёти шароитида маҳсулотнинг сифат даражасини белгиловчи, кўрсаткичлар рақобатдошлигини таъминловчи, ишлаб чиқарувчиларга етарли миқдорда ахборотлар етказиб берувчи марказдир.

«Ўзстандарт» агентлиги томонидан ишлаб чиқилган «Сифат менежменти ва маҳсулотларни синаш» тизими маҳсулот сифат кўрсаткичини баҳолаш билан бирга меъёрий ҳужжатлар асосида тўғри маълумотга эга бўлиш талабларини ўрнатади.

Ҳозирги кунда Давлат стандартлаш тизими (ДСТ) бешта асосий стандартни ўз ичига олади:

1. Ўзбекистон Республикаси стандартлаштириш тизими. Асосий қоидалар;
2. Тармоқ стандартлари;
3. Техник шартларни келишиш, тасдиқлаш ва рўйхатдан ўтказиш тартиби;
4. Корхонанинг стандартлари. Умумий қоидалар;
5. Халқаро (давлатлараро, минтақавий) стандартлар.

Бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан Халқаро стандартлаштиришнинг роли, аҳамияти беқиёс даражада кучайди. Чунки, халқаро стандартлаштириш илмий-техника ва иқтисодий ҳамкорликни ривожлантиришга катта имконият яратади. Улар халқаро алоқаларни кенгайтиришга, мавжудларини такомиллаштиришга ёрдам беради. Ҳозирги кунда жаҳонда 400 дан ортиқ Халқаро ва регионал (худудий) ташкилотлар мавжуд (2000 йил). Стандартлаштириш соҳасида йирик халқаро ташкилотлар - БМТга қарашли эвропа иқтисодий комиссияси (ЕЕКООН), стандартлаштириш бўйича Халқаро ташкилот (ИСО) ишлаб турибди.

Маҳсулот сифати назарияси ва амалиётида маҳсулотни сертификатлаштириш масаласи муҳим ўрин тутди.

Маҳсулотни сертификатлаштириш унинг аниқ белгиланган талабларга мувофиқлигини тасдиқлаш усулларида бири ҳисобланади.

Маҳсулот ёки бажарилган ишнинг белгиланган талабларга мувофиқлигига оид фаолият учун тегишли ҳужжат берилди. Уни «сертификат» деб атайдилар.

Сертификат лотинча «сертификатис» сўздан олинган бўлиб, тасдиқланган деган маънони билдиради. Биринчидан, у бирор фактни тасдиқловчи ҳужжат (масалан, малака оширилганлиги тўғрисидаги ҳужжат); иккинчидан, махсус облигациялар ва акцияларнинг номи; учинчидан, суғурта шартномасида унинг шартлари ёзиладиган ҳужжат; тўртинчидан, махсус идоралар (савдо палатаси, Давлат инспекцияси ва бошқалар) берадиган ва маҳсулот, товар, буюм, мол сифатини тасдиқлайдиган ҳужжат; бешинчидан, қишлоқ хўжалигида уруғлик навини ва сифатини тасдиқлайдиган ҳужжат. Сертификати бўлмаган тақдирда уруғлик (оддий) навсиз дон сифатида қабул қилинади.

Мувофиқлигини тасдиқлаш жараёнида бажариладиган оператсиялар, яъни ҳар бир айрим иш фаолиятларини қуйидаги чизмада кўриш мумкин:

Республикада сертификатлаш ишларини яхшилаш мақсадида 1993 йилнинг 28 декабрида Олий Мажлис томонидан «Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида»ги қонун қабул қилинган. Мазкур қонун сертафикатлаштиришнинг ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий асосларини, шунингдек, мажбуриятлар ва жавобгарликларни белгилаб беради. Ушбу қонун 4 та боб ва 23 моддадан иборат бўлиб, уларда умумий қоидалар, сертификатлаштириш фаолиятига доир умумий талаблар, маҳсулотларни мажбурий ва ихтиёрий сертификатлаштириш, низоларни қараб чиқиш, сертификатлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бўзганлиги учун жавобгарлик масалалари баён этилган.

Стандартлаштириш ва сертификатлаштириш ишларини ташкил этиш, мувофиқлаштириш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳўзуридаги Ўзбекистон Давлат стандартлаш, метрология ва сертификация агентлиги «Ўзстандарт», Давлат архитектура ва қурилиш қўмитаси, табиатни муҳофаза қилиш Давлат қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш ва Мудофаа вазирликлари зиммасига юклатилган.

Мустақил ишлаш учун назорат саволлари

1. Сифат категориясининг моҳияти ва аҳамияти қандай?
2. Маҳсулот сифати кўрсаткичлари ҳақида нималардан иборат?
3. Стандартлаштириш ва стандартларнинг аҳамиятини нималарда кўриш мумкин?
4. Сертификациялаш ва сертификатларга таъриф беринг?

**МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР, ЖУРНАЛЛАР ВА ИНТЕРНЕТ
ТАРМОҒИДАН ОЛИНГАН ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР**

1. ISO Central Secretariat, International Organization for Standardization. Web www.iso.org
2. Management of Special Customs Control Areas SHAO Xiaoping, Director, Yangshan Customs.
3. “Why Managing by Facts Works,” Strategy + BusinessSpring 2006). Jeffrey Pfeffer, and Robert Sutton
5. Marketing Metrics Handbook, Roger Best, (www.marketingmetricshandbook.com)
7. Marketing Performance Tools, Roger Best (www.rogerjbest.com)
8. Market-Based Management by Roger Best, 5th edition, (Pearson Publishing, 2008).

МАҚОЛАЛАР

The metrology pillar standardization pillar

Metrology includes work by national measurement institutes and international treaties such as the Metre Convention – which gives authority to the International Committee for Weights and Measures (CIPM) and the International Bureau of Weights and Measures (BIPM) to act on measurement standards of ever-increasing accuracy, range and diversity. There is a need to demonstrate equivalence between national measurement standards.

The CIPM Mutual Recognition Arrangement provides governments and other parties with a secure technical foundation for wider agreements related to international trade, commerce and regulatory affairs. It helps to eliminate technical barriers to trade and instill greater confidence in the measurement capabilities of individual countries. The result is billions of dollars of increased trade. Legal metrology is coordinated by the International Organization of Legal Metrology (OIML). Legal metrology specifications are produced within the OIML and are adopted in all countries. The OIML also provides other valuable services such as a model law on metrology that can be used in setting up national technical infrastructure.

International standards and their use in technical regulations on products, production methods and services play a vital role in sustainable development and trade facilitation – through the promotion of safety, quality and compatibility.

The benefits derived are significant. Standardization contributes not only to international trade but also to the basic infrastructure that underpins society, including health and environment, while promoting sustainability and good regulatory practice.

**МАВЗУЛАР БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ
СЛАЙДЛАРИ ВА ВИДЕО РОЛИКЛАР**

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
“РЕАЛ СЕКТОРДА МАҲСУЛОТ СИФАТИ
ВА РАҚОБАТБАРДОШЛИГИ”

ФАНИДАН ТАҚДИМОТ ВА ТАРҚАТМА
МАТЕРИАЛЛАРИ

Тошкент 2018

Юксак тараққий этган мамлакатлардаги ривожланишга аввало рақобат муҳити кучлилиги туфайли эришилади. Рақобатбардош товарлар, хизматлар, ишлаб чиқаришга узлуксиз интилиш бозор иқтисодиётига хос қонуният ҳисобланади.

Шу боисдан республикаимиз бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтаётган ҳозирги даврда миллий иқтисодиётнинг барча тармоқларида ишлаб чиқарилаётган товарлар рақобатбардошлигини ошириш асосий муаммодир.

3

Бу масалани ҳал этиш ички ва ташқи бозорда Ўзбекистон товарларининг мавқеини оширади ва миллий иқтисодиётда пайдо бўлган барча муаммоларни ижобий ҳал этишга йўл очади.

Маълумки, ҳозирги пайтда бизнинг аксарият кўп турдаги товарларимиз ўз ички бозоримизда ҳам чет эл товарлари билан рақобатга бардош бера олмаяпти.

Эркин рақобатга асосланган бозор иқтисодиёти шароитида эса маҳсулот сифатини яхшилаш – ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг асосий омилларидан биридир.

Чунки бозор иқтисодиёти шароитида ижтимоий меҳнатнинг тежалиши, асосан, сифатли маҳсулотни истеъмол қилиш соҳасида юзага келади. Сифатли маҳсулотни ишлаб чиқариш эса ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг техник – иқтисодий кўрсаткичларида, шунингдек, айрим ишчи-хизматчиларнинг меҳнат унумдорлигида ҳам ўз аксини топади.

Маҳсулот сифати яхшиланиши ҳисобига ижтимоий меҳнат унумдорлиги ортади. Яъни бир хил ҳажмда ишлаб чиқарилган маҳсулот сифат кўрсаткичлари яхшиланиши ҳисобига шу маҳсулот бирлигининг баҳоси ортиб, товар маҳсулоти қиймати кўпаяди.

Ишчилар сони ўзгармаган ҳолда, товар маҳсулоти қийматининг ортиши ҳар бир ишчига тўғри келадиган ўртача товар маҳсулоти кўпайишига ва меҳнат унумдорлиги кўтарилишига олиб келади.

Бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқариш корхоналари олдида турган энг асосий вазифа-рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришдир. Шунинг учун ҳам маҳсулот ва хизматлар сифатини яхшилаш бугунги куннинг муҳим масалаларидан ҳисобланади.

Маҳсулот ва хизматлар сифатини яхшилаш стратегик муаммо бўлиб, мамлакатимиз иқтисодиётининг стабиллашуви бу муаммоларнинг ҳал этишига боғлиқдир.

Сифатни яхшилаш жараёни маҳсулотни сотиш ёки хизматлар кўрсатишда фақатгина кўпроқ фойда олиш учунгина эмас, балки жамият учун, унинг равнақи учун ҳам зарурдир.

Маълум фойдалиликка эга бўлиб, сотилиш баҳоси билан таннарх ўртасидаги фарқга эга бўлган товарлар албатта сотилиши керак.

Товарларни сотиб олар эканмиз, биз уларни фақатгина зарур бўлгани учунгина эмас, балки бизга ёққани учун ҳам ҳақини тўлаймиз.

Бунда товарларнинг ташқи кўриниши, фойдаланишнинг қулайлиги, хизмат кўрсатиш муддати, техникавий тавсифи, кафолатли хизмат кўрсатиш шартлари кабилар уларнинг баҳосини белгилашда муҳим омил ҳисобланиб, харидор товарни “маълум эҳтиёжларни қондиради”, деган умид билан сотиб олади. Шундай қилиб товарни сотилишининг муҳим шартлари-харидорнинг унинг кафолатланган сифатига ишонч ва баҳосидир.

Маҳсулот сифати

- маҳсулотга нисбатан қўйилган халқ эҳтиёжи талабларини қондирилиш даражаси, уларнинг хосса хусусиятлари, ташқи кўриниши, ишлатилишининг қулайлигига айтилади.

Маҳсулот сифати истеъмолчилар учун энг асосий кўрсаткичлардир, чунки, сифат маҳсулотнинг истеъмол хусусиятини белгилайди.

Маҳсулот сифатини ошиши унинг хажмини ошишига олиб келади, шунингдек маҳсулот маҳсулот сифатини ошиши учун нисбатан кам маблағ талаб қилинади.

Истеъмолчилар талабини қондириш дегани бу таварлар ишлаб чиқариш учун эhtiёж бор дегани бу ўз навбатида корхона бир меъёрда ишлашини таъминлайди ва уни келажагини белгилайди.

18

Сифатни бошқариш деган тушунча деярли янги йўналиш бўлишига қарамай унинг жадал ривожланиш даври бозор иқтисодиёти даврига тўғри келади.

Маҳсулот сифатини бошқариш — маҳсулот сифати даражасини жорий қилиш, таъминлаш ва зарурий даражада ушлаб туриш мақсадида лойиҳалаш, тайёрлаш ва фойдаланиш (ёки истеъмол қилиш) пайтида амалга ошириладиган ҳаракатлар мажмуасидир.

МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ БОСҚИЧИДА АМАЛГА ОШИРИЛАДИ

- Бу ерда маҳсулот сифати маҳсулотни тайёрлаш меъёрий-техникавий ҳужжатлар, жиҳозлар, ускуна ва асбоблар, олинадиган хом ашё, материал ва жамловчи буюмлар сифати билан аниқланади.
- Ишлаб чиқарилган маҳсулот сифатини баҳолаш мезони сифатида амалдаги техникавий-иқтисодий кўрсаткичлар лойиҳа ҳужжатларда, яъни биринчи босқичда кўзда тутилган мос кўрсаткичларга мувофиқлик даражаси хизмат қилади.

20

Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг сифатини сақлаб туриш айланиш ва сотиш, фойдаланиш ёки истеъмол қилиш босқичларида амалга оширилади. Маҳсулот айланиши ва сотилиши сифати сақлаш ва транспортлаш сифатларидан йиғилади.

Фойдаланишдаги маҳсулот сифатига келганда, у фойдаланиш ва таъмирлаш ҳужжатлари, фойдаланиш ва таъмирлаш жиҳозлари, эҳтиёт қисмлар ва сарфланадиган материаллар сифатларига ҳамда фойдаланувчи ва таъмирловчи ходимлар малакасига боғлиқ.

Одатда ишлаб чиқаришдаги сарф-ҳаражатларнинг умумий миқдори асосий ишлаб чиқариш сарф-ҳаражатлари ҳамда назоратга ва яроқсиз, дефект маҳсулотларни ишлаб чиқаришга кетган ҳаражатлардан иборат бўлади.

Назорат қанчалик аниқ, асосли ўтказилса, дефект маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳисобига йўқотишлар шунчалик қисқаради, назорат сарф-ҳаражатлари ортади.

Назорат сарф-ҳаражатларини оширмаган ҳолда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг техник шартларга мос келиши даражасини ошириш мақсадга мувофиқдир.

Маҳсулот сифатига илмий тадқиқотлар, конструкторлик технологик ишланмаларда асос солинади, фойдаланишда эса улар рўёбга чиқади.

Маҳсулот сифатини жорий қилиш, таъминлаш ва сақлаб туришнинг асосий босқичларини тавсифловчи "сифат сиртмоғи" мавжуд.

24

Бу босқичларга:

- маҳсулотга бўлган талаблар, маҳсулотнинг техникавий даражаси ва сифатини олдиндан кўриш (маркетинг тадқиқотлари);
- илмий-техникавий тараққиёт ютуқларини ҳисобга олиш сифат даражаси шакллантириш, меъёрий-техникавий ҳужжатларни тайёрлаш;
- ишлаб чиқарувчи корхона имкониятларини таҳлил қилиш;
- сифатли хом ашё, материал, жамловчи буюмлар билан моддий-техникавий таъминлаш;
- ишлаб чиқаришни техникавий тайёрлаш, технологик жараёнларни ишлаб чиқиш, жиҳоз, ускуна ва асбоблар билан таъминлаш;

25

- тегишли меъёрий-техникавий ҳужжатлар ва стандартларга мувофиқ маҳсулотни ишлаб чиқариш;
- техникавий назорат ва синаш, тайёрлаш сифатни баҳолаш;
- тайёр маҳсулотни сотиш, маҳсулотни сақлаш, транспортлаш ва сотиш жараёнларида унинг сифатини сақлаб қолиш;
- тайёр маҳсулотни монтаж қилиш ва ундан фойдаланиш, хизмат қилиш ва таъмирлаш, сифатини таъминлаш, истеъмолчи маҳсулот сифати билан қониққанлиги даражасинини баҳолаш.

26

МАҲСУЛОТ СИФАТИ ТИЗИМИ.

Сифат тизими – сифатни умумий бошқаришни амалга оширишни таъминлайдиган ташкилий тузилмаси тартибли ҳаракатлар (процедура), жараёнлар ва ресурслар мажмуаси.

Сифат тизимлари яратилиши ва фаолияти қуйидаги мақсадларга эришиш учун зарур:

- сифатни таъминлаш;
- сифатни бошқариш;
- сифатни яхшилаш.

Маҳсулот сифатини бошқаришнинг мажмуавий тизими (МСБМТ) доирасида қуйидаги вазифалар бажарилади:

- маҳсулотга бўлган талаб, унинг техникавий даражаси ва сифатини олдиндан кўриш;
- маҳсулот сифати ва уни оширишни режалаштириш;
- маҳсулот сифтига бўлган талаблар;
- маҳсулотни аттестациялаш, янги маҳсулот ишлаб чиқиш ва ишлаб чиқаришга қуйишни ташкил қилиш;
- ишлаб чиқаришни технологик тайёргарлигини ташкил қилиш;
- метрологик таъминотни ташкил қилиш;
- моддий техникавий таъминотни ташкил қилиш;
- кадрларни махсус тайёрлаш ва ўқитиш;

- маҳсулот сифатини режалаштирилган барқарор даражасини ишлаб чиқиш, уни ишлаб чиқариш, омборларга жойлаш, транспортлаш сотиш ва фойдаланиш пайтларида, яъни унинг ҳаётий циклининг барча босқичларида таъминлаш;
- Маҳсулот сифатини оширишга қизиқтириш;
- Андозалар техникавий шартларни тадбиқ этиш ва ўлчаш воситалари ҳолати устидан давлат назорати;
- Маҳсулот сифатининг ҳуқуқий таъминоти.
- МСБМТ нинг ахборот таъминоти;
- Етказиб берувчилар, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўртасида сифат масалалари бўйича ўзаро муносабатларни ташкил қилиш.

АҚШ фирмаларида сифатни бошқаришда жараёнларини такомиллаштиришда қуйидаги тамойилларни қўллайдилар:

- фирманинг олий бошқарув бўғинларининг сифатни таъминлаш тизимида оддий қатнашишдан тизимли бевосита бошқарувга ўтиш;
- барча тоифали кадрлар малакасини оширишга диққатни кескин ошиши;
- барча тоифали ходимлар учун фирмада бажарилаётган ишлар ва операцияларга андозалар қўллаш. Бу андозалар иш натижаларини ихтиёрий баҳолашни бартараф қилиш керак ва биринчи мартадан тўғри ҳамда “дефектлар сони-ноль” талабларини амалга оширишни таъминлаши керак;
- Сифатни нафақат техникавий кўрсаткичлар орқали балки нарх кўрсаткичлари орқали ўлчаш, натижада “сифат нархи-тўшунчаси киритилади, у ўз ичига номuvoфиклик нархи” ва “мувофиқлик нархи” ни олади.

*Америка фирмалари
замонавий сифат
тизимига
ўтмоқдалар. Ўз ичига
маҳсулотнинг юқори
сифатига эришиш
бўйича қатор
режалаштирилган ва
мувофиқлаштирилган
чора-тадбирларни
олади.*

Бу тизим қуйидаги вазифаларни бажарадиган 9 та кичик тизидан иборат:

- сифат тизимини бошқариш;
- буюм ишлаб чиқаришни назорат қилиш;
- сотиб олинадиган хом ашё, материал ва жамловчи буюмларни назорат қилиш;
- технологик жараёни ишлаб чиқиш ва операцион назорат;
- маҳсулот сифати ҳақида информация;
- махсус тадқиқотлар;
- сифат тавсифларини ўлчаш ва назорат-ўлчаш аппаратураси;
- сифатни кўтариш ишларига ходимларни жалб қилиш;
- буртмачилар билан алоқа ўрнатиш.

Япония тажрибаси

70 йиллар бошида Япония товарларининг ҳалқаро бозорини “босиб олиши” бошланди. Бу босишнинг сабабларидан бири шундаки, Япон товарлари арзонроқ эди.

Бу баҳо рақобатига сезиларли таъсир қилган эди. Лекин ҳозир ҳам япон ва америка товарларининг нархлар деярли бараварлашганда “босиш” мувафақиятли давом этмоқда. Бу мувафақиятнинг асосида сифати юқори бўлган туфайли япон товарларининг рақобатбардошлиги “сифат рақобати” ётади.

Масалан, япон автомабили ўрта ҳисобда америка автомабилидан ўн марта камроқ ишдан чиқади, америка телевизорларининг носозлик частотаси япон телевизорларидан 1.5-2 барабар ортиқроқ.

Рақобатбардош товарларни ишлаб чиқариш учун япон фирмалари сифатни бошқариш усулларини мунтазам равишда такомиллаштиридилар.

Фирмаларни кўпчилигида сифатни бошқариш қуйидаги тамойилардан иборат:

- сифат бўйича умумфирма сиёсатини ўтказиш ва уни узоқ муддатга режалаштириш;
- товарларнинг янги турларини ишлаб чиқишда янги тамойиллар ва усулларни қўллаш;
- фирмаларнинг барча бўлимларини қамраб оладиган сифатни таъминлаш тизимини яратиш;
- сифат устидан назорат;
- сифатни бошқариш бўйича фаолиятни савдо-агентлари, савдо фирмалари, дўконларга тарқатиш.

Сифатни бошқаришга бундай ёндошиш умумий сифат деган ном олди. Унинг моҳияти қуйидагича:

- маҳсулот сифатини яхшилашда сифат тўғаракларига бирлашиб, фирманинг барча ходимларини қатнашиши шарт;
- фирма раҳбарияти сифат даражасини доим таҳлил ва назорат қилиш шарт;
- ҳамма иш ўринларида назоратнинг статистик усуллари қўлланиши керак;
- доим сифатни назорат қилиш усулларини барча даражаларда миллий миқёсда ўргатиш лозим;
- сифатни назорат қилиш усулларини тадбиқ этиш ҳаракати бутун мамлакатни қамраб олиши керак.

ЕВРОПА ТАЖРИБАЛАРИ

Айрим Ғарбий Европа компаниялари бошқаришнинг Япония усули деб аталувчи усулини ўрганишда ишларининг оқилона элементларини жорий қилиш билан бошладилар.

Энг кўп тарқалган сифат тўғараклари булди. Биринчилардан бўлиб, бу усулни қўллаган давлат Буюк Британиядир.

Сифат тўғаракларининг фаолияти фақатгина корхона ишларини яхшилаш билан бир қаторда бошқариш аппаратининг ишларини яхшилаш, иш юритишни осонлаштириш ҳужжатлар сонини камайтириш, келишиб олиш ва қарорлар қабул қилишни такомиллаштириш масалалари билан шуғулланади.

Мутахассисларнинг фикрича Ғарбий Европа фирмаларида тўғаракларнинг жорий бўлиши Японияниқидан жадаллироқ экан.

Белгияда шундай тўғарақлар ташаббускорилари сифат тўғарагининг амалий ассоциациясига бирлашган.

Мамлакат бўйлаб сифат тўғарақлари фаолият кўрсатаётганликлари қайт қилинган.

Мамлакатдаги кўпгина фирмалар сифат назоратини ялписига жорий қилиш йўлини тутди. Бу эса ўз навбатида сифат тўғарагининг мавқеини бирмунча оширди.

1986 йили Италия миллий ассоциацияси сифат тўғарақларини ташкил қилди ва ҳозирга келиб бу мамлакатда 400 дан ортиқ корхоналарда сифат тўғарақлари мавжуд бўлиб, уларнинг сони 4 мингдан ортиб кетди. Мутахассисларнинг фикрларига қараганда корхоналарда тузилган сифат тўғарақлари 96 фоиз ютуқларга эга бўлмоқда.

Сифат тўғарагининг Швед ассоциацияси 110 корхонани бирлаштирди, ҳаммаси бўлиб мамлакатда 500 ширкатлар ўз режаларига эга.

Булардаги энг фаол сифат тўғарақларининг сони 30 дан ортиқни ташкил қилади.

ХИТОЙ ХАЛҚ РЕСПУБЛИКАСИДА СИФАТ ТЎГАРАКЛАРИ ҲАМ АСТА-СЕКИН КЎПЯЯ БОРДИ

1980 йилда мамлакат бўйича 400 мингдан ортиқ "Сифат тўғарақлари" бор деб ҳисобланар эди.

1985 йилга келиб, уларнинг сони 500 мингдан ошди. Хитой тўғарақлари муҳандис-техник ходимларни, ишчиларни ва бошқарув бўғинидаги хизматчиларни бирлаштирадиган тўғарақларни ўз ичига олади.

БУ ТАДБИРЛАРНИНГ ҲАММАСИ НИМАЛАРГА ОЛИБ КЕЛАДИ, САНОАТГА НИМА БЕРАДИ?

Даставвал, корхона ходимлари томонидан ўзларининг мақсадлари ва вазифалари аниқ билиш ва қуришдан иборат.

Сифат тўғрақлари коллективга таъсир кўрсатиб, уларни маҳсулотнинг сифатини юқори даражада таъминлашга ходимларни сафарбар қилади.

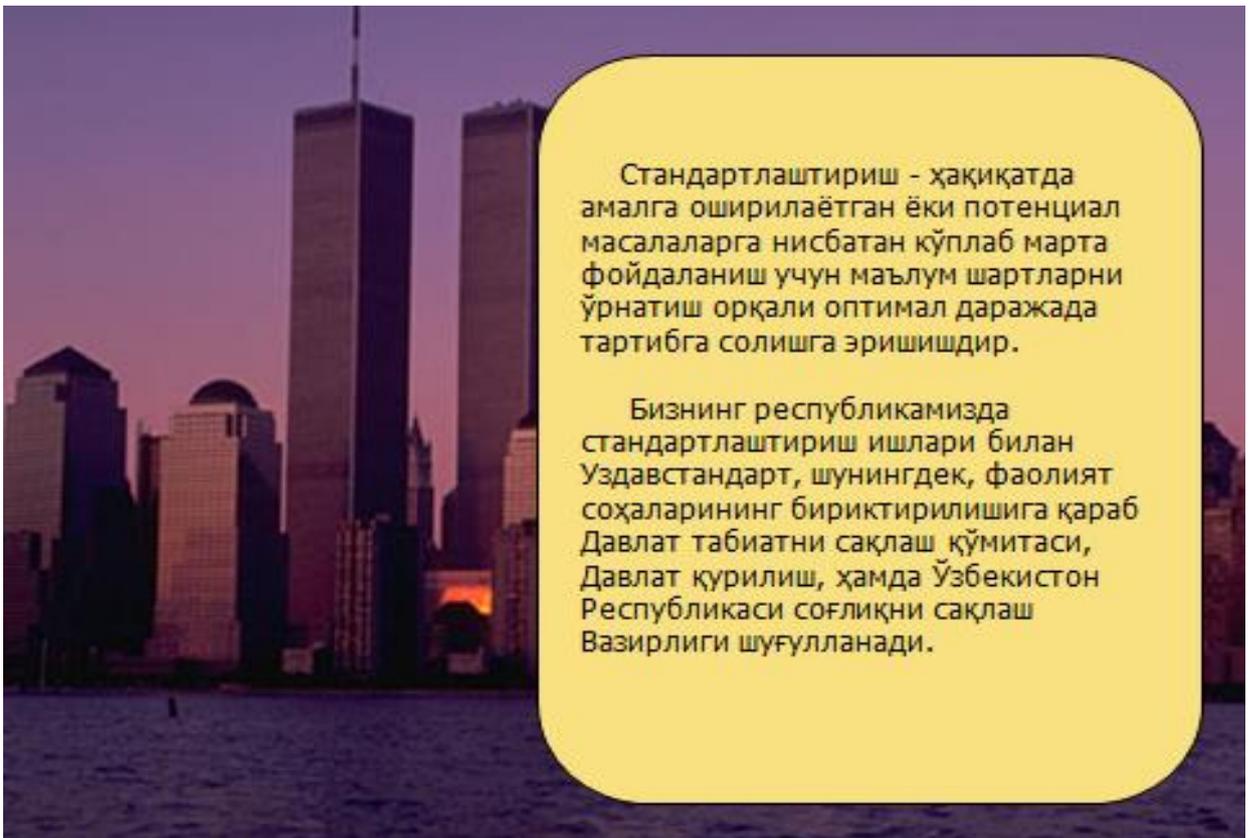
Шунинг учун кўпгина мамлакатларда бу масалага биринчи навбатда масала деб қаралмоқда.

Бу муаммони ечишда корхона раҳбари ва коллектив тадбирларга ишонч ҳосил қилиб, қўлни-қўлга бериб бир тану, бир жон бўлиб ҳаракат қилишларини ҳаётнинг ўзи тақозо қилмоқда.

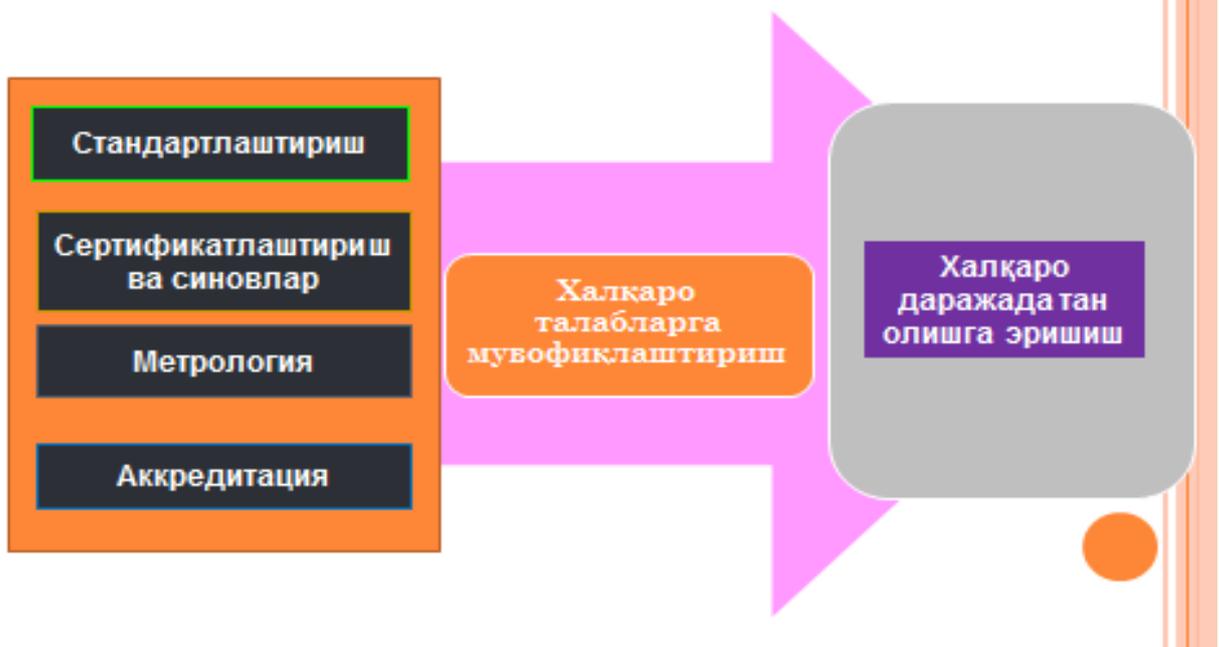
АНА ШУНДАГИ СИФАТ ТЎТАРАКЛАРИ ЎЗ САМАРАЛАРИНИ БЕРА БОШЛАЙДИ.

Буни ҳар бир ишбилармон, корхона раҳбари
чуқур тушуниши ва виждонан бажариши лозим.
Маҳсулот сифатининг яхшиланиши саноатни
ҳар тарафлама
ривожланишига, мустаҳкамланишига олиб
келиб, давлатнинг иқтисодий қудратини
оширишга муносиб ҳисса бўлиб қўшилади.

Маҳсулотнинг сифатини пастлиги (рақобатбардош
эмаслиги) – бу абстракт категория бўлмай балки
корхонанинг яшовчан эмаслигига аниқ асосдир.
Шунинг учун сифат муаммоси эндиликда стратегик
муаммодек англанади.

“ЎЗСТАНДАРТ” АГЕНТЛИГИНИНГ АСОСИЙ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИ

СТАНДАРТЛАШТИРИШ ФАОЛИЯТИНИНГ ХУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

АСОСИЙ ТАЛАБ

Норматив ҳужжатларсиз маҳсулот ишлаб чиқариш ва реализация қилишга йўл қўйилмайди !

**Ўзбекистон Республикаси
“Стандартлаштириш тўғрисида”ги
Қонунининг 6 моддаси**

-СТАНДАРТЛАШТИРИШ ТЎҒРИСИ” ДА
Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 1993 йил 28
декабрда қабул қилинган

- 1-модда. Стандартлаштиришнинг асосий мақсадлари
- 2-модда. Давлат стандартлаштириш тизими
- 3-модда. Стандартлаштириш ишларини ўтказиш
- 4-модда. Стандартлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари
- 5-модда. Халқаро шартномалар ва битимлар
- 6-модда. Норматив ҳужжатларнинг тоифалари ва уларга қўйиладиган асосий талаблар
- 7-модда. Стандартлаштиришга доир норматив ҳужжатларнинг сертификатлаштиришда қўлланиши
- 8-модда. Давлат назорати органлари ва объектлари
- 9-модда. Давлат инспекторлари, уларнинг ҳуқуқлари ва жавобгарлиги
- 10-модда. Стандартлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик
- 11-модда. Давлат йўли билан стандартлаштириш ва назорат қилишга доир ишларнинг молиявий таъминоти
- 12-модда. Стандартлар қўлланилишини рағбатлантириш

Республикамизнинг барча иқтисодиёт тармоқларида
«ЎЗСТАНДАРТ» АГЕНТЛИГИ

Стандартлаштириш бўйича ягона давлат сиёсатини юритади

Маҳсулот ва хизматларга оид Давлат стандартларини тасдиқлайди (O'z DSt)

Маҳсулотлар, ишлар ва хизматлар хавфсизлиги устидан давлат назоратини олиб боради

Стандартлаштириш бўйича халқаро муносабатларни олиб боради

Стандартлаштириш бўйича халқаро муносабатларни олиб боради

Халқаро стандартларни жорий этишда амалий ёрдам кўрсатади

Давлат стандартлаштириш тизими

Республикамизнинг барча иқтисодиёт тармоқларида «ЎЗСТАНДАРТ» АГЕНТЛИГИ

Стандартлаштириш бўйича ягона давлат сиёсатини юритади

Маҳсулот ва хизматларга оид Давлат стандартларини тасдиқлайди (O'z DSt)

Маҳсулотлар, ишлар ва хизматлар хавфсизлиги устидан давлат назоратини олиб боради

Стандартлаштириш бўйича халқаро муносабатларни олиб боради

Стандартлаштириш бўйича халқаро муносабатларни олиб боради

Халқаро стандартларни жорий этишда амалий ёрдам кўрсатади

Қурилиш, қурилиш индустрияси соҳасида, шу жумладан,
лойиҳалаш ва конструкциялашда

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ДАВЛАТ АРХИТЕКТУРА ВА ҚУРИЛИШ ҚЎМИТАСИ

Қурилиш соҳасидаги давлат
стандартларини тасдиқлайди (O'z D St)

Қўрилиш соҳасида давлат назоратини олиб
боради

Шаҳар созлик меъёр ва қоидаларни ишлаб
чиқиб тасдиқлайди (ШМК)

Қурилиш меъёр ва қоидаларни ишлаб чиқиб
тасдиқлайди (ҚМК)

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ТАБИАТНИ МУҲОҒАЗА ҚИЛИШ ДАВЛАТ ҚЎМИТАСИ

Табиий ресурслардан
фойдаланишни тартибга солиш
ҳамда атроф-муҳитни
ифлосланишдан ва бошқа
зарарли таъсирлардан
муҳофаза қилиш соҳасида

Атроф ва табиат муҳитни
муҳофаза қилиш борасида
давлат назоратини амалга
оширади

Табиатни муҳофаза қилиш
фаолиятини такомиллаштиради

Экологик меъёр ва қоидаларни
ишлаб чиқиб тасдиқлайди

Атроф-муҳитни муҳофаза
қилишга оид стандартларни
тасдиқлайди

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ

ВАЗИРЛИГИ

Тиббиёт учун мўлжалланган маҳсулотлар, тиббий техника буюмлари, дори воситалари соҳасида, шунингдек мамлакат саноати ишлаб чиқараётган, шу жумладан, импорт бўйича етказиб берилаётган маҳсулотлардаги инсон учун зарарли моддалар миқдорини аниқлаш масалаларида

Соғлиқни сақлаш соҳасига оид стандартларни ишлаб чиқади (O'z DSt, T St)

Санитария меъёрларини ва гигиеник талабларни ишлаб чиқиб тасдиқлайди (СанПиН)

Фармакопея мақолаларини ишлаб чиқади ва тасдиқлайди

Инсон саломатлигини таъминлаш борасида давлат назоратини олиб боради

Озиқ-овқат маҳсулотларига, инсон саломатига таъсир кўрсатиши мумкин маҳсулотларига оид стандартларни келишиб беради (O'z DSt, T St, KSt, T Sh)

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУДОФАА ВАЗИРЛИГИ

Мудофаа қобилиятини ва сафарбарлик тайёргарлигини таъминлаш, мудофаа аҳамиятига молик маҳсулотлар соҳасида

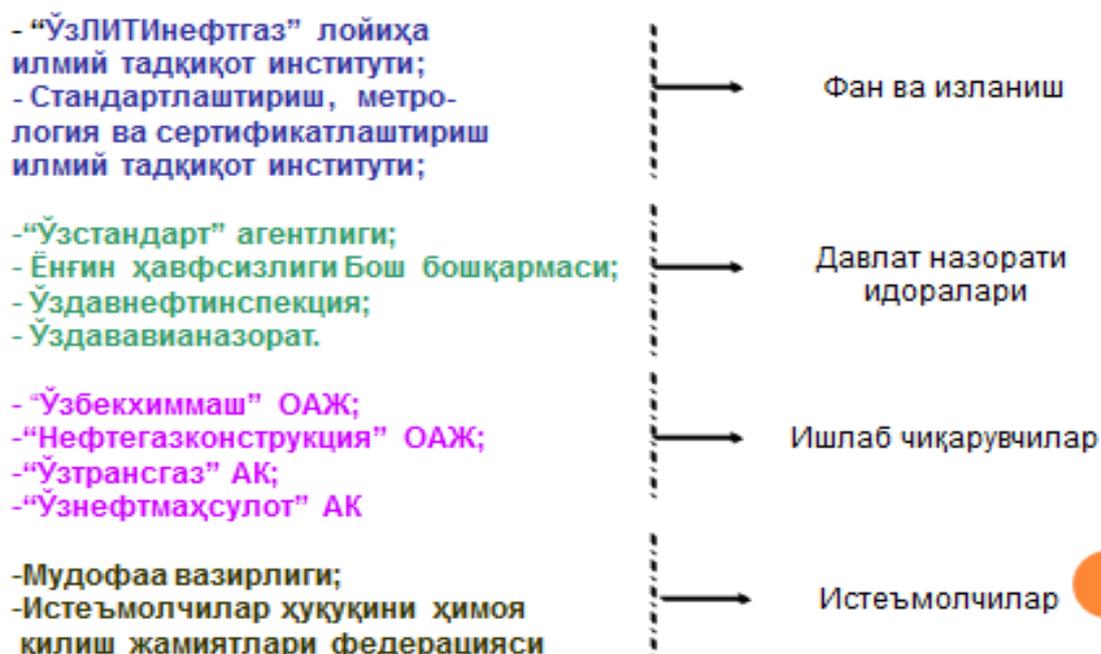
Мудофаа эҳтиёжлари учун ишлаб чиқариладиган маҳсулотларга оид стандартларни ишлаб чиқиб тасдиқлайди

СТАНДАРТЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ТЕХНИК ҚЎМИТАЛАР

TK-1 «Ўзнефтьгаз маҳсулотлари»	TK-14 «Ўзчарммаҳсулот»
TK-2 «Пахта»	TK-15 «Қуролли қучлар соҳасидаги стандартлар»
TK-3 «Донмаҳсулотлари»	TK-16 «Автомобил ва дарё транспортини стандартлаштириш»
TK-4 «Озиқ овқат маҳсулотлари»	TK-17 «Жисмоний тарбия ва спорт»
TK-5 «Ипак маҳсулотлари»	TK-18 Ўзлуксиз таълим стандартлари
TK-6 «Ўзвинпром-холдинг»	TK-19 Туризм соҳасида
TK-7 «Алоқа ва ахборотлаштириш»	TK-20 Энергетика соҳасида
TK-8 «Уруғчилик»	TK-21 Табиатни муҳофаза қилиш соҳасида
TK-9 «Ўзавтосаноат»	TK-22 Саноат хавфсизлиги соҳасида
TK-10 «Гўшт-сут маҳсулотлари»	TK -23 Геологияқидирув соҳасида
TK-11 «Давархитектқурилиш»	TK-24 Дори воситалари, тиббий буюмлар ва тиббий техника соҳасида
TK-12 «Кимёсаноат»	TK-25 Йўл ҳаракат хавфсизлиги соҳасида
TK-13 «Енгилсаноат»	TK -26 Ёнгин хавфсизлиги соҳасида

ISO халқаро ташкилотнинг расмий маълумотига кўра АҚШ да 553, Венгрияда 186, Грецияда 112, Украинада 639, Россияда 476 та техник қўмиталар фаолият юритиб келмоқда

НЕФТ ВА ГАЗ МАҲСУЛОТЛАРИНИ СТАНДАРТЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ТЕХНИК ҚЎМИТА

СТАНДАРТЛАШТИРИШ БЎЙИЧА МЕЎЁРИЙ ХУЖЖАТЛАРНИНГ ТОИФАСИ

Ўзбекистон стандартлаштириш,
метрология ва сертификатлаштириш агентлиги
("Ўзстандарт" агентлиги)нинг
ТАШКИЛИЙ ТУЗИЛМАСИ

ТАРМОҚЛАРДА СТАНДАРТЛАШТИРИШ БЎЙИЧА МЕЪЁРИЙ ХУЖЖАТЛАРНИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР БИЛАН УЙГУНЛАШГАНЛИК ҲОЛАТИ

№	Тармоқнинг номи	Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларига меъёрий ҳужжатлар						
		Жами	Халқаро		Стандартлаштириш бўйича меъёрий ҳужжатлар (ГОСТ, O'z DST, TSh)			
			дона	%	Жами		Шу билан бирга, уйғунлаштирилган	
					бирлиги	%	бирлиги	%
Жами:		48720	18799	38,6	29921	61,4	3403	11,4
1	Машиносозлик	4699	1730	36,8	2969	63,2	117	3,9
2	Озиқ овқат ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари	4347	1146	26,4	3201	73,6	277	8,7
3	Электротехника	3497	84	1,8	3433	98,2	508	14,7
4	Металлургия	2630	782	29,7	1848	70,3	202	10,9
5	Кимё	2519	803	23,9	1916	76,1	112	5,8
6	Ахборот технологиялари	2347	2132	90,8	215	9,2	74	34,4
7	Экология	2179	1229	56,4	950	43,6	304	32,0
8	Енгил саноат	2133	771	36,1	1362	63,9	125	9,2
9	Тиббиёт	1690	736	43,6	954	56,4	194	20,3
10	Қурилиш материаллари	1663	574	34,5	1089	65,5	67	6,2
11	Нефтни излаш ва қайта ишлаш	1157	508	43,9	649	56,1	78	12,0
12	Темирйўл техникаси	156	19	12,2	137	87,8	8	5,8
13	Парфюмерия ва косметика	146	16	11,0	130	89,0	-	-
14	Хизматлар	532	46	8,6	486	91,4	130	26,7
15	Бошқалар	19025	8443	44,4	10582	55,6	1209	11,4

СТАНДАРТЛАРДАН ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ОРҚАЛИ Фойдаланиш йўлга қўйилди Стандартларнинг электрон кўриниши

Стандартлардан замонавий ахборот технологиялар ёрдамида фойдаланиш учун, электрон шаклидаги меъёрий ҳужжатлар фонди ташкил этилди.

Фондда 22 000 зиёд стандартларни электрон шакли мавжуд бўлиб, улардан масофадан фойдаланиш имконияти яратилди.

Ҳозирги кунда ушбу электрон тизим барча ҳудудларимизда ишга туширилган.

Ишлаб чиқариладиган янги маҳсулотларнинг бозорга кириб боришига кўмаклашиш мақсадида маҳсулотлар каталоглари яратилди

Ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни каталог варақлари яратилиши йўлга қўйилди.

Бугунги кунга қадар 10000 дан ортиқ Ўзбекистон ҳудудида ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар каталоглари яратилган

Каталогларда ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни техник кўрсаткичлари ва уларни қўллаш соҳалари келтирилган

СТАНДАРТЛАШТИРИШ ВА МЕЪЁРЛАШТИРИШ ТИЗИМИНИ ҲАЛҚАРО АМАЛИЁТ БИЛАН УЙҒУНЛАШТИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 4 июлдаги 191-сонли "Автотранспорт воситалари конструкциясининг фойдаланиш шартлари бўйича хавфсизлиги тўғрисида"ги умумий техник регламентни тасдиқлаш ҳақида"ги қарори билан тасдиқланган

Мажбурий равишда қўллаш

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 4 июлдаги 192-сонли "Техник жиҳатдан фойдаланишда темир йўл транспорти хавфсизлиги тўғрисида"ги умумий техник регламентни тасдиқлаш ҳақида"ги қарори билан тасдиқланган

Ихтиёрий қўллаш

4-МАВЗУ. ISO-ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРНИНГ САНОАТ МАҲСУЛОТЛАРИНИ СТАНДАРТЛАШТИРИШДАГИ ЎРНИ

- **4.1. Халқаро стандартларни шаклланиши, ривожланиши ва амал қилиши.**
- **4.2. ISO-халқаро стандартлаш бўйича халқаро ташкилотларнинг мақсади ва вазифалари.**
- **4.3. ISO-9001 сифат тизимини қўллашнинг хусусиятлари. Стандартлаш бўйича минтақавий ташкилотлар фаолиятининг хусусиятлари (ИСО, МЭК, СЕН, СЕНЭЛЕК ва бошқалар).**

Стандартлаштириш бўйича халқаро ташкилот ташкилоти (International Standards Organization) 1946 йилда 25 та мамлакатнинг миллий стандартлаш ташкилотлари томонидан ташкил этилди ҳамда кискача ИСО деб юритила бошлади.

Амалда бу ташкилот уз фаолиятини 1947 йилда бошлади. Бу ташкилотни тузишда унинг номи барча тилларда бир хилда номланишига эътибор бермади.

Ташкилотнинг номини грекча сўз "isos" -тенг деб номланади.

Шу сабабли халқаро стандартлаш ташкилоти номи кискача килиниб ISO деб номлади. Бу нуфузли ташкилот Бирлашган Миллатлар Бош Ассамблеяси таркибида фолият курсатиб, ривож топмоқда.

ISO 9001 серияли стандартлар

Сифат менежменти тизимини яратиш бўйича халқаро стандартлар туркуми бўлиб ҳисобланади.

Булардан ISO 9001:2008 «Сифат менежменти тизими. Талаблар» бу туркумнинг энг асосий стандартидир.

2005 йилги ISO 9001 стандартига кўра сифатни бошқариш тизимлари ташкилот ёки корxonанинг сифат соҳасидаги сиёсати ва мақсадларини, шунингдек бу мақсадларга эришиш учун зарур бўлган йўналишларни белгилаган ҳолда, тадбирлар ишлаб чиқиш, етарли даражада ресурслар билан таъминланиши ва раҳбарлик қилиш учун бошқариш тизимидир.

Умуман олганда, сифатни бошқариш тизими маҳсулот ёки хизматлар якуний натижасининг сифатли бўлишини таъминлашга йўналган ҳолда корxonанинг барча ишлаб чиқариш фаолиятини ўрнатилган тартиб ва талаблар асосида мунтазам бошқаришдир.

Бу, энг аввалом бор, корхона ичида ходимларни ишлаши ва ўзаро алоқалари бўйича зарур ҳажмда ҳужжатлаштирилдиган (услубий қўлланмалар, процедуралар, корхона йўриқномалари ва ҳ.к. кўринишда) ва чуқур ўйланган тартиб ва қоидалар йиғиндидир.

Ташкилот ёки корхонада ISO 9001 серияли халқаро сифат стандартлари асосидаги СБТ жорий қилиш қўйидагиларга имкон яратади:

- корхонани мақсадлари, бошқариш воситалари ва усулларини сифатга йўналтириш;
- маъмурий бошқариш самарадорлиги;
- ишлаб чиқариш давомийлигини қисқартириш;
- корхона бўлинмалари орасида ўзаро алоқани яхшилаш;
- номувофиқликларни олдини олишга эътиборни қаратиш;
- харажатларни камайтириш;
- маҳсулот таннархини камайтириш;
- ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш;
- маҳсулот (хизмат) лар сифати ва рақобатбардошлигини доимий ошириш;
- ташкилот обрў-эътиборини ошириш;
- таъминотчиларни танлаш, баҳолаш ва назорат қилиш;
- ўзгараётган бозор шароитларига тезкор ва самарали ёндошиш;
- истеъмолчилар учун доимий ишончлилик кафолатини таъминлаш;
- истеъмолчиларни қаноатланиш даражасини доимо таҳлил қилиш ва ошириш.

ISO 14000 экологик менеджмент тизимини яратиш бўйича халқаро стандартлар туркуми бўлиб ҳисобланади.

Экологик менеджмент тизими

Кейинги йилларда бутун дунёда атроф-муҳит экологиясини самарали бошқариш (атроф-муҳитни муҳофаза қилиш) корхоналар сифатни бошқариш тизими билан бевосита боғланган асосий вазифаларини ҳал қилишда муҳим ўрин тутмоқда ва корхонани умумий бошқариш тизимининг ажралмас қисми сифатида қаралмоқда.

ISO 14000 стандартлари бўйича экологик менеджмент тизими қўйидагиларни таъминлайди:

- корхонани бошқариш тизимларини оптималлаштириш ва атроф-муҳитга етказилиши мумкин бўлган зарарли таъсирлар олдини олиш;
- экологик бошқарувни самарали жорий қилиш ҳисобига энергетик ресурсларни иқтисод қилиш;
- ҳудуддаги экологик ҳолатни яхшилаш;
- атроф-муҳитга салбий таъсирни минималлаштириш;
- энергия ва материалларни тежаш;
- ишлаб чиқариш чиқиндиларини бошқариш билан боғлиқ харажатларни камайтириш;
- табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги талабларни самаралироқ бажариш;
- экологиянинг бузилиши билан боғлиқ бўладиган ортиқча сарф-харажатларни камайтириш;

ISO 14000 стандартларига мувофиқлик сертификати экология соҳасидаги қоида ва меъёрларга риоя қилинишини расмий тасдиғи ҳисобланади ва:

- табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги талабларни бажариш бўйича ташкилот мавқеини шакллантириш;
- корхонани ташқи бозорларга чиқиши;
- экологик тоза маҳсулотлар бозорида рақобатчилар орасида устуворликка эришиш;

OHSAS 18001

(Occupational health and safety management systems)

Ходимлар соғлиғини ҳимоя қилиш ва саноатда хавфсизликни бошқариш тизимини яратиш бўйича халқаро стандарт.

Бу стандарт ташкилотда меҳнатни муҳофаза қилишни бошқариш тизимини яратишга мўлжалланган.

OHSAS 18001 талабларини ISO 9001 ва ISO 14000 билан уйғунлаштириш мумкин.

OHSAS 18001 стандарти бўйича ходимлар соғлиғини ҳимоя қилиш ва хавфсизлигини бошқариш тизими қуйидагиларни таъминлайди:

- ишлаб чиқариш жараёнида рўй берадиган хавф-хатарларни, танг ҳолатлар олдини олиш;
- хавфли ишлаб чиқариш факторларини назорат қилиш;
- иш жойларидаги мавжуд ва келиб чиқиши мумкин бўлган хавф-хатарларни идентификатлаштириш;
- иш жойлари ҳолатини яхшилаш, ишлаб чиқариш ва корхона умумий корпоратив маданияти яхшилаш;
- ишлаб чиқариш жароҳатлари ва касб касалликларини олдини олиш ва бартараф қилиш ҳисобига инсон талафотларини камайтириш;

OHSAS 18001 стандарти бўйича ходимлар соғлигини ҳимоя қилиш ва хавфсизлигини бошқариш тизими қуйидагиларни таъминлайди:

- бизнесни бевосита ва билвосита сарф-харажатларини, жумладан вақтинча иш қобилиятини йўқотилганлиги тўловларини камайтириш;
- корхона обрўсини яхшилаш, инвесторлар эътиборини жалб қилиш;
- танг ҳолатлари рўй бериши эҳтимолларини камайтириш;
- фавқулодда ҳолатлар ва ишлаб чиқариш фалокатлари оқибатларини минималлаштириш;
- меҳнатни муҳофаза қилишга ресурсларни ишлатиш самарадорлигини ошириш;
- ходимлар потенциалидан максимал ва самарали фойдаланиш;
- давлат бошқарув ва давлат техникавий назорати идоралари билан алоқаларни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш имкониятлари.

OHSAS 18001 стандартига мувофиқлик сертификати ходимлар соғлигини сақлаш ва хавфсизлиги соҳасидаги қоида ва меъёрларга риоя қилинишини расмий тасдиғи ҳисобланади:

- ходимлар соғлиғи ва хавфсизлиги соҳасидаги талабларни бажариш бўйича ташкилот мавқеини шакллантириш;
- корхонани ташқи бозорларга чиқиши;
- рақобатчилар орасида устуворликка эришиш;
- юқори малакали ишчи кучини жалб қилиш учун зарур.

ISO 22000 HACCP
(Hazard Analysis and Critical Control Points)

«Хавфлар таҳлили ва критик назорат
нуқталари» тизими

ISO 22000 HACCP
«Хавфлар таҳлили ва критик назорат нуқталари» тизими

«Хавфлар таҳлили ва критик назорат нуқталари» тизими хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга йўналтирилган, озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини бошқаришнинг мукамал тизимидир.

Ўтган асрнинг 90- йиллар бошида Европа иттифоқи ушбу тизимни озиқ-овқат саноатида хавфсизликни таъминлай олиши мумкин бўлган энг самарали тизим сифатида қабул қилди.

ISO 22000 HACCP

«Хавфлар таҳлили ва критик назорат нуқталари» тизими

БМТ озиқ-овқат маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалиги бўйича ташкилоти ҳамда Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан ҳамкорликда молиялаштириладиган ҳукуматлараро идора Озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича «Кодекс Алиментариус» комиссияси томонидан 1993 йили HACCP тизими ва уни жорий қилиш бўйича қўлланма ишлаб чиқилди.

HACCP стандарти ишлаб чиқаришни тўлиқ занжири, яъни ишлаб чиқиладиган маҳсулот хом-ашёсидан уни қайта ишлаш, сақлаш ва истеъмолчига етказишгача қўлланиши мумкин бўлган озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш тизимига талабларни белгилайди.

Бу стандарт талабларини мустақил ёки ISO 9000 стандартлари асосидаги сифатни бошқариш тизимлари билан биргаликда қўллаш мумкин.

ISO 22000 HACCP тизими корхонада қуйидагиларни таъминлайди:

- Корхонани ва маҳсулот сифатини бошқариш тизимини такомиллаштириш;
- маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини ошириш;
- озиқ-овқат маҳсулоти ишлаб чиқариш занжирида хавфли нуқталарни аниқлаш, уларни назоратда ушлаш, ҳамда самарали бошқариш орқали сифатли ва хавфсиз маҳсулот ишлаб чиқариш;
- истеъмолчиларни маҳсулот сифати ва сифат |барқарорлигига ишончни ошириш;
- янги бозорларга чиқиш ва амалдагиларини кенгайтириш учун имкониятларни ошириш;
- маҳсулот хавфсизлигини бошқариш учун ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш;
- корхона фаолияти иқтисодий кўрсаткичларини яхшилаш;
- ходимлар жавобгарлиги ва маъсулиятини ошириш;
- тендер ва танловларда маълум имтиёزلарга эга бўлиш.

ҲАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР ВА ҲОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР МИЛЛИЙ СТАНДАРТЛАРИНИ ҚўЛЛАШ

ISO халқаро
стандартлаштириш
ташкilotининг стандартлари

Мустақил давлатлар
Ҳамдўстлиги давлатлараро
стандартлари

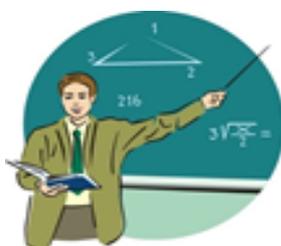
CENELEC Европани
электротехника соҳасида
стандартлаштириш
қўмитаси стандартлари

Қонуний метрология
соҳаси бўйича халқаро
ташкilot стандартлари

“Codex Alimentarius” халқаро
соғлиқни сақлаш ташкilotи
озиқ-овқат маҳсулотларига
оид стандартлари

IAF ва ILAC халқаро
аккредитация ташкilotлари
стандартлари

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги, Туркия, Польша, Миср, Германия,
Буюк Британия, Сингапур, Греция, Латвия, Жанубий Корея, Франция,
Чехия, Хитой мамлакатлари миллий стандартлари

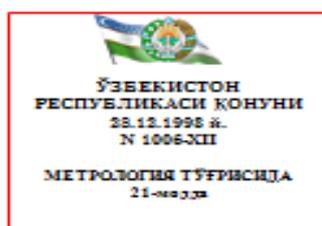
20-май (World Metrology Day)

Халқаро метрология куни

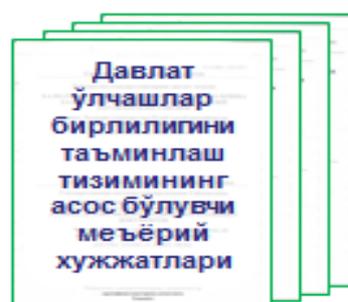
Метрология-ҳаётимиздаги муҳим омиллардан
биридир.

1875 йилда Парижда бўлиб ўтган халқаро
конференцияда 17 мамлакат вакиллари иштирок
этган ҳолда 20 май кунини “Ҳукуматлараро
халқаро оғирлик ва ўлчовларни юритиш
ташкilotи” га асос солинди ва шу кунни
нишонлаш белгилаб олинди.

МЕТРОЛОГИК ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Асосий
таъминлар ва
Ўлчашлар
бирлигини
таъминлаш
тизими белгилаб
берилган

Ташкилий
масалалар,
ўлчашлар
бирлигини
таъминлаш
тизими тартибга
солинади

Ўлчашлар
бирлигини
таъминлаш
тизимини
такомиллаштириш
бўйича
Ҳукуматнинг
махсус қарори

МЕТРОЛОГИЯ СОҲАСИГА ТЕГИШЛИ МЕЪЁРИЙ ҲУЖЖАЛАР

1. ЎЗР ВМ 03.10.2002 й.даги 342-сонли “Стандартлаштириш, метрология ва маҳсулотлар ҳамда хизматларни сертификатлаштириш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори;
2. ЎЗР ВМ 05.08.2004 й.даги 373-сонли “Ўзбекистон давлат стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги тузилмасини такомиллаштириш ва унинг фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори ва бошқалар.

МЕТРОЛОГИК ФАОЛИЯТНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Метрология - ўлчашлар, уларнинг бирлигини таъминлаш усуллари ва воситалари, керакли аниқликка эришишга қаратилган фаолият.

МЕТРОЛОГИЯНИНГ ҚИСҚАЧА ТАРИХИ

- Ўлчашлар ҳақидаги соҳанинг тарихи минглаб йилларни ташкил этади. Ўлчашларга бўлган эҳтиёж қадим замонларда юзага келган.
- Инсон кундалик ҳаётида ҳар хил катталикларни: масофаларни, ер майдонларини, юзаларини, жисмларнинг ўлчамлари ва массаларини, вақтни ва ҳоказоларни бу жараёнларнинг юзага келиш сабабларини, манбаларини билмасдан, ўзининг сезгиси ва тажрибаси асосида ўлчай бошлаган.

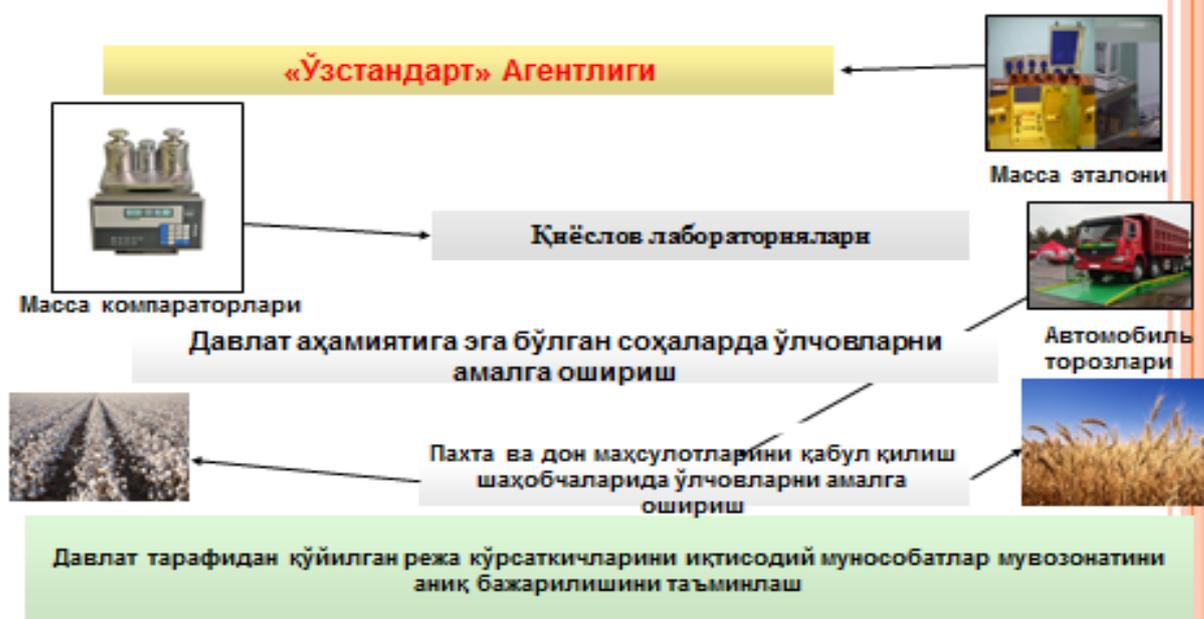
- Энг қадимги ўлчаш бирликлари-антропометрик, яъни инсоннинг муайян аъзоларига мувофиқликка ёки мойилликка асосланган ҳолда келиб чиққан ўлчаш бирликлари ҳисобланади.
- Масалан: Ладонь-бош бармоқни ҳисобга олмаганда қолган тўрттасининг кенглиги;
- фут-оёқ тагининг узунлиги;
- пядь-ёзилган бош ва кўрсаткич бармоқлар орасидаги масофа, қулоч, қадам ва ҳоказолар,

9

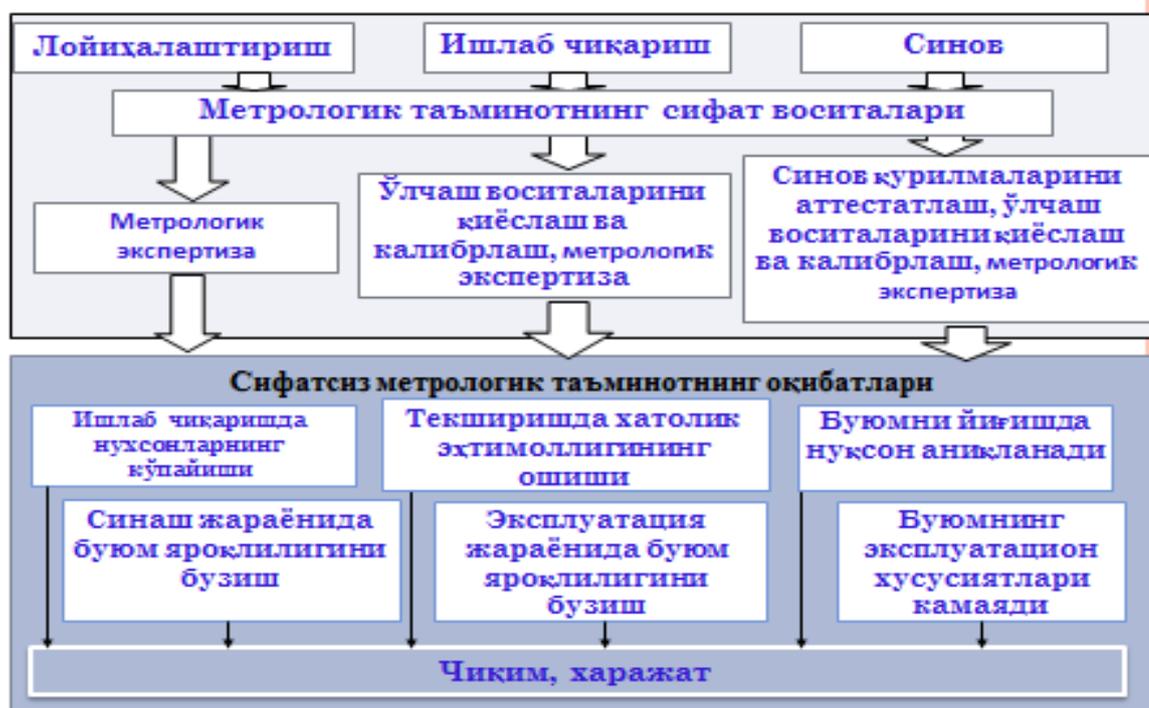
- Ҳозирги кунларда фан ва техниканинг ривожланиши туфайли илгари ўлчаб бўлмайдиган деб ҳисобланган катталикларни ўлчаш ва баҳолаш имкони яратилмоқда.
- Масалан, Санкт Петербург алоқа институти олимлари ҳидни ўлчаш борасида бирмунча ютуқларни қўлга киритганлар.
- Бу хусусда буюк италиялик олим Галилео Галилейнинг қуйидаги сўзларини эслаб ўтиш ўринли бўлади: - “Ўлчаш мумкин бўлганини ўлчанг, мумкин бўлмаганига эса имкон яратинг”.

10

Ўлчашларнинг давлат иқтисодиётига таъсири

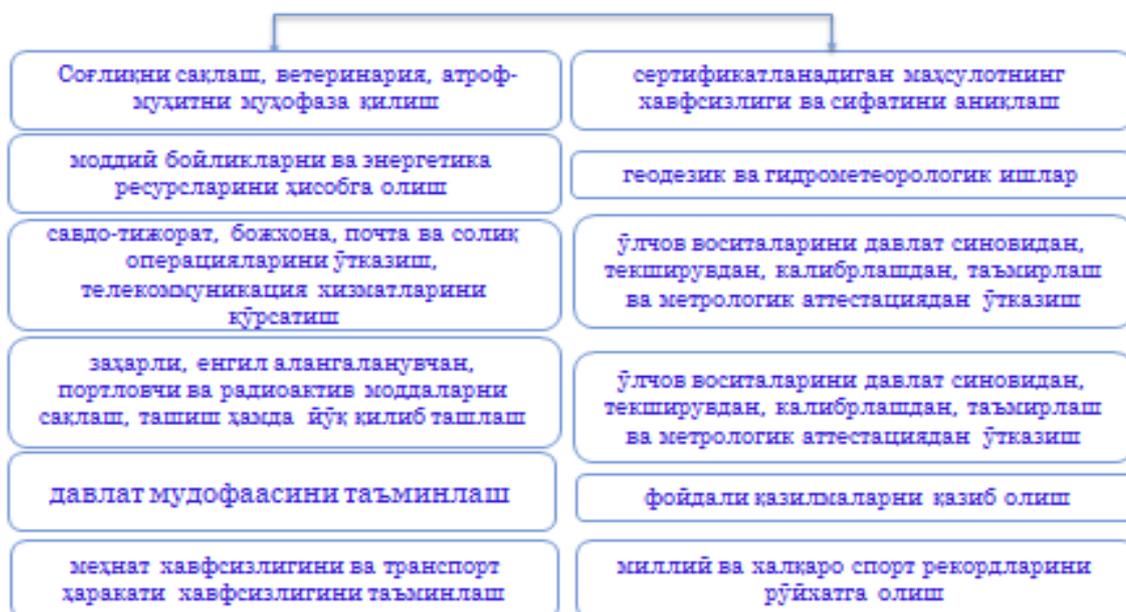

Метрологик таъминотнинг маҳсулот сифатига таъсири

Ўзбекистон Республикасининг «Метрология тўғрисида»ги Қонунининг 14 моддасига мувофиқ давлат метрология текшируви ва назорат татбиқ этиладиган доиралар белгилаб берилган

Шу жумладан

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
МИЛЛИЙ МЕТРОЛОГИЯ ИДОРАСИ
(«Ўзстандарт» агентлиги)**

Ўзбекистон Республикаси Миллий эталонлар маркази

Метрология хизматлари кўрсатиш маркази

Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш илмий-тадқиқот институти

Ҳудудий стандартлаштириш ва метрология бошқармалари (14 та)

Республика синов ва сертификатлаштириш маркази ҳудудий марказларининг ўлчаш воситалари устидан давлат метрологик текширув бўлимлари (16 та)

Юридик шахсларнинг аккредитланган метрологик лабораториялари (326 та)

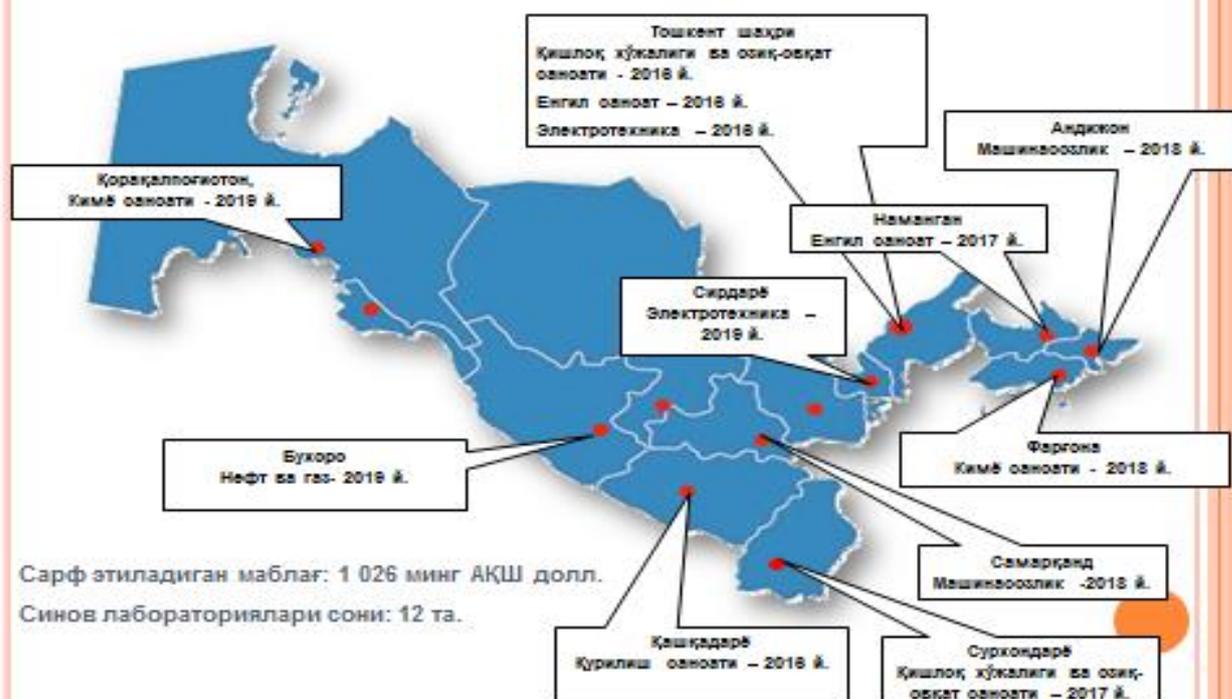
Метрологик (физик) ўлчам бирликлари

№	Катталикнинг номи	Ўлчами	Бирликнинг номи	Халқаро белгиланиши	Илова
1	Узунлик	L	Метр	m	
2	Масса	M	Килограмм	kg	
3	Вақт	T	Секунда	s	
4	Электр токининг кучи	I	Ампер	A	
5	Температура	θ	Кельвин	K	
6	Модда миқдори	N	Моль	mol	
7	Ёруғлик кучи	J	Кандела	cd	
8	Ясси бурчак	I	Радан	rad	Кейин киритилган
9	Фазовий бурчак	I	Стерадан	sr	

2020 й.гача Вазирлар Маҳкамаси комплекслари бўйича синов ва ўлчаш лабораторияларини модернизациялаш, қайта жиҳозлаш (1-илова)

№	Комплекслар номи	Лабораториялар сони	Инвестиция хажми (минг АҚШ дол.)
Вазирлар Маҳкамаси комплекслари бўйича, жами		217	53 563,5
1	Қишлоқ хўжалиги ва қайта ишлаш	121	34 913,5
2	Машинасозлик	21	3 105,0
3	Ижтимоий соҳа	6	2 398,2
4	Коммунал соҳа ва транспорт	5	1 070,7
5	ЁЭК (ТЭК)	12	810,4
6	Таълим, маданият ва спорт	4	100,5
7	АКТ	1	2,7
8	«Узстандарт» агентлиги бўйича	47	11 162,5

Халқаро даражада аккредитациядан ўтувчи «Ўзстандарт» агентлиги
худудий синов лабораториялари (2-илова)

Ўзбекистон Республикаси Миллий эталонлар маркази

1996 йил 9 февральдаги
53-сонли Ўзбекистон
Республикаси Вазирлар
Маҳкамасининг Қарори
«Ўзбекистон
Республикаси миллий
эталон базасини
шакллантириш ва
метрологик таъминлашни
такомиллаштириш
тўғрисида»

Давлат эталони деганда, ваколат берилган миллий органнинг қарори билан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ўлчаш бирлигининг ўлчаш сифатида эътироф этилган эталонни тушунилади.

ЭТАЛОН (франц. — намуна) — бирор нарсанинг идеал намунаси, ўлчови ёки тури (типи); фан ва техниканинг муайян тараққиёт даражасида энг юқори аниқликка эришилган ўлчов бирликларини қайта тиклаш, сақлаш ва тарқатиш учун хизмат қиладиган намуна ўлчовлар ҳамда ўлчаш асбоблари.

Республикадаги Миллий Эталонлар

Узунлик бирлиги миллий бошланғич эталони

Вазифаси – ўлчаш кўлами 0,1 дан 100 mm гача бўлган намунавий (1-чи и 2-чи разряд ва аниқлик синфи 00 ва 0) чегаравий узунлик ўлчовларини қиёслаш ва калибрлаш.

Частота ва вақт бирликлари миллий бошланғич эталони

Вазифаси – ўлчаш кўлами 0,1 Hz дан 1300 MHz гача бўлган намунавий ва юқори аниқликдаги вақт ва частота ўлчаш воситаларини қиёслаш ва аттестациялаш.
1 секунд ҳатоликка йўл қўйиш даври 50 асрни ташкил этади.

Республикадаги Миллий Эталонлар

Ўзгарувчан ток кучланиши бирлиги миллий бошланғич эталони

Вазифаси – ўлчаш кўлами $1 \text{ mV} \div 300 \text{ V}$ гача ($20 \text{ Hz} \div 30 \text{ MHz}$ частоталарда) бўлган намунавий ва юқори аниқликдаги (1-чи ва 2-чи разряд ва аниқлик синфи $0,01 \div 0,05$) электромагнит ўлчаш воситаларини қиёслаш ва аттестациялаш.

Индуктивлик бирлиги миллий бошланғич эталони

Вазифаси – намунавий ва юқори аниқликдаги индуктивлик ўлчаш воситаларини қиёслаш ва аттестациялаш

**“Ўзстандарт” агентлиги томонидан метрология хизматларини ташкил этишда
синов ускуналари ва намунавий ўлчов воситаларини харид қилиш учун
01.01.2015 йилда ажратилган маблағлар сарфи ҳолати таҳлили**

№	Соҳалар	Режалаштирилган		Харид қилинган		Харид қилинмаган	
		Ускуна сони	Маблағ миқдори	Ускуна сони	Маблағ миқдори	Ускуна сони	Маблағ миқдори
1	Синов соҳаси бўйича	26	1 286 000	24	957329	2	73 000
2	Метрология соҳаси бўйича	36	1 722 000	20	388639,792	16	983 000
Жами		62	3 008 000	44	1 645 969	18	1 056 000

31

ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК

МЕТРОЛОГИЯ СОҲАСИДА ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК

СТАНДАРТЛАШТИРИШ, МЕТРОЛОГИЯ, СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ВА АККРЕДИТАЦИЯ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ МИЛЛИЙ ИДОРЛАР БИЛАН АМАЛДАГИ КЕЛИШУВЛАР

№	Давлатлар	Келишувларни амалга киритилиши	№	Давлатлар	Келишувларни амалга киритилиши
1.	МДХ	1992 й. дан	11.	Франция	2010 й. дан
2.	Эрон	2005 й. дан	12.	Хитой	2010 й. дан
3.	Сингапур	2007 й. дан	13.	Польша	2010 й. дан
4.	Миср	2007 й. дан	14.	Вьетнам	2010 й. дан
5.	Корея	2008 й. дан	15.	Хиндистон	2011 й. дан
6.	Греция	2008 й. дан	16.	Индонезия	2011 й. дан
7.	Буюк Британия	2008 й. дан	17.	Венгрия	2011 й. дан
8.	Латвия	2008 й. дан	18.	Испания	2012 й. дан
9.	Чехия	2009 й. дан	19.	Словакия	2012 й. дан
10.	Германия	2010 й. дан	20.	Қозоғистон	2012 й. дан

Сертификатлаштиришнинг ҳуқуқий базаси

**ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНИ**
28.12.1998 й.
N 1006-XII

**МАҲСУЛОТ ВА
ХИЗМАТЛАРНИ
СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ
ТЎҒРИСИДА**

**ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНИ**
26.04.1998 й.
N 221-I

**ИСТЕЪМОЛЧИЛАРНИНГ
ҲУҚУҚЛАРИНИ ХИМОЯ
КИЛИШ ТЎҒРИСИДА**

**ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНИ**
30.08.1997 й.
N 488-I

**ОЗИҚ-ОВҚАТ
МАҲСУЛОТЛАРИНИНГ
СИФАТИ ВА
ХАВОСИЗЛИГИ
ТЎҒРИСИДА**

2004 йил 6 июлдаги 818-
сонли Ўзбекистон
Республикаси Вазирлар
Маҳкамасининг Қарори

«Маҳсулотларни
сертификатлаштириш
тартибларини
соддалаштиришга доир
қўшимча чора-тадбирлар
тўғрисида»

2011 йил 28 апрелдаги
122-сонли Ўзбекистон
Республикаси Вазирлар
Маҳкамасининг Қарори

«Сертификатлаштириш
тартибларини ва сифат
мониторинг тизимларини
жорий этишни
такомиллаштиришга доир
қўшимча чора-тадбирлар
тўғрисида»

2012 йил 30 декабрдаги
879-сонли Ўзбекистон
Республикаси Вазирлар
Маҳкамасининг Қарори

«Ташқи савдо
операцияларини амалга
ошириш билан боғлиқ
тартибларни
либераллаштиришга доир
қўшимча чора-тадбирлар
тўғрисида»

Мувофиқликни тасдиқлашнинг асос бўлувчи меъёрий ҳужжатлари

Маҳсулотларни
сертификатлаштириш
ш қондалари

Ўзбекистон
Республикаси Адлия
Вазирлигидан 2005
йилнинг 18 март
санада 1458-сон
билан рўйхатга
олинган

Маъмурий тибда
сертификатланмаган
бир турдаги
маҳсулотларнинг алоҳида
турларини
сертификатлаш
Қондалари

Ўзбекистон
Республикаси Адлия
Вазирлигидан 2005
йилнинг 20 сентябр
санада 1518-сон билан
рўйхатга олинган

Маҳсулотларнинг
мувофиқлигини
таъминлаш
таърифи тўғрисидаги
Низом

Ўзбекистон
Республикаси Адлия
Вазирлигидан 2005
йилнинг 16 апрел
санада 1465-сон
билан рўйхатга
олинган

Сертификатлаштирилган
маҳсулотлар
устидан инспекцион
назорат ўтказиш
тартиби

Ўзбекистон
Республикаси Адлия
Вазирлигидан 2005
йилнинг 06 апрел
санада 1464-сон
билан рўйхатга
олинган

Маъмурий тибда
сертификатланмаган
бир турдаги
маҳсулотларнинг
алоҳида турларини
сертификатлаш
Қондалари

Ўзбекистон
Республикаси Адлия
Вазирлигидан 2000
йилнинг 26 феврал
санада 901-сон билан
рўйхатга олинган

ISO,
ГОСТ,
O'zDSt,
Tst,
TSh,
Kst

МИЛЛИЙ СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ТИЗИМИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ МИЛЛИЙ ИДОРАСИ («Ўзстандарт» агентлиги)

Мувофиқликни тасдиқлаш соҳасида техник сиёсат ва сифат тизимлари бошқармаси

Республика синов ва сертификатлаштириш маркази ва унинг ҳудудий марказлари

18

Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш илмий тадқиқот институти

Аккредитацияланган сертификатлаштириш идоралари

183

Аккредитацияланган синов лабораториялари

372

Сифат бўйича эксперт-аудиторлар

303

Фаолият юритаётган сертификатлаштириш идоралари ва синов лабораториялари

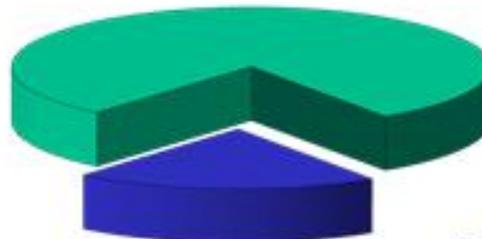
Давлат тузилмасидаги сертификатлаштириш идоралари 114

Хусусий сертификатлаштириш идоралари 44

Давлат тузилмасидаги синов лабораториялари 288

Хусусий синов лабораториялари 84

Бир турдаги маҳсулотларни сертификатлаштириш идораларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари бўйича жойлашуви

№	Сижикт тарафига	Рес. бўйича жами		КК Рес	Хор. жип	Ажд. жип	Нав. жип	Фарг. жип	Бун. жип	Нав. жип	Оқл. жип	Сурр. жип	Каш. жип	Жил. жип	Сур. л. жип	Тош. жип	Тош. ш
		158	100														
Жами				4	5	6	6	10	8	6	11	3	5	4	3	14	73
%				2,5	3,2	3,8	3,8	6,3	5,1	3,8	7,0	1,9	3,2	2,5	1,9	8,9	46,2
1	Силқоқат ва қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотлари	42	26,6	1	1	2	2	3	2	1	2	1	1	1	1	4	20
2	Қурилиш маҳсулотлари	32	20,3	2	2	1	1	2	2	2	3	1	2	1	●	3	10
3	Электротехника маҳсулотлари	23	14,6	●	●	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	2	10
4	Машинасозлик маҳсулотлари	21	13,3	1	1	1	1	2	1	1	1	●	1	●	●	3	8
5	Кийм маҳсулотлари	14	8,9	●	●	●	●	1	1	1	2	●	●	1	1	2	5
6	Ёнгил саноат	13	8,2	●	1	1	1	1	1	●	1	●	●	●	●	●	7
7	Парфюмерия ва косметика	3	1,9	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	3
8	Медицина маҳсулотлари	3	1,9	●	*	*	●	●	●	●	*	●	*	●	●	●	3
9	Экология	2	1,3	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	1	1
10	Хўжалик (туризм, транспорт-экспедиция ва б.)	5	3,2	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	5

* - Тошкент ш. жойлашган сертификатлаштириш идораларининг филиаллари мавжуд
Тошкент ш. ва Тошкент вил. бўйича жами – 87 та сертификатлаштириш идоралари (55,1%)

СЕРТИФИКАТЛАШТИРИШ ЖАРАЁНИ

Мувофиқлик сертификатларни бериш муддатлари

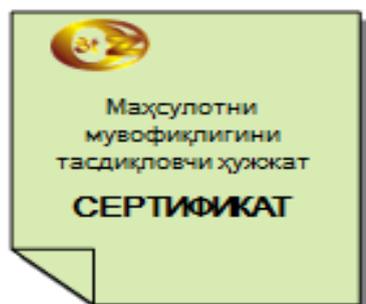
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг
2004 йил 6 июлдаги 318-сонли қарорига мувофиқ

Мувофиқлик сертификатини расмийлаштириш ва беришнинг умумий муддати ишларнинг мураккаблиги даражасига, қўп меҳнат талаб қилиши ва ўзига хослигига қараб, барча зарур ҳужжатлар берилган вақтдан бошлаб:

импорт бўйича
келтирилган
маҳсулотларга 10 иш
кундан ортиқ бўлмаган
муддатда

ишлаб чиқариладиган
маҳсулотларга
10 иш кундан 1 ойгача
муддатда

Маҳсулотга берилган сертификат билан сифат тизимига берилган сертификатларнинг фарқи

Бу маҳсулотни меъёрий ҳужжатда (O'zDST, ГОСТ, TSh ва б.) кўрсатилган хавфсизлик ва сифат кўрсаткичлари талабларига мувофиқлигини тасдиқловчи ҳужжат

Бу корхонада ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) учун, маҳсулот (хизмат) сифатига таъсир этувчи барча омиллар ҳисобга олган ҳолда шартлар яратилганлигини ва назорат ўрнатилганлигини тасдиқловчи ҳужжат

МУВОФИҚЛИКНИ ТАСДИҚЛОВЧИ ҲУЖЖАТЛАР

Маҳсулот мувофиқлик
сертификати

Хизматларга мувофиқлик
сертификати

Мувофиқлик хабарномаси

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИНИ ҚАРОРИ ИШЛАБ ЧИҚИЛИШИ АСОСЛАРИ

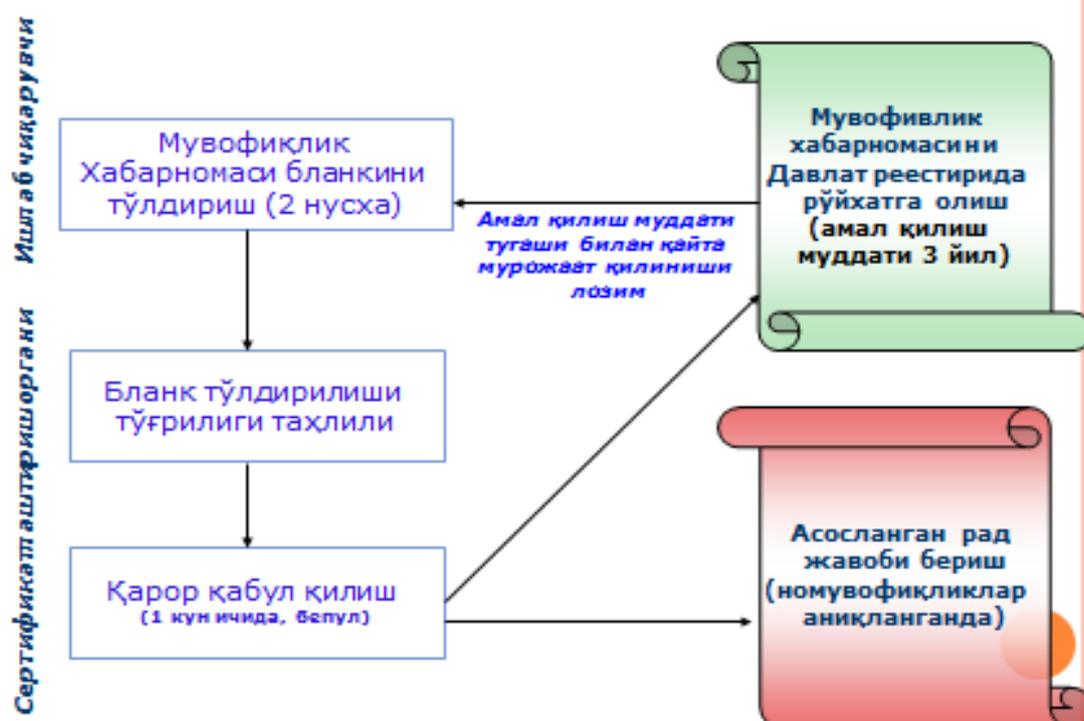
I. 2011-2015 йиллар даврида Ўзбекистон иқтисодиётида ислохотлар ва кенгайтириш, мамлакатда ишбилармонлик муҳитини шакллантириш мезонларини ва баҳолаш тизимини белгилаш ва амалга ошириш чора-тадбирлари Дастури (ПҚ-1464 от 2011 й 07.01.) № 6, 19, 21.1, 25 бандлар.

II. "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили" Давлат дастури (ПҚ-1474 от 2011й. 07.01) № 83, 96, 98, 100 бандлар

ҚАРОРДА ҚУЙИДАГИЛАР КЎЗДА ТУТИЛГАН

1. Экспортга етказиб бериш учун ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни ихтиёрий равишда сертификатлаштириш
2. Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг айрим турларини сертификатлаштирилишининг мувофиқлигини маълум қилиш тартибини жорий этиш
3. Хорижий мамлакатларнинг аккредитация қилинган сертификатлаштириш органи томонидан берилган мувофиқлик сертификатларини тан олиш йўли орқали четдан келтирилаётган технологик ускуналарни сертификатлаштириш
4. Мажбурий тартибда сертификатлаштириладиган маҳсулотлар рўйхатини тасдиқлаш
5. Маҳсулотларни экспорт қилишга кўмаклашиш Бюросини ташкил этиш ҳамда унинг низоми ва ташкилий тузилмасини тасдиқлаш

Мувофиқликни ишлаб чиқарувчи томонидан маълум қилиш тартиби

Хорижий мамлакатлар сертификатларини тан олиш тартиби

Маҳсулотларнинг мувофиқлигини декларациялаш жараёни

Адилия вазирлигининг 06.04.2005й. 1465-сонли тартиби

"Ўзстандарт" агентлигининг маҳсулотни экспорт қилишга кўмаклашиш бюроси ТУЗИЛМАСИ

Ходимларнинг чекланган умумий сони – 17 киши (Бюджетдан ташқари манбалар маблағлари ҳисобидан молиялаштирилади)

*Тошкент вилояти ва Тошкент шаҳридан ташқари

Маҳсулотларни экспорт қилишга кўмаклашиш Бюросининг асосий вазифалари

маҳсулотларни сертификатлаштириш, ёрлиқлаш, қадоқлаш ва бошқа параметрлар юзасидан халқаро ва мамлакатлараро талаблар бўйича бепул маслаҳат хизматлари кўрсатиш;

ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан экспортга мўлжалланган маҳсулот ишлаб чиқаришда халқаро ва мамлакатлараро стандартлар талабларини жорий этиш ва уларга эришиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

ишлаб чиқарувчи корхоналарга ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни хорижий бозорларга киритиш бўйича зарур ахборотлар олиш учун ахборот-маслаҳат ёрдами кўрсатиш;

стандартлар, маҳсулотни сертификатлаштириш, ёрлиқлаш, қадоқлаш ва бошқа параметрлар юзасидан халқаро ва мамлакатлараро талаблар бўйича доимий янгилаб туриладиган маълумотномани ишлаб чиқиш ва жорий этиш, кейинчалик уни "Ўзстандарт" агентлигининг Интернет тармоғидаги сайтига жойлаштириш.

**Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг
2012 йил 30 декабрдаги 379-сонли «Ташқи савдо
операцияларини амалга ошириш билан боғлиқ
тартиботларни либераллаштиришга доир қўшимча
чора-тадбирлар тўғрисида»
қарорига мувофиқ**

**Гигиеник
сертификация
қилинадиган
товарлар рўйхати
тасдиқланди**

**Эҳтиёт қисмлар, бутловчи хом
ашёлар ҳамда Ўзбекистон
Республикаси ҳудудида синов
ишларини ўтказишнинг
имкони мавжуд бўлмаган
маҳсулотлар мажбурий
сертификатлаштиришдан озод
этилди**

**Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 26 мартдаги
ПҚ-1731-сонли «Экспорт қилувчи корхоналарни
рағбатлантиришни кучайтириш ва рақобатбардош маҳсулотларни
экспортга етказиб беришни кенгайтириш борасида қўшимча
чора-тадбирлар тўғрисида»ги
ҚАРОРИ**

Сифатни бошқаришнинг замонавий тизимларини кенг жорий этиш ва маҳсулотларнинг халқаро стандартларга мувофиқлигини сертификациядан ўтказиш корхоналарнинг экспортга етказиб беришга мўлжалланган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш бўйича энг муҳим вазифаси деб ҳисоблансин.

Вазирлар Маҳкамаси Комплексларининг раҳбарлари Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги, "Ўзстандарт" агентлиги билан биргаликда уч ой муддатда корхоналар томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар рўйхатини ва уларнинг қанчаси халқаро стандартларга мувофиқлиги бўйича сертификатланганлигини пухта ўрганиб чиксин ҳамда ўтказилган таҳлил натижаларига кўра Вазирлар Маҳкамасига сертификатланган маҳсулотлар турлари миқдорини кўпайтириш бўйича аниқ таклифлар киритсин.

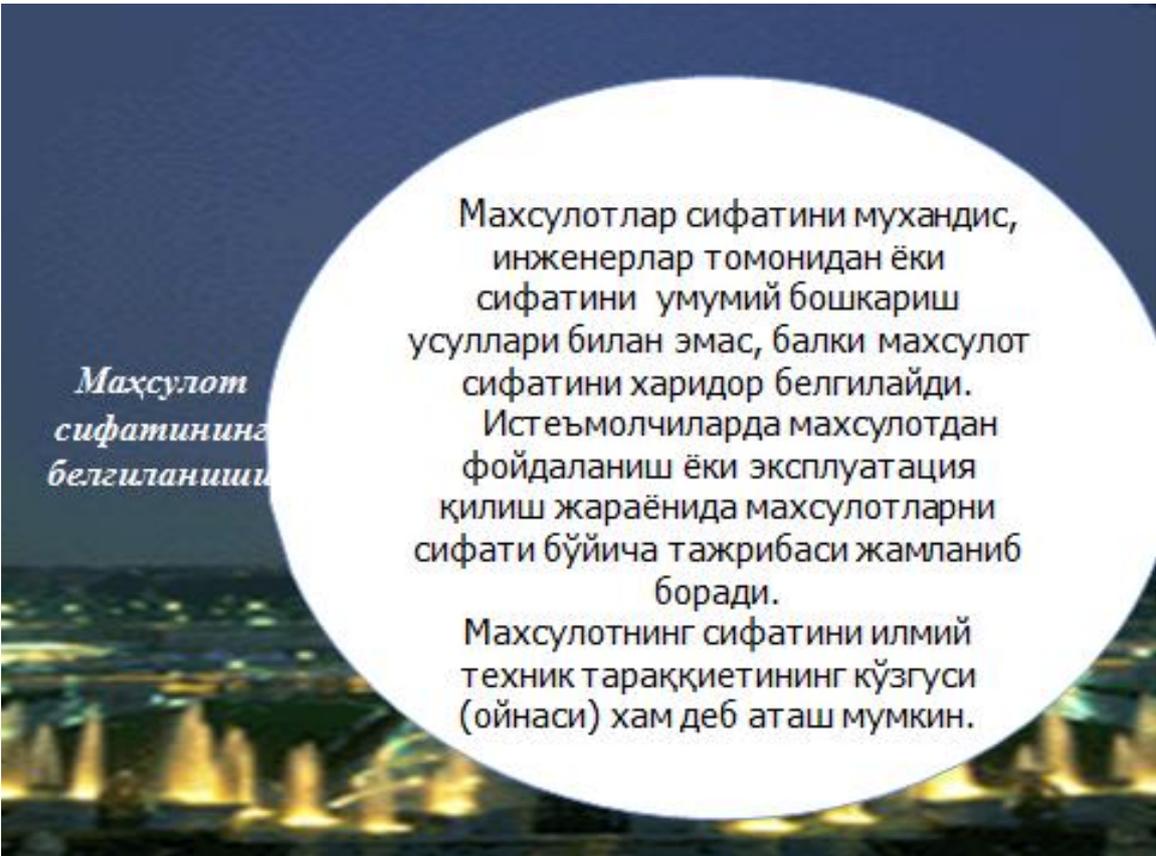
Худ удлар бўйича сифат тизими жорий этилган ва режадаги корхоналар сони

№	Худудлар	2012 й. декабр (корхоналар сони)	Жами сертификатлар сони	Шу жумладан,				Қўрсалган режа	
				ISO 9001	ISO 14001	ISO 22000	ON SAS 18001	2013 й.	2014 й.
1.	Қорақалпоғистон Рес.	25	27	25	1	-	1	41	15
2.	Андижон вилояти	52	59	52	3	-	4	39	12
3.	Бухоро вилояти	41	46	41	1	2	2	58	18
4.	Жиззах вилояти	12	12	12	-	-	-	24	9
5.	Кашқадарё вилояти	38	46	38	3	-	5	85	17
6.	Навоий вилояти	21	23	21	1	-	1	11	-
7.	Наманган вилояти	32	32	32	-	-	-	38	8
8.	Самарқанд вилояти	35	42	35	3	1	3	76	15
9.	Сурхандарё вилояти	22	24	22	1	-	1	51	20
10.	Сирдарё вилояти	30	30	30	-	-	-	61	12
11.	Тошкент вилояти	57	61	57	2	-	2	120	24
12.	Фарғона вилояти	48	50	48	1	-	1	39	5
13.	Хоразм вилояти	25	25	25	-	-	-	56	16
14.	Тошкент шаҳар	290	301	290	2	4	5	271	35
ЖАМИ:		728	778	728	18	7	25	970	206

ISO 9001 - Сифат менежмент тизими
 ISO 14001 - Экологик менежмент тизими
 ISO 22000 - Озиқ-овқат маҳсулотлари ҳавфсизлиги менежмент тизими
 ON SAS 18001 - Саноат ҳавфсизлиги ва соғлиқ менежмент тизими

МАҲСУЛОТ СИФАТИ ҚЎРСАТКИЧЛАРИ

Маҳсулот сифати шартланган ёки тахмин килинган эҳтиёжларни қондириш қобилиятини берадиган маҳсулот ёки хизматларнинг хусусият ва тавсифлари мажмуи.

*Маҳсулот
сифатининг
белгиланиши*

Маҳсулотлар сифатини муҳандис,
инженерлар томонидан ёки
сифатини умумий бошқариш
усуллари билан эмас, балки маҳсулот
сифатини харидор белгилайди.

Истеъмолчиларда маҳсулотдан
фойдаланиш ёки эксплуатация
қилиш жараёнида маҳсулотларни
сифати бўйича тажрибаси жамланиб
боради.

Маҳсулотнинг сифатини илмий
техник тараққиётининг кўзгуси
(ойнаси) ҳам деб аташ мумкин.

Маҳсулот сифати иқтисодий
категория сифатида
корхонанинг бир қатор
иқтисодий кўрсаткичлари
билан ҳам узвий боғлиқдир.

Бу кўрсаткичларга
маҳсулотни таннархи,
қиймати, фойда ва
рентабиллилик кўрсат-
кичларини кўрсатиш мумкин.

Маҳсулот сифатини ошириш
макро ҳам микро даражада
жуда муҳим аҳамиятга эгадир.

***Махсулот сифатини оширишни макро даражада қуриб
чиқадиган бўлсак, у ҳолда:***

- Товарлар ва хизматларни экспортни яхшиланишига имкон бериши;
- Экспорт структурасини яхшиланишига эришиш мумкин;
- Фан техника тараққиётини тезлаштиришга эришиш мумкин;
- Жамоа ишлаб чиқариш самарадорлигини яхшиланишига эришиш мумкин, яъни махсулот сифатини ошириш, ишлаб чиқариш воситаларидан ва меҳнат предметларидан, ишчи кучидан ва молиявий ресурслардан фойдаланишни яхшилашга олиб келади;
- Халқни турмуш даражасини оширишга эришилади, яъни махсулот сифатини ошириш орқали реал иш ҳақини оширишга эришиш мумкин;
- Давлатни мавқеини оширишга эришиш мумкин;
- Инсонларни гўзаллик руҳида тарбиялашга эришиш мумкин.

Хулоса қилиб махсулот сифатини макро даражада қуриб чиқадиган бўлсак, махсулот сифатини ошириш орқали фан- техника тараққиётини тезлаштиришга, жамоа ишлаб чиқариш самарадорлигини ва экспортни кенгайтиришга, тараққий этишга ва гуллаб яшнашга олиб келади.

Бунинг учун давлат ҳамма кучини шу масалага сафарбар қилиши зарур. Биринчи навбатда бунинг учун ҳуқуқий асослар яратилган бўлиши керак. Хозирда Республикамизда бу масала борасида етарли даражадаги ҳуқуқий асослар яратилган.

1996 йилда ЎзРнинг «Стандартлаштириш тўғрисида»ги Қонуни, ЎзР «Сертификациялаштириш тўғрисида»ги Қонуни, ЎзРнинг «Метрология тўғрисида»ги Қонуни, ЎзРнинг «Истеъмолчиларни ҳақ-хуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Қонунлари қабул қилинган.

38

Корхоналарда маҳсулот сифатини доимий равишда ошириб бориш орқали:

- *Корхоналарни мавқеини оширишга эришиш мумкин;*
- *Корхона юқори даражадаги машхурликка эришади, шухрати ортади;*
- *Корхонада ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга, хизматларга бўлган муносабат мустаҳкамланди, реклама ривожланади.*

5. Социологик усул бўлиб, бунда маҳсулот ҳақидаги амалдаги ёки келажакдаги фикрлар йиғилади.

Маҳсулот сифатини белгилашда қўлланиладиган усулларга:

1. Ўлчов асбоблар ёрдамида аниқлаш усули;
2. Қайд қилиш ёки рўйхатга олиш усули;
3. Ҳисоблаб чиқиш усули;
4. Органалептик усул, бу усулда кишиларни сезиш органларни қабул қилиш қобилиятлари таҳлил қилинади, яъни куриш, эшитиш, ҳид ва таъм билиш қобилиятлари назарда тутилади.

6. Эксперт усули, бунда бир гуруҳ мутахассислар, дизайнерлар, дегустаторлар қатнашадилар.

Сифат кўрсаткичлари мажмуаси қуйидагилар

1. Вазифа кўрсаткичлари;
2. Ишончлилик кўрсаткичлари;
3. Тўхтамаслик кўрсаткичлари;
4. Чидамлилик кўрсаткичлари;
5. Таъмирлашга яроқлилик кўрсаткичлари;
6. Сақланиш кўрсаткичлари;
7. Эргономик кўрсаткичлари;
8. Эстетик кўрсаткичлари;
9. Технологик кўрсаткичлари;
10. Транспорт кўрсаткичлари;
11. Патент-ҳуқуқий кўрсаткичлари;
12. Экологик кўрсаткичлари;
13. Хавфсизлик кўрсаткичлари;
14. Маҳсулотни сифатини белгилаб берувчи иқтисодий кўрсаткичлар.

ЭРГОНОМИК КЎРСАТКИЧЛАРИ.
УЛАРНИ 4ТА АСОСИЙ ГУРУХГА БЎЛИШ
МУМКИН:

1. Гигиеник (ёритилганлийлиги, температураси, намлиги, босм ва бошқалар назарда тутилади).
2. Антропометрик (маҳсулот конструкциясини инсон танасига ва унинг бошқа алоҳида органларига мос келиши, инсон танасини оғирлигини маҳсулот конструкциясида тўғри тақсимланиши ва бошқаларни назарда тутати).

42

3. Физиологик ва психофизиологик кўрсаткичлар (маҳсулот конструкциясини инсоннинг психофизиологик хусусиятларига тўғри келишини назарга тутати, яъни кучи, тезлиги, эшитиш, кўриш жиҳатларига тўғри келиши).
4. Психологик кўрсаткичлар (ахборотларни қабул қилиш, қайта ишлаш, улардан фойдаланишда мавжуд бўлган ёки янгидан шакллантирилган кўникмаларга мос келиши назарда тутилади).

Маҳсулотнинг рақобатбардошлигини ошириш тартибини қураётиб, корхоналар қўйидаги олдинга қўйилган мақсадларга эга бўлиши керак:

1. Маҳсулот сифатининг бозор талаби ва аниқ харидор талабига мувофиқ келиши;
2. Маҳсулотнинг сотиб олиш, етказиб бериш ва фойдаланиш харажатлари йиғиндисини камайтириш;
3. Харидор истаган муддатга етказишни амалга ошириш;
4. Корхонанинг бозорда юқори мавқеини яратиш ва корхонанинг мустаҳкам ҳамкор сифатида тасдиқлайдиган далилларни келтира билиш.

МАҲСУЛОТ СИФАТИНИ БАҲОЛАШДА ҚУЙИДАГИ
ТУШУНЧАЛАРНИ БИР-БИРИДАН ФАРҚЛАШ МУҲИМ АҲАМИЯТГА
ЭГА:

Маҳсулотнинг сифати кўрсаткичи деб унинг сифатини белгиловчи бир ёки бир неча хосса-хусусиятларнинг миқдорий тавсифига айтилади.

Маҳсулотнинг белгиси – унинг барча хусусият ва ҳолатларининг сифат ва миқдорий тавсифидир.

Маҳсулотнинг параметри – унинг белгиси бўлиб, барча миқдорий хусусият ва ҳолатларни ифодалайди.

Сифат кўпгина тасодифий, маҳаллий ва субъектив омилларнинг таъсирига боғлиқ. Бу омиллар сифат даражасига кўрсатадиган таъсирининг олдини олиш учун **сифатни бошқариш тизими зарур.**

Бунда айрим уюлмаган ва тасодифий ҳаракатлар эмас, балки сифатнинг тегишли даражасини сақлаб туриш мақсадида маҳсулотни яратиш жараёнига мунтазам таъсир қилиш чоралари мажмуаси зарур.

46

Замонавий адабиёт ва амалиётда сифат менеджментининг қуйидаги концепциялари қўлланади:

сифат тизими (Quality system);

сифатни бошқаришга асосланган, менеджмент тизими (Quality Driven Management System);

умумий сифатни бошқариш (Total Quality Management);

48

сифатни таъминлаш
(Quality Assurance);

сифатни бошқариш (Quality
Control);

сифатни статистик назорати
(Statistical Quality Control);

49

9-мавзу. Саноатда маҳсулот сифати орқали рақобатбардошликни оширишда EAN Штрих кодларни жорий этиш

9.1. Ўзбекистон Республикасида ишлаб
чиқариладиган товарларга штрихли кодлашни
жорий этиш.

9.2. “EAN International” товарларни рақамлаш
бўйича Халқаро Уюшма фаолияти.

9.3. Ўзбекистон Товар ишлаб чиқарувчилар ва
тадбиркорлар палатаси томонидан халқаро
галабларга мувофиқ, товарларни EAN штрихли
кодлари билан тамғалаш жараёни.

9.4. Штрих кодларни яраталиши ва уни
халқаро савдога таъсири.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ИШЛАБ
ЧИҚАРИЛАДИГАН ТОВАРЛАРГА
ШТРИХЛИ
КОДЛАШНИ ЖОРИЙ ЭТИШ
ТЎҒРИСИДА**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИНИНГ
ҚАРОРИ
21.09.1999 й.
N 438**

- ◆ Қуйидагилар:
- ◆ "EAN International " товарларни рақамлаш Халқаро Уюшмаси (Бельгия) томонидан Ўзбекистон Республикасига 478 рақамли идентификатлаштириш коди берилганлиги;
- ◆ Ўзбекистон Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси томонидан халқаро талабларга мувофиқ, товарлари EAN штрихли кодлари билан тамјаланадиган тадбиркорлик фаолияти субъектларини рўйхатдан ўтказиш ҳамда товарларни идентификатлаштириш тизимидан фойдаланувчилар фаолиятига услубий раҳбарлик қилиш учун "EAN Uzbekistan" товарлар ва хизматларни автоматик идентификатлаштириш маркази ташкил этилганлиги;

- ◆ "Ўздавстандарт" маркази томонидан штрихли кодларнинг оригинал-макетларини тайёрлаш маркази ташкил этилганлиги маълумот учун қабул қилинсин.
- ◆ 2. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарларни штрихли кодлаш тўғрисидаги Низом иловага мувофиқ тасдиқлансин.
- ◆ 3. "Ўзстандарт" агентлигига: (ЎзР ВМ 13.01.2003 й. 14-сон Қарори тахриридаги хат боши)
- ◆ Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарларни штрихли кодлаш тизимини жорий этиш бўйича ягона сиёсатни амалга ошириш;

Мулкчиликнинг барча шаклларидаги юридик шахсларга товарларни штрихли кодлашни:

- ◆ Экспорт қилинаётган маҳсулотларни, янги товарларни ва улар учун янги этикеткалар ёки ўраш-жойлаш буюмлари буюртма қилинаётган товарларни тамғалашни 2000 йил 1 мартгача;
- ◆ Бошқа барча товарларни тамғалашни 2000 йил охиригача жорий этиш тавсия қилинсин.
- ◆ Белгилаб қўйилсинки, ўз маҳсулотига "EAN International" штрихли кодини учинчи мамлакатларда олган тадбиркорлик фаолияти субъектлари ундан ушбу қарор қабул қилинган вақтдан бошлаб бир йил мобайнида фойдаланишлари мумкин.

Штрихли код билан тамғалаш штрихли кодни товар бирлиги юзасига қўйиш;

- ◆ **EAN штрихли коди** товар бирликларини идентификатлаштириш ва уларни тамғалаш учун "EAN International" товарларни рақамлаш Халқаро Уюшмаси қоидаларида белгиланган ўлчамлар билан ва жойлаштирилган ҳолда изчил жойлаштирилган параллел штрихлар ва улар ўртасидаги ораликдаги комбинациялар билан ифодаланган рақамли код.

- ◆ Мулкчилик шаклларида қатъи назар, тадбиркорлик фаолияти субъектлари томонидан республикада ишлаб чиқариладиган барча маҳсулотлар (товарлар) тамжаланади, қуйидагилар:
 - ◆ Халқ хунармандчилиги ва муаллифлик ишлари;
 - ◆ Яқка тартибдаги буюртмалар бўйича тайёрланган;
 - ◆ Меъёрий ҳужжатларда (Давлат стандартлари, тармоқ стандартлари, техник шартлар, амал қилинувчи техник материаллар, корхона стандартлари ва бошқаларда) ўраш-жойлаш ёки этикетка ёлиштириш назарда тутилмаган ёхуд техник сабабларга кўра уларда EAN штрихли кодларини кўрсатиш мумкин бўлмаган;
 - ◆ Тортиш ёки бошқача ўлчаш йули билан бевосита харидорга сотиладиган;
 - ◆ Кейинчалик ишлов бериладиган ва чакана савдода сотилмайдиган эҳтиёт қисмлар, металл конструкциялар ва деталлар ҳолидаги;
 - ◆ Тажриба намуналар (туркумлар);
 - ◆ Республикага келтирилатган ва таёрлаган мамлакат кодига эга бўлган маҳсулотлар (товарлар) бундан мустасно.

Штрих код бу нима?

Штрих код- бу қора ва оқ ранглардан иборат бўлган, техника воситалари орқали маълум бир ахборотни ҳисоб-китоб қилишга ёрдам берадиган жараён ҳисобланади.

Фанга доир видео маърузалар, видео роликлар

1. <https://www.youtube.com/logistics.about.com> Total Quality Management (TQM) Approach - Logistics/Supply Chain
2. <https://www.youtube.com/watch?v=BQQ4pPs-HJE> Quality Management System for CAPA by beCPG
3. <https://www.youtube.com/watch?v=BFBe0kgLooI> Meet the National Graduate School of Quality Management Staff
4. <https://www.youtube.com/study.com/.../> five-principles-of-total-quality-management-tqm.ht. Five Principles of Total Quality Management (TQM) - Video & Lesson
5. <https://www.youtube.com/ASQ> - The Cost of Poor Quality--Revised
6. https://www.youtube.com/watch?v=QJNVrY_Z2NM Module 11: Quality Management - YouTube
7. <https://www.youtube.com/watch?v=BQQ4pPs-HJE>. Quality Management System for CAPA by beCPG - YouTube
8. https://www.youtube.com/watch?v=L0_1L5uRgkY ISO 9001:2008 Part 1 of 2 - YouTube
9. https://www.youtube.com/watch?v=EsF8_iAeVIA ISO 9001 Standard - ISO 9001:2008 Standards - YouTube
10. <https://www.youtube.com/watch?v=CoWWT2tKvr0> ISO 9001 requirements How to implement ISO 9001 standard and get ...
11. <https://www.youtube.com/watch?v=cf4enCy3jFY> ISO 9001 Standard - What Is ISO 9001:2008 Standards - YouTube
12. <https://www.youtube.com/watch?v=9BHylGTShOk> ISO 9001 Standards Series - YouTube
13. https://www.youtube.com/watch?v=r8F_J6JkzC4 ISO 9001 Standards Training Video - YouTube
14. <https://www.youtube.com/watch?v=dKR4Dlaq5nA> What is ISO 9001? Free ISO 9001 Overview training video - YouTube
15. <https://www.youtube.com/watch?v=KaebYNeWIOc> History Of ISO 14001 Standards - YouTube
16. <https://www.youtube.com/watch?v=p0SPUkoqF1o> What Is ISO 14001 Standards - YouTube
17. <https://www.youtube.com/watch?v=J7Fak8QI6Ww> ISO 14001 - the world's EMS standard (International Organization for ...
18. <https://www.youtube.com/watch?v=9rYc88KpP60> Why is ISO 22000:2005 a Global Demand? - YouTube
19. <https://www.youtube.com/watch?v=hT1aRaTtEPk> ISO 22000 implementation methodology requirements - YouTube
20. https://www.youtube.com/watch?v=XZUY_B5EXS8 ISO 22000:2005, Food safety management systems - Requirements ...

21. https://www.youtube.com/watch?v=vv8JfI_6EDI ISO 22000 FOOD SAFETY STANDARDS Management Policies ...
22. www.ift.org/certification.aspx CFS Certification - IFT.org
23. go.sap.com/australia/training-certification.html Training & Certification | SAP - SAP.com
24. www.redcross.org/take-a-class/bls BLS Training | Get BLS Certification | American Red Cross
25. go.sap.com/uk/training-certification.html SAP Training and Certification - SAP.com
26. <https://www.youtube.com/watch?v=vRnT8hIxjqk> Metrology in Daily life - YouTube
27. <https://www.youtube.com/playlist?list> Mechanical - Mechanical Measurements and Metrology - YouTube
28. <https://www.youtube.com/watch?v=81wULTIFdRE> MEASURING INSTRUMENTS METROLOGY - YouTube
29. <https://www.youtube.com/advisera.com/18001academy/> OHSAS 18001 – Document Templates and Professional Expertise ...
30. <https://www.youtube.com/watch?v=hZ5UFQSBLoc> OHSAS 18001, OHSAS 18001 Standard, OHSAS 18001 Video, +6281 ...
31. <https://www.youtube.com/watch?v=uwVmjSmkbGA> OHSAS 18001 certificate uae from ohsas 18001 consultant uae for ...
32. <https://www.youtube.com/watch?v=69clAG1HYHI> What is ISO 45001 Standard and how it differs from OHSAS 18001 ...
33. <https://www.youtube.com/watch?v=mtrzDcSa-Xg> OHSAS 18001 Health and Safety Certification Accreditation Overview ...

**ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ПЕДАГОГИК
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ШАРҲИ**

ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ШАРҲИ

1. Маъруза машғулотларнинг ташкил этишнинг асосий шакллари

Маъруза машғулоти – ОЎЮда ўқитишни ташкил этишнинг етакчи шакли ҳисобланади, билимларни бирламчи эгаллашга йўналтирилган.

Маърузани асосий белгиланиши – ўқитишни назарий асосини таъминлаб бериш, ўқув фаолиятга ва аниқ ўқув фанга қизиқишни ривожлантириш, курсантларга ўқув курси устидан мустақил ишлаш учун ориентирларни шакллантириш.

Маъруза материалларининг мазмуни ва ҳажмига талаблар

Маъруза материалларининг мазмуни қуйидаги мезонларга жавоб бериши лозим:

- янгилик, илмийлик, асослилик ва ахборот учун белгиланганлик;
- аниқ, ишончли мисол, факт, асоснома ва илмий далилларнинг мавжудлиги;
- фактга асосланган (статистик ва в.х.) материалларни кўп эмаслиги.

Маъруза материалларининг ҳажми режалаштирилган мавзуни ёритиш учун етарли бўлиши керак.

Маърузалар турлари вауларга хос хусусиятлар

Ўқув машғулотнинг мақсади	Маъруза тури, унинг ўзига хос хусусиятлари
Кириш маърузаси	
Фан доирасида ўқув ахборотини ўзлаштириш бўйича талабалар ҳаракатининг йўналтирувчи асосини таъминлаш.	Таълим бериш тузилишида мотивацион босқич ҳисобланади. Унинг вазифаси – ўқув фани мазмуни, унинг ўқув жараёнидаги ўрни ва келгусидаги тезкор-хизмат фаолиятдаги ахамияти тўғрисида дастлабки тасаввурларни бериш, талабаларни ишлаш тизимида йўналтириш, олдинда турган мустақил ишнинг услубиёти ва ташкиллаштиралиши билан таништириш, ҳисобот бериш вақти ва баҳолашни аниқлаштириш.
Ахборотли маъруза	
Ўқув мавзу бўйича тасаввурни шакллантириш	Бу анъанавий маъруза тури: маъруза режасига мувофиқ ўқув материални монологик тарзда изчилликда баён этиш.
Муаммоли маъруза	
Муаммони белгилаш ва уни ечимини топишни ташкиллаштириш/анъанавий ва замонавий нуқтаи назарларни жамлаш ва таҳлил қилиш ва в.х. орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/билимларни шакллантириш.	Янги билимлар савол/вазифа/вазиятларнинг муаммолиги орқали киритилади. Бу жараёнда талабаларнинг билиши ўқитувчи билан ҳамкорлигига ва диалогига асосланади, ҳамда изланувчилик фаолиятига яқинлашади.

Ўқув машғулоти нинг мақсади	Маъруза тури, унинг ўзига хос хусусиятлари
<i>Кўргазма маъруза</i>	
ЎТВдан кенг фойдаланиш орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/ билимларни шакллантириш.	Бундай маърузани ўқиш, кўриб чиқиладиган кўргазмали материалларни очиб беришга ва қисқача шарҳлашга олиб келади.
<i>Бинар маъруза</i>	
Талабаларга мунозара маданиятини, муаммони ҳамкорликда ечишни намойиш этиш орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/ билимларни шакллантириш.	Бундай маърузани ўқиш икки ўқитувчи/2-мактабнинг илмий вакиллари/олим ва амалиётчи/ўқитувчи ва талабаларнинг диалогини ўзида намоён этади.
<i>Анжуман-маъруза</i>	
Ўқув ахборотни излаш, танлаш ва баён этиш жараёнида талабаларнинг фаол иштирокларида ёритиб бериш орқали ўқув мавзуси бўйича тасаввурни/ билимларни шакллантириш.	Олдиндан белгиланган муаммо ва уни ҳар томонлама ёритиб бериш назарда тутилган маърузалар тизими (5-10 дақ. давомийлигида) билан, илмий-амалий машғулоти кўринишида ўтказилади. Машғулоти якунида ўқитувчи мустақил иш ва сўзга чиқишларга якун ясайди, ахборотни тўлдиради/аниқлик киритади, асосий хулосаларни ифодалайди.
<i>Умумлаштирувчи маъруза</i>	
Билимларни батафсил ёритиш ва аниқлаштиришларсиз тизимлаштириш.	Маърузада баён этиладиган назарий ҳолатларнинг негизини курснинг ёки катта бўлимларнинг илмий-тушунчали ва концептуал асоси ташкил этади.
<i>Маслаҳатли-маъруза</i>	
Билимларни чуқурлаштириш, тизимлаштириш.	Турлича сценарий бўйича ўтиши мумкин. 1. “Савол-жавоблар”- ўқитувчи бўлим ёки тўлиқ курс бўйича талабалар саволларига жавоб беради. 2. “Савол-жавоблар-мунозаралар”: ўқитувчи нафақат саволларга жавоб беради, балки жавобларни излашни ҳам ташкиллаштиради.
<i>Якуний маъруза</i>	
Билимларни батафсил ёритиш ва аниқлаштиришларсиз тизимлаштириш.	Курсни ўрганишни якунлайди, бутун давр мобайнида ўтилганларни умумлаштиради. Якуний маърузада ўқитувчи курснинг асосий ғояларини ажратади, келгусидаги тезкор-хизмат фаолиятда ва бошқа фанларни ўрганишда олган билимларни қандай қўллаш йўллари кўрсатади, фан бўйича якуний назорат хусусиятини тушунтиради, якуний назорат вариантларининг муракаб саволларини тушунтиради.

2. Амалий машғулотларни ташкил этишнинг асосий шакллари

Амалий машғулот:

- ўқувчиларни ўқитувчи билан ва ўзаро фаол суҳбатга киришишига йўналтирилган,
- назарий билимларни амалий фаолиятда амалга ошириш учун шароитни таъминловчи,
- олинган билимларни амалий фойдаланиш имкониятларини муҳокама қилишга мўлжалланган машғулотнинг ўқитиш шакли.

Амалий машғулотнинг мазмунига қўйиладиган талаблар

- муҳокамага мунозарали саволлар олиб чиқилади;
- муҳокама қилинувчи саволлар илм-фаннинг эришган замонавий ютуқлари томони билан кўриб чиқилади;
- назария ва амалиётни узвий бирлиги очиб берилади;
- муҳокама қилинувчи материалнинг талабаларнинг бўлғуси касбий фаолияти билан алоқаси таъминланади;
- кўриб чиқиладиган материал адабиётда мавжуд эмас ёки материал, қисман баён этилган.

Амалий машғулотлар турлари ва уларга хос хусусиятлари

Амалий машғулот тури	Амалий машғулот шакли, унинг ўзига хос хусусиятлари
<p>Талабаларнинг назарий билимларини тизимлаштириш/ тузилмага келтириш/ мустаҳкамлаш/ кенгайтириш:</p> <p>- методологик нуқтаи назаридан энг муҳим ва ўзига хос фан мавзуларининг яхши ўрганиш.</p> <p>- тушуниш ва ўзлаштириш учун мураккаб бўлган мавзу саволларини батафсил ўрганиш.</p> <p>- касбий тайёргарлик сифатини аниқловчи, алоҳида асосий бўлган мавзуларни батафсил ўрганиш.</p>	<p>Кенг кўламли суҳбат.</p> <p>Ҳамма учун умумий бўлган тавсия этиладиган мажбурий ва қўшимча адабиётлар билан машғулотнинг ҳар бир режа саволларига талабаларни тайёргарлигини назарда тутди. Фаоллаштиришни барча воситаларини қўллаш билан: сўзга чиқувчига ва барча гуруҳга яхши ўйлаб тузилган аниқ ифодаланган саволлар, сўзга чиқувчи талабаларни кучли ва кучсиз томонларига талбалар диққатларини қарата олиш, талабалар диққатти ва қизиқишини, иш жараёнида очиб бериладиган, янги томонларга ўша вақтни ўзида ажратиб кўрсатиш ва бошқалар асосида кўпчилик талабаларни саволларни муҳокама қилишга жалб қилиш имконини беради. Кенг кўламли суҳбат баъзи саволлар бўйича алоҳида талабаларни аввалдан режалаштирилган қўшимча равишда сўзга чиқишларини истисно қилмайди, балки, тахмин қилади. Бироқ бундай маълумотлар муҳокама учун асос бўлмайди, балки муҳокама қилинган саволлар учун тўлдирувчи бўлади.</p> <p>Маъруза ва рефератлар муҳокамаси.</p> <p>Муҳокамага 12—15 дақиқа давомийлигидаги 2-3 маърузадан кўп бўлмаган маърузалар олиб чиқилади. Баъзида қўшимча маърузачи ва оппонентлар</p>

(мухолифлар) белгиланади. Охирги чиқувчилар мазмунни қайтармаслик учун, маъруза матни билан танишадилар. Бироқ кўп ҳолларда, маърузачи ва оппонентлар, кўшимча маърузачилардан ташқари, ҳеч ким семинарга жиддий тайёрланмайди. Сўзга чиқувчиларни ўзлари ҳам фақат бир саволни ўрганадилар. Шу билан бирга, одатий семинар ишига “қуруқ назариялик” элементини киритиб, бундай машғулотлар талабаларда баъзи қизиқишларни уйғотади. Талабаларни ҳар бирини кўшимча маърузачи ёки оппонент сифатида тайёрланиб келишга ўргатиш жуда муҳим ҳисобланади. Рефератли маърузаларни якуний семинарда, унинг асосий саволлари аввалдан муҳокама қилиб бўлинган, катта бир мавзу бўйича кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Пресс-конференция.

Қисқа сўзга чиқишдан сўнг биринчи савол бўйича маърузачига (агарда маърузалар бир қатор талабаларга берилган бўлса, ўқитувчининг ўзи улардан бирига сўз беради) сўз берилади. Шундан сўнг ҳар бир талаба маъруза мавзуси бўйича унга савол бериши лозим. Савол ва жавоблар семинарнинг марказий қисмини ташкил этади. Қанча кўп жиддий тайёргарлик кўрилса, саволлар шунчалик чуқур ва маҳоратли берилади. Саволларга аввал маърузачи жавоб беради, сўнгра у ёки бошқалар бўйича истаган бир талаба ўз фикрини билдириши мумкин. Бундай ҳолатларда кўшимча маърузачилар, агарда шундайлар белгиланган бўлса, фаол бўладилар. Ўқитувчи ҳар бир муҳокама қилинаётган савол бўйича, ёки семинар якунида ўз хулосасини қилади.

Ўзаро ўқиш.

Тушуниш ва ўзлаштириш учун энг кўп мураккабликдаги саволларни ўрганиш асосий мақсадга эга бўлган, семинар. Семинар мобайнида талабаларни ўзаро ўқишга йўналтириш муҳим ҳисобланади: ҳар кичик-гурухга мавзунинг бир саволи берилади, бу бўйича улар ишлайдилар ва бунга асос (эксперт варақлар – саволни ёритиш режаси, тайёрланган маълумотларни визуал тақдим этиш бўйича тавсиялар) берилади. Эксперт гуруҳларнинг иш натижалари тақдимотидан сўнг ўқитувчи хулосалар қилади.

Юмолоқ (ёзма /оғзаки) стол.

Ўтган мавзу бўйича билимларни чиқурлаштириш ва аниқлаштириш, бор билимларни сафарбар қилиш ва

<p><i>Илм-фаннингалоҳида хусусий муаммоларини чуқурроқ ишлаб чиқиш.</i></p>	<p>ҳар хил вазиятларда уларни қўллаш, ўз фикрларини қисқа ва асосланган ҳолда баён қилиш кўникмаларини ривожлантириш асосий мақсадга эга бўлган, семинар.</p> <p>Ҳар хил сценарийлар бўйича ўтказилиши мумкин.</p> <p>1. «Ёзма юмолоқ стол» - талабанинг саволи / ечими топилиши керак бўлган ғоя ёзилган варақ, доира бўйича узатилади ва ҳар бир иштирокчи ўз мулоҳазаларини кўшади.</p> <p>2. «Оғзаки юмолоқ стол» - ҳар бир талаба қўйилган саволнинг жавобига ўз қўшимчаларини киритади / олдинги иштирокчи томонидан таклиф қилинган ғояни қўллаб-қувватлайди ва ривожлантиради.</p> <p>Спецсеминар.</p> <p>Бакалавриатнинг 4 курсида, магистратурада ўтказилади. Илмий мавзу бўйича ёш тадқиқотчиларни мулоқат мактабини ифодалайди. Спецсеминар вақтида талабаларнинг гуруҳларда ишлашга ва уни баҳолашга, илмий тадқиқотлар усулларидадан фойдаланишга интилишлари катта рол ўйнайди.</p> <p>Спецсеминарнинг якуний машғулотида ўқитувчи, қоидага кўра, семинарларни ва талабаларнинг илмий ишларини муҳокама қилинган муаммоларни келгусида тадқиқотлар қилиш истиқболларини ва талабаларни уларда иштирок этиш имкониятини очиб умумлаштиради.</p>
<p>Махсус (касбий) ва умумўқув кўникма ва амалий малакаларни шакллантириш:</p> <p>- амалий муаммоли вазиятни таҳлил қилиш ва ечиш жараёнида ҳаракатлар алгоритминини аниқлаш билан боғлиқ эгаллаган назарий билимларни амалий қўллаш.</p>	<p>Таълимий ўйин.</p> <p>Ўқитиш самарадорлигини унинг иштирокчиларини нафақат билимларни олиш жараёнига фаол жалб қилиш, балки уларни (ҳозир ва шу ерда) фойдаланиш орқали оширишга имкон беради; ўзгарувчан вазиятларда ўзини тутиш тактика кўникмаларини шаллантиради; выработывает динамику ролевого поведения; амалиёт имитациясини ифодалайди; аниқ кўникма ва малакаларни шакллантиришга ва ишлаб беришга қаратилган.</p> <p>Семинар натижавийлигини унинг ташкилий-услубий таъминоти белгилайди: ўйиннинг технологик харитасини ишлаб чиқиш; ўйин атрибутларини ва материаллар пакетини: вазият баёни, иштирокчилар учун йўриқномалар, персонажлар таърифи (агар ўйин ролли ёки ишбилармон бўлса) ёки вазиятли кўрсатмалар (агар ўйин моделлаштирувчи бўлса) тайёрлаш.</p> <p>Амалий топшириқларни бажариш.</p>

	<p>Амалий топшириқларнинг кўпчилиги кичик гуруҳлар таркибида бажарилади ва қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: йўриқнома бериш → ўқув топшириқни бажариш бўйича йўриқнома билан танишиш → топшириқни бажариш → натижаларнинг оммавий тақдироти → натижаларни умумлаштириш ва баҳолаш.</p> <p>Масалалар ечиш бўйича машқ. Якка тартибда амалга оширилади ва қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: йўриқнома бериш – масалани ечиш – натижаларни танлама тақдироти – умумлаштириш.</p> <p>Муаммоли масалалар ва вазиятларни ечиш. Муаммоли масалалар ва вазиятларни ишлаб чиқиш жуда катта меҳнат талаб қилади. Лекин талабалар томонидан амалий касбий фаолиятдан олинган муаммоли масалаларни ечиш ва муаммоли вазиятларни кўриб таҳлил қилиш назарияни ҳақиқатий амалиёт билан боғлашга имкон беради. Бу ўқитишни фаоллаштиришга имкон беради, талабаларга ўрганилаётган материални амалий фойдасини тушунишга ёрдам беради.</p> <p>Таълим берувчи амалий муаммоли вазиятларни (кейсларни) ечиш. Кейс (муаммоли вазиятдан фарқли равишда) талабаларни муаммони ифодалаш, муаммоли вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолаш, уни мақсадга мувофиқ ечим вариантларини қидиришга йўналтирувчи ташкилотлар, инсонлар гуруҳи ёки алоҳида индивидларни ҳаётининг муайян шароитларини ёзма равишда тақдим этилган баёнини ўз ичига олади.</p> <p>Кейсни ечиш жараёни қуйидаги босқичларини ўз ичига олиш муҳим:</p> <ul style="list-style-type: none"> → муаммони якка тартибда таҳлил қилиш ва ечиш, → якка тартибда топилган ечимни биргаликда (кичик гуруҳларда) таҳлил қилиш, ўзаро мақбул ечим вариантини расмийлаштириш, → гуруҳ ишини тақдироти, → муаммони ечиш усул ва воситаларининг энг мақбул вариантини жамоавий тарзда танлаш. <p>Фиклаш жараёни, муаммоли вазиятни ечиш жараёнида пайдо бўлинган, мустақил топилган далиллар ориентирларни, касбий бойликларни топишга ва мустақамлаштиришга, келгуси касбий фаолияти</p>
--	---

	<p>билан алоқани англашга кўмаклашади.</p> <p>Ўқув лойиҳаларнинг тақдими ва баҳоланиши</p> <p>Ушбу ўқув машғулоти тайёрлашда ўқитувчининг роли қуйидагилардан иборат: лойиҳа топшириғини ишлаб чиқиш; талабаларга маълумотларни излашда ёрдам бериш; ўзи ахборот манбаи бўлиши; бутун жараёни мувофиқлаштириш; иштирокчиларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш; узлуксиз қайта алоқани амалга ошириш; маслаҳат бериш.</p> <p>Ушбу ўқув машғулотида гуруҳлар ўз фаолиятининг натижалари тўғрисида маъруза қилишади ва уни белгиланган шаклда тақдим этишади (лойиҳавий фаолиятнинг натижаларини, ҳамда лойиҳа махсулотини тасвирий ва оғзаки тақдимот кўринишида).</p> <p>Ўқитувчи гуруҳларнинг ўзаро баҳоланишини ташкиллаштиради ва лойиҳа иштирокчининг фаолиятини баҳолайди.</p>
<p>Талабаларни назарий ва амалий тайёргарлик даражасини назорат қилиш ва баҳолаш</p>	<p>Коллоквиум.</p> <p>Ўқитувчининг талабалар билан коллоквиумлари (сухбатлашуви) одатда курснинг у ёки бу мавзуси бўйича билимларини аниқлаш, уни чуқурлаштириш мақсадида олиб боради. У кўпинча 1) дастурда кўзда тутилмаган, лекин талабаларда қизиқиш уйғотган қўшимча мавзулар бўйича; 2) фаннинг алоҳида мураккаб, лекин талабалар томонидан етарли даражада ўзлаштирилмаган мавзулари бўйича қўшимча дарслар мобайнида; 3) охириги семинар машғулотларида жавоб берамаган талабаларни бириш даражасини аниқлаш учун.</p> <p>Семинар-коллоквиум мобайнида маъруза, реферат ва бошқ. Ёзма ишлар текширилиши мумкин.</p> <p>Ёзма (назорат) иш.</p> <p>Талабалар назорат саволларига жавоб берадилар/ тестларни ечадилар/ назорат топшириқларини бажарадилар. Уларнинг тўпламини тўғри тузиш муҳим ҳисобланади: улар режалаштирилаётган ўқув материални ўзлаштириш даражасига мос келишлиги керак ва уларни текширишни таъминлаши керак.</p>

3. Маъруза ва амалий машғулотларда қўлланиладиган педагогик технологиялар

АҚЛИЙ ҲУЖУМ МЕТОДИ

Ақлий ҳужум (брейнстроминг-ақллар тўзони) – амалий ёки илмий муаммолар ечиш ғоясини жамоавий юзага келтиришда қўлланиладиган метод.

☞ Метод чегараланган вақт оралиғи ичида аниқ муаммо (савол, масала)ни ечишнинг ноанъанавий йўллариини излаш бўйича ўқувчиларни ақлий фаолиятини йўналтиришга асосланган.

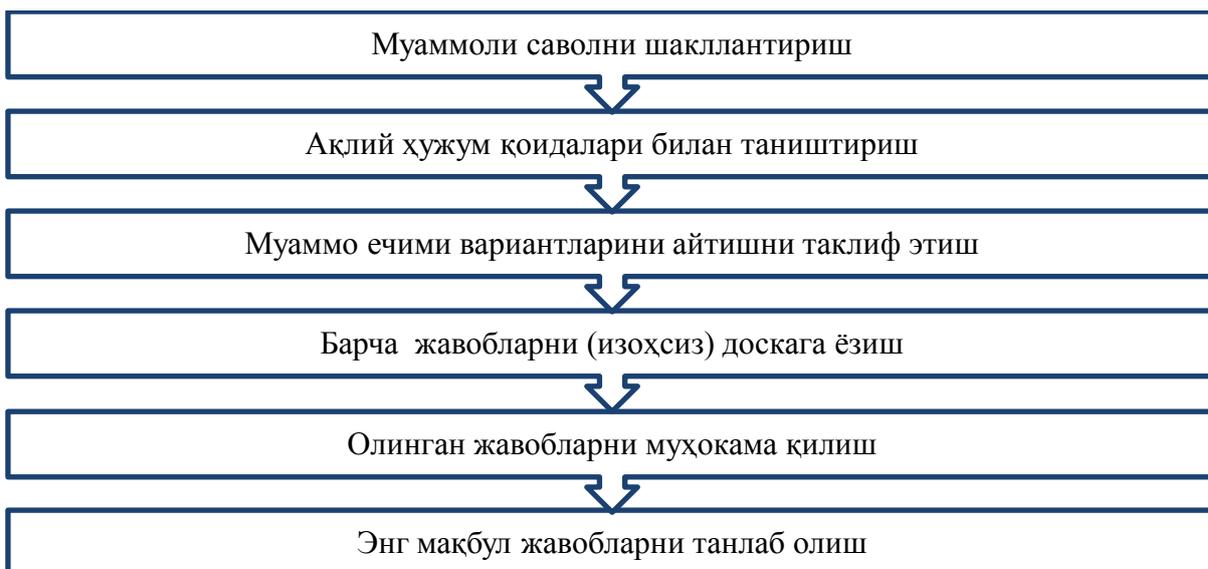
☞ Ўқув машғулотидаги ақлий ҳужум учун муаммони танлаш қуйидаги тамойиллар бўйича амалга оширилади:

- танланган муаммо назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлиши ҳамда ўқувчиларда фаол қизиқиш уйғотиши керак;

- кўп ҳар хил маънодаги ечим вариантларига эга бўлиши керак.

Ўқитиш технологиясини ишлаб чиқишда ақлий ҳужум методи ўқув машғулотининг бир лавҳаси ёки бутун машғулотни ўтказиш асоси сифатида режалаштирилган бўлиши мумкин.

Ақлий ҳужум методининг технологик чизмаси 1-расмда келтирилган.

Ақлий ҳужум методининг технологик чизмаси

ИНСЕРТ ТЕХНИКАСИ

ИНСЕРТ (инглизча сўздан олинган бўлиб - **INSERT** – **I**nteraktive- интерфаол **N**oting – белгилаш **S**ystem - тизим **f**or-учун **E**ffective – самарали **R**eading – ўқиш **a**nd– ва **T**hinking – фикрлаш деган маънони англатади).

1) Самарали ўқиш ва фикрлаш учун матнда белгилар қўйишнинг интерфаол тизими ҳисобланади.

Матнни белгилаш тизими:

(√) - менинг билганимни тасдиқловчи ахборот;

(+) – мен учун янги ахборот;

(-) - менинг билганларимга, зид ахборот;

(?) - мени ўйлантириб қўйди. Бу бўйича менга қўшимча ахборот керак.

ПИНБОРД ТЕХНИКАСИ

Пинборд–(инглизчадан: *pin*- маҳкамлаш, *board* – ёзув тахтаси) – ўқувчиларни тизимли ва мантикий фикр билдиришга ўргатадиган метод.

Пинборд техникаси:

1) муаммоли масалалар ва вазиятлар, ақлий ҳужум ва амалий ўқитиш методлари билан бирга жамоавий тарзда (гуруҳларда) муаммони ечиш вариантларини баҳолаш ҳамда улар ичидан энг яхшисини танлаш имконини беради;

2) ақлий ҳужум ва амалий ўқитиш методлари билан бирга жамоавий тарзда (гуруҳларда) тоифали шарҳ ўтказиш имконини беради.

Пинборд техникасининг технологик чизмаси

КЕЙС–СТАДИ МЕТОДИ

КЕЙС – (ингл. case – тўплам, аниқ вазият) – назарий билимларни амалий вазибаларни ечиш жараёнида қўллаш имконини берувчи *ўқитиш воситаси*.

Кейсда баён қилинган вазиятни ўрганиб ва таҳлил қилиб, ўқувчилар ўзининг келгусидаги касбий фаолиятида ўхшаш вазиятларда қўллаши мумкин бўлган тайёр ечимни олади.

Кейсда баён қилинган вазиятлар (касбий), амалий машғулотларда ечиладиган вазиятли масалалардан тубдан фарқ қилинади. Агар вазиятли масалаларда ҳар доим шарт (нима берилаган) ва талаб (нимани топиш керак) берилган бўлса, кейсда, қоидага кўра, бундай параметрлар мавжуд эмас.

Ўқувчига тақдим этилган ихтиёрий кейсда:

- кейсининг белгиланиши ва топширик/саволлар аниқ ифодаланган бўлиши керак;
- баён қилинган муаммоли вазиятни ечиш учун керакли ва етарли хажмда маълумотларни ўз ичига олиши керак
- кейсни ечиш учун *услубий кўрсатмалар* бўлиши керак.

Кейс–стади (ингл.case– тўплам, аниқ вазият, стади-ўқитиш)–амалий ўқитиш вазиятларметоди.

Кейс-стади - ўқитиш, ахборотлар, коммуникация ва бошқарувнинг қўйилган таълим мақсадини амалга ошириш ва кейс-стадида баён қилинган амалий муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнида прогноз қилинадиган ўқув натижаларига кафолатли етишишни воситали тарзда таъминлайдиган бир тартибга келтирилган оптимал усуллари ва воситалари мажмуидан иборат бўлган ўқитиш технологиясидир.

Ушбу метод ўқувчиларни қуйидагиларга ундайди:

- муаммони шакллантиришга;
- амалий вазиятни таҳлил қилиш ва баҳолашга;
- муаммо ечимини энг мақбул вариантини танлашга.

Ўқув машғулотнинг ўқитиш технологиясини танлашни икки асосий далил белгилайди:

1. Кейсининг ҳажми (қисқа, ўртача миқдордаги, катта)

2. Ўқув топшириғини тақдим этиш усули:

- саволли (саволлар кейсдан кейин келтирилади)

- топшириқли (топшириқ кейс кириш қисмининг охирида келтирилади)

ЎҚУВ ЛОЙИҲА МЕТОДИ

Ушбу методнинг моҳияти шундан иборатки, маълум муддат ичида (битта ўқув машғулот доирасидан 2-3 ой муддат ичида) таълим олувчи гуруҳли ёки якка

тартибда берилган мавзу юзасидан лойиҳа топшириғини бажаради. Унинг вазифаси – муайян фойдаланувчига йўналтирилган янги маълумот олиш, белгиланган муддат ичида берилган у ёки бу муаммони илмий, техникавий ечимидан иборат.

Ўқув лойиҳаси тушунчаси:

- муайян истеъмолчига мўлжалланган, муаммоларни излаш, тадқиқ қилиш ва ечиш, натижани ноёб (моддий ёки интеллектуал) маҳсулот кўринишида расмийлаштиришга қаратилган. Талабларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил қилиш усули;

- назарий билимлар орқали амалий вазифаларни ечишга қаратилган ўқув восита ва қуроллари;

- ривожлантирувчи, таълим-тарбия ҳамда билимларни кенгайтириш, чуқурлаштириш ва малакаларни шакллантиришга қаратилган *дидактик восита*.

ГРАФИК ТАШКИЛ ЭТУВЧИЛАР

КЛАСТЕР (кластер-тутам, боғлам)-ахборот харитасини тузиш йўли- барча тузилманинг моҳиятини умумлаштириш ва аниқлаш учун қандайдир бирор асосий омил атрофида ғояларни йиғиш асосида аниқ бирор мазмунни келтириб чиқаради.

Билимларни фаоллаштиришни тезлаштиради, фикрлаш жараёнига мавзу бўйича янги ўзаро боғланишли тасаввурларни эркин ва кенг жалб қилишда ёрдам беради.

Кластерни тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

1. Катта қоғоз варағи марказида калит сўз ёки 1-2 сўздан иборат мавзу номини айлана ичига ёзинг.

2. Калит сўз билан бирлашдиган ён томонига кичкина ҳажмдаги айлана-“йўлдошча” ичига мавзу билан алоқадор сўз ёки сўз бирикмасини ёзинг. Уларни чизик билан “бош” сўзга боғланг.

3. Ушбу “йўлдошча”ларда “кичик йўлдошлар” ҳам бўлиши мумкин, улар ичига яна сўз ёки иборалар ёзиб ажратилган вақт тугагунга қадар ёки ғоялар тугамагунга қадар давом эттирилади.

«НИМА УЧУН?» СХЕМАСИ –муаммонинг дастлабки сабабини аниқлаш бўйича фикрлар занжири бўлиб, тизимли, ижодий, таҳлилий мушоҳада қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

«Нима учун?» схемасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

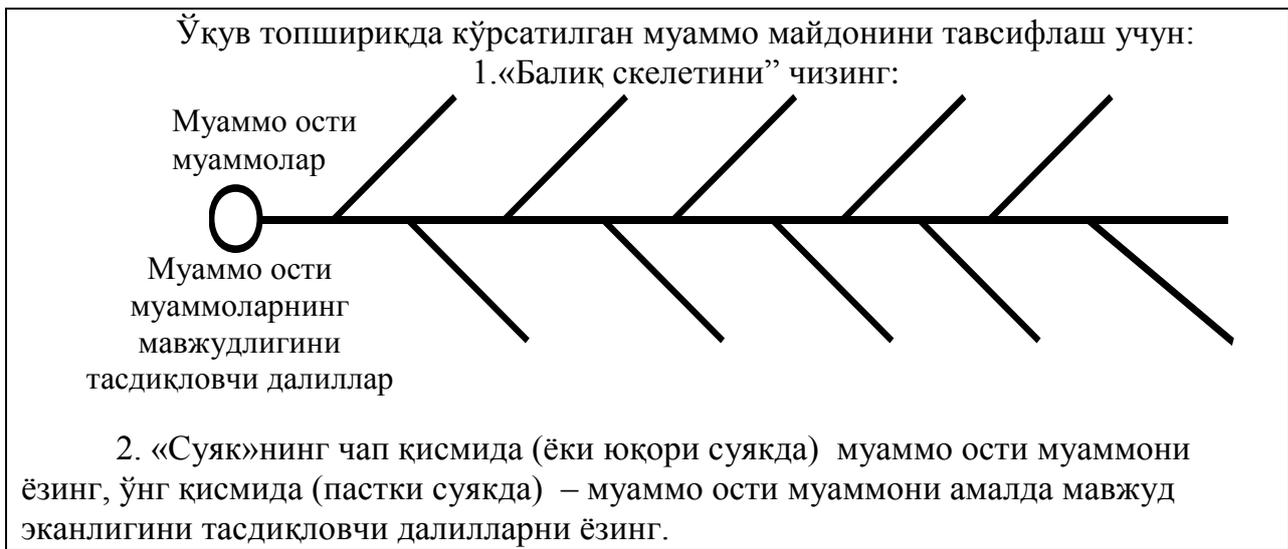
Ўқув топшириқда кўрсатилган муаммосабабини аниқлаш учун:

1) Муаммони ёзинг ва стрелка чизиғини чиқариб «Нима учун?» сўроғини ёзинг.

2) Саволга жавоб ёзиб нима учун сўроғини такрор ёзиб бораверинг. Бу жараёни муаммонинг дастлабки сабаби аниқланмагунча давом эттиринг

«БАЛИҚ СКЕЛЕТИ» ЧИЗМАСИ – бир қатор муаммоларни тасвирлаш ва уни ечиш имконини беради. Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

“Балиқ скелети” схемасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

«ҚАНДАЙ?» ИЕРАРХИК ДИАГРАММАСИ - муаммо тўғрисида умумий тасаввурларни олишга, унинг ечимини топиш усул ва воситаларини топишга имкон берувчи мантиқий саволлар занжиридан иборат.

Тизимли, ижодий, таҳлилий фикрлаш кўникмаларини ривожлантиради.

«Қандай?» диаграммасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

«Қандай?» диаграммасини тузишдан аввал, сиз қуйидагиларни билишингиз керак: кўп ҳолларда Сизга муаммолар ҳал этишда «Нима қилиш керак?» ҳақида ўйлашга ҳожат бўлмайди. Муаммо ечимини топиш учун асосан «Буни қандай қилиш керак?» қабилида бўлади. «Қандай?» - муаммони ҳал этишда асосий савол ҳисобланади.

1. Доира чизинг ва унинг ичига ечилиши лозим бўлган муаммони ёзинг.

2. Кетма-кет равишда «Қандай?» саволини қўйинг ва шу саволга жавоб беринг. Шу тартибда саволларни кетма-кет бериб бораверинг ва жавобларни ўйлаб ўтирмасдан, солиштирмасдан, баҳоламасдан, тез-тез ёзишда давом этинг.

Маслаҳат ва тавсиялар:

Янги ғояларни график кўринишда қайд этишни ўзингиз ҳал этинг: дарахт ёки каскад кўринишида, юқоридан пастга ёки чапдан ўнгга. Энг муҳими эса тутинг: нисбатан кўп миқдордаги фойдали ғоялар ва муаммо ечимларини топишга имкон берадиган усул энг мақбул усул ҳисобланади.

Агарда сиз муаммони ечимини топиш учун тўғри саволлар берсангиз ва унинг ривожланиш йўналишини намоён бўлишида ишончни сақласангиз, диаграмма, сиз ҳар қандай муаммони амалий жиҳатдан ечимини топишингизни кафолатлайди.

«НИЛУФАР ГУЛИ» ЧИЗМАСИ - муаммони ҳал этиш воситаси. Ўзида нилуфар гули қиёфасини мужассам этган. Унинг асосини 9 та катта квадратлар ташкил этиб, уларнинг ҳар бири ўз навбатида тўққизта кичик квадратдан иборат.

Тизимли, ижодий, таҳлилий фикрлаш кўникмаларини шакллантиради.

«Нилуфар гули» схемасини тузиш бўйича ўқув топшириғига йўриқнома

Ўқув топшириқда кўрсатилган муаммони ҳал этиш воситаларини топиш учун:

1) Ўзида нилуфар гули қиёфасини мужассам этган схемани чизинг. Унинг асосини 9 та катта квадратлар ташкил этиб, уларнинг ҳар бири ўз навбатида тўққизта кичик квадратдан иборат;

	B	
	D	
	G	

	Z	
B	Z	C
D	A	F
G	H	Y
	H	

	C	
	F	
	Y	

2) асосий муаммони марказий квадратнинг марказига ёзинг. Уни ҳал этиш ғояларини марказий квадрат атрофида жойлашган қолган саккизта квадратларга ёзинг;

3) ҳар бир ушбу саккизта ғояни марказий квадрат атрофида жойлашган саккизта катта квадрат марказига ўтказинг, бошқача айтганда, нилуфар гулидан унинг гул баргига ўтказинг. Шундай қилиб, улар ҳар бири, ўз навбатида, яна бир муаммо сифатида қаралади.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМГА ОИД ТОПШИРИҚЛАР

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМГА ОИД ТОПШИРИҚЛАР

1) «Реал сектор маҳсулоти сифати ва рақобатбардошлиги» фанининг предмети ва вазифалари.

2) Иқтисодийни модернизациялаш шароитида реал секторда маҳсулот сифати ва уни ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсири.

3) Ислохотларни чуқурлаштириш шароитида реал секторда маҳсулот сифатини бошқаришда миллий ва чет эл тажрибаларидан фойдаланиш.

4) Реал сектор корхоналарида сифат сиёсати ва сифатни бошқариш тизимини режалаштириш.

5) Иқтисодийни модернизациялаш шароитида стандартлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари.

6) Иқтисодийни диверсификациялаш шароитида реал сектор маҳсулотларини халқаро стандартлаштириш талаблари.

7) Иқтисодийни модернизациялаш шароитида метрологиянинг ташкилий-ҳуқуқий асослари.

8) Реал секторда маҳсулотни сертификатлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари.

9) Реал секторда маҳсулот сифати орқали рақобатбардошликни оширишда EAN Штрих кодларни жорий этиш.

10) Реал секторда сифат тизими ва ишлаб чиқаришни сертификатлашни ташкил этиш йўллари.

11) Истеъмолчилар ҳуқуқларининг давлат томонидан ҳимояланиш воситалари.

12) Иқтисодийни модернизациялаш шароитида умумий ўлчов тизимини таъминлаш йўллари.

ГЛОССАРИЙЛАР

ГЛОССАРИЙЛАР

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
Agent	Agent	Агент	ma'lum darajada doimiy asosda ish ko'ruvchi ulgurji savdo xodimi bo'lib, ko'p bo'lmagan funktsiyalarni bajaradi va tovarga nisbatan mulk huquqini olmaydi.
Alyanslar	Alliances	Альянсы	raqobat kurashida g'olib chiqish g'oyasidan voz kechish va hamkorlik firmalari tarmog'ini shakllantirishga o'tish.
Assortimentni ishlab chiqish va rejalashtirish	Planning and production of a range	Планирование и производство ассортимента	bozor talablariga muvofiq ishlab chiqarishning assortiment tuzilmasini ishlab chiqish. Mahsulot raqobatdoshligini baholash. Texnik va iste'mol parametrlari o'zaro aloqasini o'rganish. Yangiliklar kiritish siyosati. Narx siyosati. Tovar qadog'i. Tovar belgisi.
Bozor kon'yunturasi	Market conditions	Конъюнктура рынка	muayyan davrdagi bozor holati, bozorda muvozanatning mavjudligi yoki buzilganligi bilan xarakterlanadi.
Bozorni majmuaviy o'rganish	Complex marketing research	Комплексное изучение рынка	korxonaning ishlab chiqarish, savdo, tovar, sotish, reklama, narx va boshqa sohalaridagi tadqiqot, tahlil va prognoz (bashorat). Raqobatdoshlar faoliyatini o'rganish.
Bozorsegmenti	Market segment	Сегмент рынка	таклиф этилаётган битта махсулот тури ва маркетинг комплексига бир хилда муносабатда бўлувчи истеъмолчилар гурухи мажмуи.
Bozorni segmentlash	Market segmentation	Сегментация рынка	iste'molchilarni, ularning ehtiyojlarini, imkoniyatlari yoki xulq - atvorlariga asosan guruhlariga ajratish jarayoni.
Bozorni pozitsiyalashtirish	Market positioning	Позиционирование рынка	bozorda va maqsadli iste'molchilar ongida tovarni shubha uyg'otmaydigan, boshqalaridan aniq ajralib turuvchi, maqbul joy bilan ta'minlash.
Bozor sharoitlarida sinash	Testing in market conditions	Тестирование в условиях рынка	yangilik ishlab chiqish bosqichi bo'lib, bunda tovar va marketing strategiyasini real foydalanish sharoitlarida sinab ko'riladi. Bu sinov iste'molchilar va dilerlarning tovardan foydalanishda o'ziga xos

			qarashlarni aniqlash, shuningdek bozor o'lchamlarini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.
Bozorning maqsadli segmentlarini tanlash	Selecting a target market segment	Выбор целевого сегмента рынка	o'z tovarlarini olib chiqish uchun bir yoki bir necha bozor segmentlarini baholash va tanlash.
Bozor muhofazasi	market protection	Защита рынка	milliy bozorning yoki ayrim tovarlar bozorning, davlatning eksport-importni tartibga soluvchi tadbirlari vositasida himoya qilinishi.
Vaziyatli tahlil	Situational analysis	Ситуационный анализ	muvoftiqiyatlar va muvaffaqiyatsizliklarni hisobga olgan holdagi oldingi faoliyatini o'rganish: ishlab chiqarish va bozordagi vaziyat o'zgarish sabablarini aniqlash; xodimlar ishi samaradorligini baholash, ish ko'rsatkichlariga tashqi muhit ta'sirini hisobga olish; hozirgi kundagi vaziyat ta'sirini aniqlash va kelajak prognozi (bashorati).
Vertikal marketing tizimi	Vertical marketing system	Вертикальная система маркетинга	ishlab chiqaruvchi bir yoki bir necha ulgurji sotuvchi va bir yoki bir necha chakana sotuvchilar yig'indisi bo'lib, bunda taqsimot kanalining a'zolaridan biri boshqalarining egasi bo'ladi yo ularga tijorat imtiyozlarini beradi, ularning to'la xamkorligini ta'minlovchi qudratga ega bo'ladi.
Differentsiatsiyalangan marketing	differentiated marketing	Дифференцированный маркетинг	bir qator o'hshash mahsulotlar bilan, bozorning tegishli ixtisoslashtirilgan segmentiga chiqish. Bozor segmentlarining har biriga alohida ishlab chiqilgan takliflar bilan chiqish. Harakatlarni bir segmentga qaratish o'rniga butun bozorga birdaniga, bir taklif bilan murojaat qilish.
Ishlab chiqarishni takomillashtirish kontsepsiyasi	The concept of improving production	Концепция совершенствования производства	iste'molchilar keng tarqalgan va narxi qulay tovarlarga yaxshi munosabatda bo'lishini, shuning uchun rahbariyat o'z xarakterlarini ishlab chiqarishni takomillashtirishga va taqsimot tizimi samaradorligini ko'tarishga yo'naltirilishi kerakligi haqida tasdiq.
Ijtimoiy - axloqiy marketing	The concept of social-	Концепция социально-	bu shunday tasdiqki, tashkilot oldida iste'molchi va jamiyat xotirjamligini

kontseptsiyasi	ethical marketing	этического маркетинга	saqlagan yoki mustahkamlagan holda mo'ljaldagi bozor ehtiyojlarini, zaruriyatlarini va qiziqishlarini aniqlash, hamda itsalayotgan qoniqishni raqobatchilarga nisbatan samaraliroq va maxsuldor yo'llar bilan ta'minlash vazifasi turadi.
Ijtimoiy marketing	Social marketing	Социальный маркетинг	iste'molchilar zaruriyatlari, jamiyat omillari (atrof muhitni himoyalash, sog'salomat muhit tarzi va b.) va mahsulot sifatini saqlab qolish asosida shakllanadi.
Iste'molchilar ma'lumotlar bazasi	Base consumer data	База данных потребителей	individual iste'molchilar xaridlari, ularning talablari, demografik ma'lumotlar va ta'minlanadigan foyda to'g'risida kengaytirilgan ma'lumotlar bazasini yaratish. Tegishli ma'lumotlar bazalari asosida, kompaniyalar mijozlar ehtiyojlarining turli hududlarini aniqlaydilar va ularning har biri uchun savdo takliflarini tayyorlaydilar.
Макромаркетинг	Macromarketing	Макромаркетинг	davlat, bozor, mintaqa iqtisodiyotining butun ishlab chiqarish salohiyatini ishga solgandagi individual va jamiyat ehtiyojlarini qondirish bo'yicha hatti-harakatlar.
Maqsadli marketing	Target marketing	Целевой маркетинг	iste'molchilarning maksimal keng doirasiga tovarlarni taklif etishdan, tanlangan maqsadli bozorlarga xizmat ko'rsatishga o'tish. Maqsadli marketing bo'yicha iqtisoslashtirilgan jurnallar, televizion kanallar va Internet axborotlarini qo'llash bilan engillashadi.
Marka	Mark	Марка	bitta sotuvchi yoki sotuvchilar guruhi tomonidan belgilangan, tovar va xizmatlarni ajratish uchun mo'ljallangan, nom, atama, belgi, rasm yoki ularning uyushmasi. Marka nomlari eslatib qolish, sotuvlar, imidjni shakllantirishi, joy egallash, reklama funktsiyalarini bajarishi lozim.
Marketing	Marketing	Маркетинг	bu tovarlarni bozorga chiqarish, talabni shakllantirish va sotuvlarni rag'batlantirish maqsadida, tovarlar, mahsulotlar, xizmatlar, qimmatli qog'ozlar bozori

			sohasida amalga oshiriladigan faoliyat
Marketingni boshqarish	marketing Management	Управление маркетингом	korxonada maqsadlariga erishishi uchun ahamiyatli xaridorlar bilan foydali ayriboshlovlarni o'rnatish, mustahkamlash va qo'llab-quvvatlash yuz asidan qilingan tahlil, rejalashtirish, tadbiriq qilish va tadbirlar bajarilishini nazorat qilish harakatlari. Marketingni boshqarish jarayoni - quyidagilardan tarkib topgan bo'ladi: 1) bozordagi imkoniyatlarni tahlil qilish; 2) maqsadli bozorni tanlab olish; 3) marketing usulini ishlab chiqish; 4) marketing tadbirlarini hayotga tadbiriq etish.
Marketing kontseptsiyasi	Marketing concept	Концепция маркетинга	tashkilotning maqsadga erishishi garovi va bu mo'ljallanayotgan maqsadli bozor, bozordagi zaruriyat va ehtiyojni aniqlash va itsalayotgan qoniqishni rag'batlantirishga nisbatan samarali va mahsuldor yo'llar bilan ta'minlash tasdig'i.
Marketing tadqiqoti	Marketing research	Маркетинговые исследования	firma oldida turgan marketing vaziyati bilan bog'liq bo'lgan, hamda to'plash, tahlil qilish va natijalar hisobotini tuz ish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar doirasini tizimli ravishda aniqlash.
Marketing axboroti tizimi	Information Marketing System	Информационная система маркетинга	insonlar, jihozlar va uslubiy ta'minot o'zaro aloqadorligining doimiy faoliyat yurituvchi tizimi bo'lib, marketing sohasi bilan shug'ullanuvchilarning rejalashtirishni, tadbiriq etishni va tadbirlar bajarilishi ustidan nazoratini takomillashtirish maqsadida foydalaniladigan muhim, o'z vaqtidagi va aniq ma'lumotlarni tasniflash, tahlil qilish, baholash va tarqatish uchun mo'ljallangan.
Marketing nazorati	Marketing control	Маркетинговый контроль	amaldagi ko'rsatkichlarni reja ko'rsatkichlaridan farqlanish qiymatlari va sabablariga bog'liq holda, to'g'rilovchi harakatlarni tayyorlash. Nazoratning uchta turini ajratadilar: - yillik rejalarni bajarish ustidan; - foydalilik dinamikasi ustidan; - strategik maqsadlar uchun foydalanilish mumkin bo'lgan, axborot yig'ish ustidan.
Marketing sintezi	Synthesis	Синтез	vaziyatli tahlil asosida tsrategik rivojlanish

	marketing	маркетинга	maqsadlarini oldinga surish; bozor kon'yunkturasi va korxonalar (kompaniya) jon saqlash sharoitlarini hisobga olgan holda maqsadlarni baholash; qarorlarni tsrategik rejalashtirish asoslari sifatida tayyorlash.
--	------------------	-------------------	---

**ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН ЭЛЕКТРОН
ЖУРНАЛЛАР ВА ИНТЕРНЕТ САЙТЛАР**

ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛЛАР ВА ИНТЕРНЕТ САЙТЛАР

Электрон журналлар

1. International Journal of Business Forecasting and Marketing Intelligence.
www.inderscience.com
2. Ansoff matrix. www.free-management-ebooks.com
3. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. Илмий-электрон журнал.
www.iqtisodiyot.uz
4. Экономическое обозрение. www.cer.uz
5. www.webofscience.com- Халқаро илмий мақолалар платформаси.
6. www.scopus.com - Халқаро илмий мақолалар платформаси.
7. www.elibrary.ru - Россия илмий мақолалар индекси.

Интернет сайтлар

1. www.digitalmetricsplaybook.com
2. www.marketo.com
3. www.bizneslab.uz
4. www.study.com
5. www.inderscience.com
6. www.free-management-ebooks.com
7. www.info.smsiti.uz.

Ф.А.Джалилов

Реал секторда маҳсулотлар сифати ва рақобатбардошлиги

Фани бўйича ўқув-услубий мажмуа

Маъруза машғулоти учун

Самарқанд: Иқтисодиёт, 2018 йил, 210 бет.